

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD, GOD. LXXVI, BR. 1193, JANUAR–APRIL 2025.

Vladimir TRAPARA

ŠTA PUTIN ZAPRAVO ŽELI U UKRAJINI?

Dragica LUKOVIĆ JABLANOVIĆ

SAVREMENI PRISTUP VATIKANSKE DIPLOMATIJE
SOCIJALNO-EKONOMSKIM NEJEDNAKOSTIMA LATINSKE AMERIKE

Senad GANIĆ

OSVRT NA RASPRAVU O ISTORIJSKIM
I CIVILIZACIJSKIM KORENIMA MEĐUNARODNOG PRAVA

Mile OBRENOVIĆ

PROSTORNA DIMENZIJA RATA U VOJNOM STRATEŠKOM PROMIŠLJANJU:
„DISPERZIJA” BOJIŠTA

Daria MARACHEVA

EKONOMSKE POSLEDICE MIGRACIONOG TALASA IZ RUSIJE U SRBIJU
U KONTEKSTU RUSKO-UKRAJINSKOG SUKOBA

Maša MIHAJLOVIĆ

KONCEPT BALANSIRANOG PRIJATELJSTVA:
ODNOSI RUSIJE I IZRAELA U KONTEKSTU RATA U GAZI

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824
www.medjunarodnapolitika.rs; mp@diplomacy.bg.ac.rs

UDK 327

ISSN 0543-3657 eISSN 2787-0618

Godina LXXVI, br. 1193, januar–april 2025.
izlazi četvoromesečno

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu, 11000 Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ, direktor

Glavni i odgovorni urednik

dr Ana JOVIĆ-LAZIĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

dr Sanja JELISAVAC TROŠIĆ

Sekretar redakcije

msr Stefan BOŠKOVIĆ

Lektura

Maja JOVANOVIĆ

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa: Donat Graf doo, Beograd

Elektronskom izdanju moguće je slobodno pristupiti na sajtu časopisa

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOAJ

COBISS+

Central and Eastern European Online Library

Crossref

Objavlјivanje časopisa *Međunarodna politika* finansira Ministarstvo nauke,
tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

IZDAVAČKI SAVET

- Prof. dr **Ivo Visković**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Beogradu, Srbija, predsednik Izdavačkog saveta
- Prof. dr **Aleksis Trud**, redovni profesor, Univerzitet u Versaju, Versaj, Francuska
- Dr **Biser Bančev**, naučni saradnik, Institut za balkanske studije,
Bugarska akademija nauka, Sofija, Bugarska
- Prof. dr **Vasilij Klavdijevič Belozerov**, redovni profesor, Katedra za političke nauke,
Moskovski državni lingvistički univerzitet, Moskva, Rusija
- Prof. dr **Violeta Rašković-Talović**, redovni profesor,
Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost Univerziteta Union „Nikola Tesla“,
Beograd, Srbija
- Dr **Dejan Stojković**, docent, Univerzitet odbrane Republike Srbije, Beograd, Srbija
- Dr **Žoltan Hajdu**, naučni savetnik, Mađarska akademija nauka,
Centar za ekonomske i regionalne studije, Budimpešta, Mađarska
- Prof. dr **Jovanka Šaranović**, vanredni profesor,
Institut za strategijska istraživanja, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Luka Brkić**, redovni profesor, Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
- Prof. dr **Marjan Đurovski**, vanredni profesor,
Fakultet za bezbednost – Skoplje, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“,
Severna Makedonija
- Dr **Miroslav Glišić**, docent, Univerzitet odbrane Republike Srbije, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Tanja Mišević**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Tian Deven**, redovni profesor, Institut za evropske studije,
Kineska akademija društvenih nauka, Peking, Kina

UREĐIVAČKI ODBOR

- Prof. dr **Aleksandar Milošević**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Artur Adamcik**, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Prof. dr **Beatris Bisio**, vanredni profesor, Katedra za političke nauke,
Federalni univerzitet u Rio de Žaneiru, Rio de Žaneiro, Brazil
- Prof. dr **Birgul Demirtaş**, redovni profesor, Tursko-nemački univerzitet,
Odsek za političke nauke i međunarodne odnose, Istanbul, Turska
- Prof. dr **Badar Alam Ikbal**, vanredni profesor, Ekonomsko-finansijski fakultet,
Univerzitet Monarh, Cug, Švajcarska
- Prof. dr **Darina Grigorova**, redovni profesor, Istorijski fakultet,
Sofijski univerziteta „Sv. Kliment Ohridski“, Sofija, Bugarska
- Dr **Dušan Dostanić**, naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Žuža M. Časar**, vanredni profesor, Katedra za političku geografiju
i regionalni razvoj, Univerzitet u Pečuju, Pečuj, Mađarska
- Dr **Ivan Dujčić**, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Srbija

- Prof. dr **Marko Babić**, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Doc. dr **Marko Dašić**, docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu,
Beograd, Srbija
- Dr **Marko Kovačević**, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu,
Beograd, Srbija
- Prof. dr **Miloš Hrnjaz**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Miroslav Mladenović**, redovni profesor, Fakultet bezbednosti,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Nemanja Džuverović**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Olga Barbašjević**, vanredni profesor, Fakultet za međunarodne i političke
studije, Jagelonski univerzitet, Krakov, Poljska
- Prof. dr **Olga Šiškina**, vanredni profesor, Katedra za međunarodne odnose
i spoljnu politiku Rusije, Univerzitet MGIMO, Moskva, Rusija
- Prof. dr **Petar Stanojević**, redovni profesor, Fakultet bezbednosti,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Rastislav Kazanski**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka
i međunarodnih odnosa, Univerzitet Matej Bel, Banska Bistrica, Slovačka
- Prof. dr **Rut Ferero Turion**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka i sociologije,
Univerzitet Complutense u Madridu, Madrid, Španija
- Prof. dr **Sebastian Stepie**, vanredni profesor, Ekonomski fakultet,
Univerzitet za ekonomiju i biznis u Poznanju, Poznanj, Poljska
- Dr **Stevan Gajić**, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd, Srbija
- Doc. dr **Stevan Nedeljković**, docent, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Doc. dr **Halil Emre Denis**, docent, Katedra za političke nauke i međunarodne odnose,
Univerzitet Hakari, Hakari, Turska
- Dr **Hrvoje Butković**, viši znanstveni suradnik,
Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb, Hrvatska

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXXVI, br. 1193, januar–april

ISSN 0543-3657

eISSN 2787-0618

Sadržaj

<i>Vladimir TRAPARA</i> Šta Putin zapravo želi u Ukrajini?	7
<i>Dragica LUKOVIĆ JABLANOVIĆ</i> Savremeni pristup vatikanske diplomatije socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike	29
<i>Senad GANIĆ</i> Osvrt na raspravu o istorijskim i civilizacijskim korenima međunarodnog prava	59
<i>Mile OBRENOVIĆ</i> Prostorna dimenzija rata u vojnom strateškom promišljanju: „disperzija” bojišta	75
<i>Daria MARACHEVA</i> Ekonomske posledice migracionog talasa iz Rusije u Srbiju u kontekstu rusko-ukrajinskog sukoba	93
<i>Maša MIHAJLOVIĆ</i> Koncept balansiranog prijateljstva: odnosi Rusije i Izraela u kontekstu rata u Gazi	123
PRIKAZ KNJIGE	
<i>Mile OBRENOVIĆ</i> Polarnost i polarizovanost?	143

SPISAK RECENZENATA	147
UREĐIVAČKA POLITIKA	151
UPUTSTVO ZA AUTORE	161

UDK 355.48(470:477)"2022/..."
Bibliid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1193, str. 7–28
Originalni naučni rad
Primljen: 27.01.2025.
Revidiran: 12.02.2025.
Prihvaćen: 28.02.2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1193.1
CC BY-SA 4.0

*Vladimir TRAPARA*¹

Šta Putin zapravo želi u Ukrajini?

SAŽETAK

Prelaz od Bajdenove ka Trampovoj administraciji u SAD otvorio je pitanje mogućeg skorog zaustavljanja Rusko-ukrajinskog rata. Autor polazi od stanovišta da je za mir u Ukrajini, pored iskrenosti u nameri Vašingtona i Kijeva, neophodno da i ruski predsednik Vladimir Putin pristane na njega, jer je on rat i pokrenuo. Do argumenta da je Putin odlučujući činilac u izbujanju ovog rata, u radu se dolazi nakon razmatranja niza dubljih i srednjih uzroka rusko-ukrajinskog sukoba. Da bi se došlo do odgovora na pitanje šta je potrebno da Putin pristane na mir, a da kasnije ne obnovi invaziju, analizira se šta on želi da postigne u Ukrajini, uz klasifikaciju ratnih ciljeva. Dolazi se do teze da je Putin napao Ukrajinu motivisan ambicijom ka istorijskoj veličini, te da se politika Rusije prema Ukrajini uopšte, a Putinova invazija posebno, mogu podvesti pod politiku prestiža u klasifikaciji Hansa Morgentaua. Autorov zaključak je da je mir u Ukrajini, koji bi bio prihvatljiv po nju i Zapad, moguć ukoliko se Putinu privremenim prepuštanjem zauzetih ukrajinskih teritorija pruži privid ličnog prestiža kome teži, uz odbranu ukrajinske nezavisnosti i dalje obuzdavanje Rusije.

Ključne reči: Vladimir Putin, Rusko-ukrajinski rat, Rusija, Ukrajina, politika prestiža.

¹ Viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9975-6446.

What Does Putin Really Want in Ukraine?

SUMMARY

The transfer of power from the Biden to Trump administration in the United States opened the issue of a possible ending of the Russo-Ukrainian War. The author presents his standpoint by explaining that, apart from the sincere intentions of Washington and Kyiv, for peace in Ukraine to come into being, it is necessary that Russian President Vladimir Putin accepts it because he was the one who started the war. In the paper, the argument that Putin is a decisive factor in the outbreak of this war is derived from the consideration of an array of deeper and intermediate causes of the Russia-Ukraine conflict. To answer the question of what is necessary for Putin's acceptance of peace, without him restarting the invasion later, we analysed what he wants to achieve in Ukraine, alongside the classification of his war goals. The climax of the analysis is the notion that Putin was motivated to attack Ukraine by an ambition towards historical greatness. Russia's policy towards Ukraine, in general, and Putin's invasion, in particular, could be subsumed under a policy of prestige in Hans Morgenthau's classification. The author concludes that peace, acceptable for Ukraine and the West, is possible only if Putin is allowed to hold occupied territories temporarily to gain the delusion of the individual prestige he craves. At the same time, Russia needs to be further contained, and Ukraine's independence must be protected.

Keywords: Vladimir Putin, the Russo-Ukrainian War, Russia, Ukraine, policy of prestige.

Uvod

Izborom Donalda Trampa (Donald J. Trump) za predsednika SAD u novembru 2024. naprasno se počelo govoriti o zaustavljanju Rusko-ukrajinskog rata, za koji se već dugo unazad činilo da mu se ne nazire kraj. Trampovom, u toku predizborne kampanje više puta ponovljenom, insistiranju da se rat mora prekinuti kako bi se zaustavilo stradanje ljudi u Ukrajini i izbegla opasnost od eskalacije ka direktnom (nuklearnom) sukobu Rusije i Zapada, ukrajinski predsednik Volodimir Zelenski odazvao se već u čestitki povodom izborne pobeđe, očekivanjem da Tramp doprinese postizanju „mira kroz snagu”.² U periodu koji je sledio, ukrajinska strana pokazaće spremnost na kompromisno primirje, koje bi podrazumevalo

² Martin Fornusek, “Zelensky congratulates Trump on US election victory”, *The Kyiv Independent*, November 6, 2024, <https://kyivindependent.com/zelensky-congratulates/>. Jedan od primera Trampovog zalaganja za zaustavljanje rata je i nastup u TV debati protiv Kamale Haris: Riley Hoffman, “READ: Harris-Trump presidential debate transcript”, *ABC News*, September 11, 2024, <https://abcnews.go.com/Politics/harris-trump-presidential-debate-transcript/story?id=113560542>.

privremeno mirenje s ruskom kontrolom nad okupiranim teritorijama (dok se ne steknu uslovi za njihov povratak „diplomatskim“ putem), u zamenu za čvrste bezbednosne garancije za ostatak Ukrajine (uključujući članstvo u NATO kao najpoželjnije).³ I ruski predsednik Vladimir Putin u više navrata izrazio je spremnost da razgovara sa Trampom o miru u Ukrajini.⁴ Imajući u vidu da snaga ukrajinskog otpora ruskoj invaziji u značajnoj meri zavisi od američke vojne pomoći, razumljiva je spremnost Kijeva na ustupke u situaciji kada se u Belu kuću useljava predsednik koji, za razliku od svog prethodnika Džozefa Bajdena (Joseph R. Biden) i njegove potpredsednice i Trampove protivkandidatkinje Kamale Haris (Kamala Harris), ne pokazuje entuzijazam za podršku Ukrajini unedogled u ratu iznurivanja protiv Rusije. Ključno pitanje, međutim, nije hoće li Trampova administracija uspeti da nagovori Zelenskog da prihvati kompromis radi zaustavljanja neprijateljstava. Glavna dilema tiče se toga hoće li Putin, u situaciji kada ruska vojska ima inicijativu duž cele linije fronta, pristati na mir koji će biti zadovoljavajući za Ukrajinu i politički Zapad predvođen Sjedinjenim Državama, odnosno hoće li, ukoliko takav mir bude postignut, na duži rok poštovati ispregovaranu rešenje i uzdržati se od obnavljanja invazije? Da bismo na to pitanje odgovorili, neophodno je da znamo šta Putin ratom koji je pokrenuo pre skoro tri godine želi da postigne u Ukrajini.

Ovo pitanje polazi od prethodne pretpostavke da je ovaj i ovakav Rusko-ukrajinski rat, otpočeo februara 2022, rezultat Putinovog ličnog izbora i odluke, te da su motivi za pokretanje rata i ciljevi u njemu lično njegovi. U poglavlju koje sledi nakon uvodnog, razdvojićemo aktuelni Rusko-ukrajinski rat od šireg i dugotrajnijeg rusko-ukrajinskog sukoba, te neposredni činilac koji je doprineo ratu od njegovih dubljih i srednjih uzroka. Naglasak će biti na argumentaciji u prilog tezi da je upravo predsednik Putin taj neposredni činilac. U trećem poglavlju bavimo se analizom Putinovih ratnih ciljeva. Formulaciju iz naslova rada – „u Ukrajini“, umesto „od Ukrajine“ – namerno smo odabrali kako bismo ukazali na to da je Putin u toku rata prednost dao samopomoći u odnosu na iznudu kao obliku ostvarivanja ciljeva upotrebom sile. Uz to, biće značajno razmotriti razliku između stvarnih i proklamovanih ciljeva, te trenutnih u odnosu na izvorne i dugoročne ciljeve, kao i ciljeva koje Putin ima prema Ukrajini u odnosu na one koje ima prema političkom Zapadu. Obrazlaganje ključne teze rada, da su Putinova invazija Ukrajine i njeni ciljevi

³ Videti: “Zelensky suggests ‘hot phase’ of Ukraine war could end in return for NATO membership if offered – even if seized land isn’t returned immediately”, *Sky News*, November 29, 2024, <https://news.sky.com/story/zelenskyy-suggests-hes-prepared-to-end-ukraine-war-in-return-for-nato-membership-even-if-russia-doesnt-immediately-return-seized-land-13263085>.

⁴ Između ostalog u toku svoje velike godišnje konferencije za medije: Vladimir Soldatkin and Andrew Osborn, “Putin says Russia is ready to compromise with Trump on Ukraine war”, *Reuters*, December 19, 2024, <https://www.reuters.com/world/europe/putin-says-russia-is-getting-closer-achieving-primary-goals-ukraine-2024-12-19/>.

deo tzv. *politike prestiža*, kao trećeg oblika borbe za moć u međunarodnoj politici (uz *status quo* i *imperijalističku* politiku) kod klasičnog realiste Hansa Morgentaua (Hans J. Morgenthau), predmet je četvrtog poglavlja. Tu ćemo se pozvati i na slične koncepte – *časti* kod Andreja Čigankova (Andrei P. Tsygankov) i *legitimiteta/priznanja* kod Sergeja Radčenka (Sergey Radchenko) – autora koji su ustanovili da je ova vrsta politike bila svojstvena i ranijim ruskim/sovjetskim liderima. U zaključnom delu rada bavimo se time kako bi Tramp i Zelenski trebalo da postupe ukoliko zaista žele kompromisan, a s njihove tačke gledišta pravedan i stabilan mir s Rusijom, s obzirom na naše nalaze o tome šta Putin zapravo želi u Ukrajini.

Putinov rat

Rusko-ukrajinski rat, otpočeo punom konvencionalnom invazijom Ukrajine od strane Rusije iz tri pravca 24. februara 2022, predstavlja trenutnu i, kako izgleda, kulminatornu etapu šireg i dugotrajnijeg rusko-ukrajinskog sukoba. Za ovaj sukob može se reći da istorijski počinje u drugoj polovini 17. veka, s pojavom prvih razmimoilaženja Moskve i dnjeparskih kozaka oko tumačenja Perejaslavskog ugovora iz 1654. kojim su se kozaci stavili pod komandu Moskve u ratu protiv Poljsko-litvanskog komonvelta. Rusija i Ukrajina su pre toga najpre bile nediferencirane u okviru srednjovekovne Kijevske Rus kao preteče obeju, dok ovu nisu 1240. uništili Mongoli, da bi se zatim u toku vekova koji su sledili ukrajinske zemlje našle pod Litvanijom i Poljskom, dok je ruske postepeno oko sebe ujedinila, a zatim pretvorila u imperiju, Moskovska Velika kneževina. Tek od osamostaljenja kozačkog Hetmanata i njegovog stupanja u odnos sa moskovskim carem može se govoriti o odnosima preteča Rusije i Ukrajine kao odvojenih i nezavisnih političkih entiteta, te o prvoj oružanoj pobuni dela kozaka protiv Moskve kao o prvom rusko-ukrajinskom oružanom sukobu.⁵ Serija novih pobuna u nastavku XVII i u toku XVIII veka rezultiraće potpunim ukidanjem Hetmanata od strane carice Katarine Velike i njegovim utapanjem u Rusku imperiju, ali će svest o ukrajinskoj posebnosti opstati kroz XIX vek i, nakon Prvog svetskog rata i ruskih revolucija, ovaplotiti se u prvoj modernoj ukrajinskoj državi – Ukrajinskoj narodnoj republici. Njeno postojanje biće kratkog daha, jer će porazom u ratu protiv boljševika biti zamenjena Ukrajinskom sovjetskom republikom, koja će 1922. ući u sastav Sovjetskog Saveza kao transformisane Ruske imperije, da bi sedam decenija kasnije, u granicama koje bude stekla zaključno sa prisajedinjenjem Krima 1954, iz njega izašla kao savremena nezavisna Ukrajina. Od 1991. naovamo rusko-ukrajinski odnosi postaju odnosi dveju savremenih, nezavisnih i međunarodno priznatih država, ali opstaju/obnavljaju se i njihove političke

⁵ Vladimir Trapara, *Rusija i Ukrajina: poreklo jedne tragedije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023, 69, 71.

nesuglasice, koje eskaliraju novim oružanim sukobima – najpre ruskom aneksijom Krima i podrškom Moskve donbaskim pobunjenicima 2014, a zatim i pomenutim Rusko-ukrajinskim ratom 2022.

Zajednička suština svih etapa rusko-ukrajinskog sukoba jeste, s jedne strane, nastojanje Rusije (Moskve i Sankt Peterburga, te Ruske imperije, Sovjetskog Saveza i Ruske Federacije) da uspostavi/održi kontrolu nad Ukrajinom u svim njenim istorijskim inkarnacijama i, s druge, Ukrajinaca da se izbere za svoju političku autonomiju/nezavisnost, ali i poseban nacionalni identitet. Prema Serhiju Plohom, „aktuelni sukob je staromodni imperijalni rat koji vode ruske elite koje vide sebe kao naslednike i nastavljace ekspanzionističkih tradicija Ruske imperije i Sovjetskog Saveza kao velikih sila. Sa ukrajinske strane, to je ponajpre i ponajviše rat za nezavisnost, očajnički pokušaj nove nacije koja je nastala na ruševinama Sovjetskog Saveza da odbrani pravo na postojanje”.⁶ Ili, kako kaže Hal Brands, „ovaj rat je samo nova faza dugotrajnije borbe između Ukrajine i serije ruskih imperija – carističke, komunističke ili putinističke – koje su nastojale da njome dominiraju”.⁷ Ni ruska posthladnoratovska elita se, dakle, nije pomirila sa sopstvenim nacionalnim identitetom koji bi bio sveden na teritoriju Ruske Federacije, već je, kao i u ranijim epohama, težila „opšteruskom”, odnosno rusko-belorusko-ukrajinskom jedinstvu u nekom obliku.⁸ Ovo se ujedno može smatrati i dubljim uzrokom Rusko-ukrajinskog rata, ali je on nedovoljan da objasni ne samo njegov karakter i tajming izbijanja, već ni savremenu fazu zaoštavanja sukoba koja je ka njemu eskalirala.⁹

Za ovo poslednje neophodno je uočiti nekoliko srednjih uzroka koji se javljaju u posthladnoratovskim rusko-ukrajinskim odnosima, a autori koji se ovim sukobom bave razlikuju se u pogledu toga koji od njih favorizuju. Tu je najpre sistemski činilac posthladnoratovske asimetrije moći – kako između Rusije i Ukrajine, tako i SAD/Zapada i Rusije – u kojoj jači akter

⁶ Serhii Plochy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, W. W. Allen Lane, 2023, xxi.

⁷ Hal Brands, “The Ukraine War and Global Order”, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 3.

⁸ O posthladnoratovskom imperijalnom identitetu Rusije i njenoj nespremnosti da Ukrajini prizna nacionalnu posebnost, videti: Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russo-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, Routledge, London and New York, 2022; Eleanor Knott, “Existential Nationalism: Russia’s War against Ukraine”, *Nations and Nationalism*, Vol. 29, 2023, 45-52.

⁹ Strateški i istorijsko-civilizacijski značaj Ukrajine za Rusiju, koja motiviše svaku vlast u Moskvi da teži nekom obliku kontrole nad Ukrajinom, kao dublji uzrok sukoba pominju: Elias Gotz and Per Ekman, “Russia’s War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 71, No. 3, 2024, 197-199. Navedeni autori pri objašnjenju Rusko-ukrajinskog rata koriste multikauzalnu analizu preuzetu od Džozefa Naja (Joseph S. Nye), koja deli uzroke sukoba na dublje, srednje i neposredne, a koju i mi ovde favorizujemo. Videti: Joseph S. Nye, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 2003 (fourth edition), 74.

dobija mogućnost, ali i podsticaj da teži potčinjavanju slabijeg.¹⁰ Pojedini autori koji primenjuju sistemski pristup ističu kako su za savremeni rusko-ukrajinski sukob odgovorni SAD i Zapad. Džon Miršajmer (John J. Mearsheimer) npr. nema dilemu da je Vašington svojom politikom širenja sfere uticaja na istok i nastojanjem da uvuče Ukrajinu u nju (posebno nakon Bukureškog samita NATO 2008) ugrozio bezbednost Rusije kao velike sile i prinudio je da, kako 2014. tako i 2022, posegne za oružjem prema Ukrajini da bi se odbranila.¹¹ Po našem mišljenju, američka posthladnoratovska strategija liberalne hegemonije, koja ima za cilj potčinjavanje Vašingtonu preostalih nezavisnih centara moći u svetu, uključujući i Rusiju, te je u njenoj funkciji i pomenuto širenje američke sfere uticaja u Evropi na istok, delom zaista objašnjava zaoštavanje rusko-ukrajinskih nesuglasica do prve ukrajinske krize i rata (2013–2015), ali i ne i rat 2022.¹²

Među nekoliko činilaca sa jediničnog (državnog) nivoa koje autori posmatraju kao uzroke rusko-ukrajinskog sukoba, nalazi se identitetska podeljenost Ukrajine. Pišući o prvoj ukrajinskoj krizi 2014, Ričard Sakva (Richard Sakwa) razlikuje krizu unutar same Ukrajine (*Ukrainian crisis*) od šire evropske krize oko Ukrajine (*Ukraine crisis*). Dok se u pogledu druge

¹⁰ O ovoj dvostrukoj asimetriji moći kao sistemskom uzroku obnavljanja i zaoštavanja rusko-ukrajinskog sukoba nakon Hladnog rata, videti: Vladimir Trapara, „Rusija i Ukrajina: poreklo jedne tragedije”, op. cit., 207, 283–284. O samo rusko-ukrajinskoj asimetriji pak, koja je od 90-ih naovamo porasla zahvaljujući ekonomskom i vojnom jačanju Rusije, a stagnaciji Ukrajine, kao uzroku rata: Michael McFaul and Robert Person, “Why Putin Invaded Ukraine”, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 35–39. Razmatranje sistemskih činilaca deo je razlikovanja uzroka sukoba prema nivou analize na sistemske (*systemic level* – nivo međunarodnog sistema), jedinične (*unit level* – nivo države kao jedinice sistema) i pojedinačne (*individual level* – nivo pojedinca kao političkog odlučioaca), koji je svojevremeno razvio Kenet Volc (Kenneth N. Waltz), a takođe preuzima Naj. Videti: Joseph S. Nye, “Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History”, op. cit., 34–36.

¹¹ Videti: John J. Mearsheimer, “Why the Ukraine Crisis is the West’s Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin”, *Foreign Affairs*, September-October 2014, 1–12; John J. Mearsheimer, “The Causes and Consequences of the Ukraine War”, *Horizons*, No. 21, 2022, 12–27. „Neutralniji” od Miršajmera je Pol D’Anijeri (Paul D’Anieri), prema kome je *bezbednosna dilema* sistemski činilac koji je prouzrokovao sukob SAD i Rusije oko Ukrajine. Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, 8.

¹² Videti: Vladimir Trapara, „Rusija i Ukrajina: poreklo jedne tragedije”, op. cit., 181–182, 284, 287. Da je perspektiva članstva Ukrajine u NATO predstavljala uzrok rata odlučno pobijaju i Mekfol (Michael McFaul) i Person (Robert Person) nizom argumenata, počev od onog da širenje NATO nije oduvek bilo izvor tvrjenja između Putina i Ukrajine/Zapada, preko onog da je okupacija delova teritorije 2014. već onemogućavala članstvo Ukrajine u NATO, dotle da se u godinu dana pred invaziju (suprotno onome što Miršajmer tvrdi) ništa suštinski u odnosima Ukrajine i NATO nije promenilo što bi opravdalo invaziju. Michael McFaul, Robert Person, “What Putin Fears Most”, *Horizons*, No. 21, 2022, 28–38; Michael McFaul and Robert Person, “Why Putin Invaded Ukraine”, op. cit., 47–50.

pridružuje Miršajmeru u svaljivanju krivice na Zapad, u pogledu prve odgovornim smatra ukrajinske nacionaliste, pripadnike „monističke“ vizije ukrajinstva, koji smatraju da Ukrajina mora da bude zasnovana isključivo na ukrajinskom jeziku i etnosu, kao i politički i kulturno odvojena od Rusije, nasuprot „pluralističkoj“ viziji, koja ukrajinski i ruski nacionalni identitet ne vidi kao isključive, niti nastoji da Ukrajinu politički odvoji od Rusije.¹³ Goc (Elias Gotz) i Ekman (Per Ekman) kao srednji uzrok Rusko-ukrajinskog rata ističu opadanje uticaja proruskih aktera unutar Ukrajine, koje je navelo Putina da traži asertivnije načine za zadržavanje Ukrajine u ruskoj orbiti.¹⁴ Iako podela na „moniste“ i „pluraliste“ unutar Ukrajine doprinosi objašnjenju prve ukrajinske krize, a jačanje prvih u odnosu na druge nakon nje se može videti kao uzrok njenog potencijalnog obnavljanja i eskalacije, smatramo da to i dalje nije dovoljno da bi se objasnili tajming i karakter rata 2022.¹⁵

Drugi argument sa jediničnog nivoa analize koji se često poteže kao izvor najnovije faze rusko-ukrajinskog sukoba jeste inkompatibilnost ruskog i ukrajinskog političkog sistema, odnosno strah autokrate Putina od primera koji bi uspeh demokratije u Ukrajini dao Rusiji. Za Mekfola i Persona ovo je ključni Putinov motiv za političke i ekonomske pritiske, a zatim i oružani napad na Ukrajinu.¹⁶ Oni, međutim, priznaju da sukob demokratije i autokratije nije jedini činilac koji je podstakao invaziju, a da pogotovo ne objašnjava njen tačan tajming. Stoga se upuštaju u detaljnu analizu samog Putina kao pojedinačnog činioca, navodeći zatim i nekoliko argumenata zašto se invazija dogodila baš februara 2022, od kojih svi imaju veze sa samim Putinom i potvrđuju da su izbor i tajming bili samo njegovi (u pitanju su: izolacija od tačnih informacija za vreme Kovida, dovođenje u zabludu od strane obaveštajne zajednice, želja da pred predsedničke izbore 2024. uveća popularnost, sudski proces protiv Viktora Medvedčuka – „Putinovog čoveka“ u Ukrajini, poraz Trampa od Bajdena na izborima 2020, opažena slabost SAD zbog povlačenja iz Avganistana).¹⁷ Za ovu dvojicu autora postoji direktna veza između autokratizacije u Rusiji u pravcu učvršćivanja personalističke diktature kao državnog, i samog Putina kao pojedinačnog činioca, jer je upravo ovaj tip autokratije dao Putinu veću ličnu ulogu u započinjanju rata, ali ga i izolovao od stvarnosti prilikom procene da je vreme da ga pokrene (usled netačnih informacija koje je dobio od lojalista).¹⁸

¹³ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I. B. Taurus, 2014 (e-book), 29–50.

¹⁴ Elias Gotz and Per Ekman, “Russia’s War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences”, op. cit., 197–198.

¹⁵ Videti: Vladimir Trapara, „Rusija i Ukrajina: poreklo jedne tragedije”, op. cit., 285–286.

¹⁶ Michael McFaul, Robert Person, “What Putin Fears Most”, op. cit., 32–37; Michael McFaul and Robert Person, “Why Putin Invaded Ukraine”, op. cit., 39–41.

¹⁷ Ibid., 42–47.

¹⁸ Ibid., 40–41. Videti i: Georgy Egorov and Konstantin Sonin, “Why Did Putin Invade Ukraine? A Theory of Degenerate Autocracy”, NBER Working Paper No. 31187, 2023.

Pridružili bismo se argumentu da, iako ima ulogu u ranijem razvoju krize, sukob ukrajinske demokratije i ruske autokratije ne nudi odgovor na pitanje zašto se puna ruska invazija Ukrajine dogodila 2022, osim u meri u kojoj autokratizacija u Rusiji objašnjava ulogu Putina kao pokretača rata. No, pre konačnog opredeljivanja za tezu o ruskom predsedniku kao pojedinačnom i neposrednom činiocu čiji je aktuelni rat bio izbor, a ne imperativ pod uticajem nekih drugih činilaca, ostaje da se osvrnemo na još jedan srednji uzrok za državnog nivoa analize. U pitanju je jačanje *civilizacionističke* spoljnopolitičke škole mišljenja u Rusiji od Putinovog povratka na mesto predsednika 2012. naovamo. O *civilizacionizmu* kao jednoj od tri škole mišljenja u savremenoj ruskoj spoljnoj politici (uz *zapadnjaštvo* i *državništvo*) govori Andrej Cigankov. Civilizacionizam posmatra Rusiju kao posebnu civilizaciju, vrednosno nepomirljivo različitu i superiornu u odnosu na Zapad.¹⁹ Ukrajina ne samo što u ovom pogledu na svet predstavlja neodvojivi deo ruske civilizacije (njena pripadnost ruskoj sferi uticaja nije upitna ni za pripadnike drugih škola mišljenja), već je puna kontrola nad njom neophodna Rusiji kao odskočna daska za ofanzivu protiv vrednosno „dekadentnog“ evropskog Zapada radi njegovog ideološkog preobraćenja i integracije u širi evroazijski prostor sa centrom u Moskvi.²⁰ Tako, međutim, razmišlja samo struja koja se može nazvati *imperijalnim civilizacionizmom*, dok se druga, defanzivno orijentisana struja *civilizacionizma tvrđave*, miri s Ukrajinom kao tampon državom koja bi razdvojila Rusiju od Zapada.²¹ Čak ni jačanje imperijalnog civilizacionizma ne može da objasni punu invaziju Ukrajine u trenutku u kome se desila, jer je ona kompromitovala i udaljila ovu struju od većine njenih zapadnih ideoloških saveznika – desničarskih populista širom Evrope.²²

Iako spektar navedenih dubljih i srednjih uzroka, dakle, može da objasni širi i dugotrajniji rusko-ukrajinski sukob, uključujući i njegovu najnoviju posthladnoratovsku fazu koja je eskalirala krizom 2014, pa čak i potencijal za dalju eskalaciju ka nekom obnovljenom, ali ograničenom sukobu u regionu Donbasa, nijedan od tih činilaca ne objašnjava zašto se februara 2022. dogodila puna ruska invazija Ukrajine, a za neke se čak može reći da deluju i suprotno.

¹⁹ Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc, Plimouth, 2010, 7.

²⁰ Videti: Serhii Plokhyy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, Penguin Books, 2017 (e-book), 304–311. Taras Kuzio smatra da je Putin još 2005–2008. prigrlio „civilizacionistički nacionalizam“, a da će 2011. to učiniti i s idejom „okupljanja ruskih zemalja“. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russo-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., 3.

²¹ Ovako razmišlja glavni predstavnik civilizacionizma tvrđave, Boris Mežujev. Videti: Boris V. Mezhuiev, „Civilizational Indifference: Can Russia Keep Up Cultural Distancing in Relations with Europe?“, *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 4, 2022, 10–27.

²² Videti: Vladimir Trapara, „Rusija i Ukrajina: poreklo jedne tragedije“, op. cit., 286–287.

To nas ostavlja nasamo sa Vladimirom Putinom kao političkim odlučiocem koji je samostalno izabrao da pokrene Rusko-ukrajinski rat, delujući sa pozicije nespornog autokrate koji to može, ali i – što će pokazati već rana faza rata – neadekvatne procene da je vreme za takav rat sazrelo, te bi on mogao da bude brz i lak. Ali, šta je Putin tačno želeo da postigne ovakvim ratom? I, šta će se dogoditi s njegovim ciljevima nakon što bude ustanovio da mu je prvobitna procena bila pogrešna? Ovo je tema narednog poglavlja.

Putinovi ciljevi

Sve i da smo ustanovili da je neki od sistemskih i jediničnih činilaca pobrojanih u prethodnom poglavlju bio odlučujući u izbivanju Rusko-ukrajinskog rata, on svejedno ne bi delovao direktno, već uticajem na Putinovo političko odlučivanje. Po našem mišljenju, svi ti činioци jesu u nekoj meri imali taj uticaj, ali uz jednu specifičnost svojstvenu lično Putinu (mada, videćemo u sledećem poglavlju, suštinski ne tako različitu u odnosu na neke ranije ruske i sovjetske lidere). U pitanju je, naime, Putinova fascinacija istorijom i težnja da u njoj ostane upamćen kao jedan od najvećih ruskih lidera.²³ Stručnjacima za Putina taj detalj je bio dobro poznat još u ranijoj fazi njegove vladavine, pa su ga tako Hilova (Fiona Hill) i Gedi (Clifford G. Gaddy) u svojoj studiji nazvali „istorijskim čovekom”.²⁴ Nakon izbivanja prve ukrajinske krize, a naročito rata 2022, Putinovu strast prema ruskoj istoriji niz autora će izdvajati kao nepresušni izvor njegove ideje da Ukrajinu politički potčini Rusiji.²⁵ Sam Putin nudi dovoljno osnova za ovakav

²³ Argument da je Putin napao Ukrajinu jer je želeo da ga istorija zapamti, pa makar i kao „negativca”, već smo izneli ovde: Vladimir Trapara, „Rusija i Ukrajina: poreklo jedne tragedije”, op. cit., 273, 288.

²⁴ Fiona Hill and Clifford G. Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, Brookings Institution, Washington D.C., 2013, 63–77.

²⁵ Prema Tarasu Kuziju, „Rusija je napala Ukrajinu jer Putin poseduje dugoročnu opsesiju Ukrajinom kao maloruskim delom pan-ruske nacije, zajedno s Velikorusima i Belorusima”, a savremena Ukrajina za Putina je zapravo „američka marionetska država koja sprečava Maloruse da ispune svoju sudbinu ujedinjenja s Rusima”. Taras Kuzio, „Why Russia Invaded Ukraine”, *Horizons*, No. 21, 2022, 40–41. Ovaj autor stoga tvrdi da je Putinov cilj da uđe u istoriju kao „okupljač ruskih zemalja”. Ibid., 44. Prema jednom drugom autoru, Putina je u punu invaziju Ukrajine, koja se time razlikuje od njegovih ranijih ograničenih i stoga uspešnih vojnih intervencija, povelu „uzvišeno osećanje istorijske misije”. Dominic Tierney, „How Putin Tore Up His Playbook for Victory”, *The Washington Quarterly*, Vol. 46, No. 3, 2023, 196. Dok su Hilova i Gedi u svoje vreme isticali uticaj koji su na Putina vršile realpolitičke figure iz moderne istorije Rusije koje su se odlikovale umerenošću u spoljnoj politici, poput Gorčakova i Stolipina, očigledno uvećanje njegove ambicije doneće zapažanja o ugledanju na ruske careve kojima je zajedničko to što su proširivali teritoriju imperije (poput Petra Velikog, Katarine Velike ili Aleksandra I i II), ali i sovjetskog lidera Staljina. Videti: Serhii Plokhyy, „The Russo-Ukrainian War: The Return of History”, op. cit., 135–136; Mikhail Zygar, *War and Punishment: Putin, Zelensky, and the Path to Russia's Invasion of Ukraine*, Scribner, New York, 2023 (e-book), 99–100, 212; Elias Gotz and Per Ekman, „Russia's

argument. Na primer, u intervjuu američkom novinaru Takeru Karlsonu (Tucker Carlson) sa početka 2024, na pitanje zašto je napao Ukrajinu, Putin je odgovorio polučasovnim „predavanjem“ o rusko-ukrajinskoj istoriji.²⁶ Ovo će postati predmet sprdnje na internetu, ali Putinov monolog zapravo je bio najprecizniji odgovor na voditeljevo pitanje. U njemu je ruski predsednik u suštini ponovio argumentaciju iznetu u jednoj svojoj istorijskoj „analizi“ objavljenoj nekoliko meseci pre invazije, koju mnogi od autora koji se bave ovim pitanjem navodi kao njenu najavu, a za nas je bitna jer otkriva hijerarhiju Putinovih ratnih ciljeva.

U pitanju je autorski članak iz jula 2021, pod naslovom „O istorijskom jedinstvu Rusa i Ukrajinaca“. U njemu je Putin „prošao“ kroz čitavu istoriju od srednjovekovne Rus naovamo, kako bi „dokazao“ da su Rusi i Ukrajinci jedan narod, te da su svi ukrajinski lideri koji su u bilo kojoj epohi težili separatnom nacionalnom identitetu i/ili državnoj nezavisnosti izdajnici rusko-ukrajinskog zajedništva i marionete stranih sila koje bi da od Ukrajine naprave „anti-Rusiju“. Posebnu krivicu za nastanak nezavisne Ukrajine i Ukrajinaca kao odvojene nacije od ruske Putin svaljuje na komuniste, smatrajući da je „savremena Ukrajina... u potpunosti dete sovjetske epohe“. Ključni delovi članka koji bi trebalo da nas zanimaju su sledeći: „Naravno, deo jednog naroda u toku svog razvoja... može da stekne svest o sebi kao posebnoj naciji. Kako se prema tome postaviti? Odgovor može biti samo jedan: s uvažavanjem! Hoćete da izgradite sopstvenu državu? Izvolite! Ali, pod kojim uslovima?... Republike – osnivači Saveza, nakon što su same anulirale Ugovor iz 1922. godine, dužne su da se vrate u granice u kojima su ušle u sastav Saveza. Svi ostali teritorijalni dobici su predmet razmatranja i pregovora... Drugim rečima – iznesite ono sa čime ste ušli... Ruska Federacija je priznala novu geopolitičku realnost. I ne samo priznala, već učinila mnogo kako bi se Ukrajina održala kao nezavisna država... Nikada nećemo dozvoliti

War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences”, op. cit., 194; Dominic Tierney, “How Putin Tore Up His Playbook for Victory”, op. cit., 193. Smatra se da je Putin u izolaciji za vreme pandemije kovida posebno intenzivirao proučavanje istorije, što će se odraziti i na njegovo političko odlučivanje. Videti: Serhii Plokhyy, “The Russo-Ukrainian War: The Return of History”, op. cit., 136, 148–149; Mikhail Zygar, “War and Punishment: Putin, Zelensky, and the Path to Russia’s Invasion of Ukraine”, op. cit., 319–320; Elias “Gotz and Per Ekman, “Russia’s War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences”, op. cit., 194. Nakon otpočinjanja invazije Ukrajine, ni sam Putin nije se libio da sebe uporedi sa znamenitim prethodnicima. Tako je na 350-godišnjicu rođenja Petra Velikog juna 2022. hvalio Petrova osvajanja na račun Švedske u ratu koji je trajao 21 godinu, u to vreme nepriznata od strane evropskih zemalja, nazivajući ih „vraćanjem“ ruskih teritorija – što je trebalo da opravda i prolongiranje Putinove „specijalne vojne operacije“ protiv Ukrajine radi „vraćanja“ teritorija, bez obzira hoće li to neko na Zapadu priznati. Serhii Plokhyy, “The Russo-Ukrainian War: The Return of History”, op. cit., 214–216.

²⁶ Navedeni intervju se može pogledati ovde: Tucker Carlson, *Exclusive: Tucker Carlson Interviews Vladimir Putin*, YouTube, February 9, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=fOCWBhuDdDo>.

da naše istorijske teritorije i nama bliske ljude koji tamo žive upotrebe protiv Rusije. A onima koji bi tako nešto pokušali želim da kažem da će na taj način uništiti sopstvenu zemlju... Ubeđen sam da je istinski suverenitet Ukrajine moguć upravo u partnerstvu s Rusijom. Zajedno smo uvek bili i bićemo višestruko moćniji i uspešniji. Jer smo jedan narod... Rusija nikada nije bila i neće biti „anti-Ukrajina“. A šta će Ukrajina biti – to treba da odluče njeni građani²⁷. Dakle, ruski predsednik nema problem s teritorijalno celovitom Ukrajinom (bez Krima, koji je prethodno bio anektirao), ali samo ukoliko bi ona bila „istinski suverena“, odnosno oslonjena na Rusiju i njeno viđenje da su Rusi i Ukrajinci isti narod. Međutim, ukoliko Ukrajina – odnosno njeno anti-rusko rukovodstvo – želi da bude nezavisna od Rusije i prikloni se ruskim zapadnim neprijateljima, onda treba da vrati Rusiji teritorije koje su joj navodno boljševici nepravedno dodelili, a o tome šta će od te dve opcije biti treba da se izjasne sami građani Ukrajine.²⁸

Građani, vojska i rukovodstvo Ukrajine, svojim odlučnim otporom ruskoj invaziji, već u ranoj fazi rata izjasnili su se da ne žele da žrtvuju svoju nezavisnost i nacionalni identitet i potčine se Rusiji. Povlačenjem sa kijevskog bojišta u proleće 2022, Putin je signalizirao da odustaje od svog „plana A“ nagoveštenog u članku – nametanja Ukrajini „istinskog suvereniteta“ u partnerstvu s Rusijom – te prešao na „plan B“, a to je oduzimanje Ukrajini „istorijskih ruskih“ teritorija koje joj je Lenjin navodno poklonio. Ova promena Putinovog ratnog cilja u Ukrajini od izvornog ka trenutnom, bitan je element odgovora na pitanje šta Putin želi u Ukrajini. Niz autora se slaže da karakter Putinove invazije i retorika koja ju je pratila nedvosmisleno ukazuju na to da je februara 2022. krenuo u rat s namerom da zbacii režim u Kijevu i uspostavi marionetsku vlast koja bi mu dala punu kontrolu nad Ukrajinom.²⁹ Ono što se, međutim, najčešće gubi iz vida jeste da on nakon

²⁷ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», Президент России, 12 июля 2021 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.

²⁸ Nastojeći da abolira Putina od odgovornosti za rat, Miršajmer citira one delove članka koji govore o poštovanju prava Ukrajinaca da stvore sopstvenu državu i o tome da su građani Ukrajine ti koji odlučuju o svojoj zemlji, ali potpuno ignoriše delove koji pozivaju na oduzimanje teritorije. John J. Mearsheimer, „The Causes and Consequences of the Ukraine War“, op. cit., 15.

²⁹ Videti: Serhii Plokhyy, „The Russo-Ukrainian War: The Return of History“, op. cit., 152–154; Dominic Tierney, „How Putin Tore Up His Playbook for Victory“, op. cit., 191; Anne Applebaum, „How the War Will End“, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 85–89; Michael Kofman, „The Russia-Ukraine War: Military Operations and Battlefield Dynamics“, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 101–102; Elias Gotz and Per Ekman, „Russia’s War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences“, op. cit., 200–201; Jonas J. Driedger, „Risk Acceptance and Offensive War: The Case of Russia under the Putin Regime“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 44, No. 2, 2023, 215–217; Mikhail Zygar, „War and Punishment: Putin, Zelensky, and the Path to Russia’s Invasion of Ukraine“, op.

neuspeha da zauzme Kijev nikada to nije ponovo pokušao, iako se njegova vojska u međuvremenu konsolidovala, već se fokusirao na operacije u južnim i istočnim oblastima kojima osporava izvornu pripadnost Ukrajini. Zaključili bismo, dakle, da je Putin nakon rane faze rata definitivno odustao od potčinjavanja cele Ukrajine, najverovatnije pod utiskom, na netačnim obaveštajnim podacima zasnovanog, neispunjenog očekivanja da se ogromna većina ukrajinskog stanovništva nije opredelila za Rusiju i dočekala njenu vojsku „sa cvećem”. Njegov prvenstveni cilj sada je teritorijalni – pri čemu još jedino ostaje neizvesno o kojim teritorijama se radi. Mišljenja smo da, iako bi Putin verovatno želeo da zauzme sve „ruskojezične” oblasti koje su se izvorno nalazile istočno i južno od kozačkog Hetmanata (dakle i Odesu, Nikolajev i Harkov), u nemogućnosti da to učini (bili ratom, bilo pregovorima) privremeno bi se mogao zadovoljiti Donjeckom, Luganskom, te delovima Hersonske i Zaporoške oblasti – što nije mnogo više od teritorije koju ruska vojska trenutno drži pod okupacijom.³⁰

Tu dolazimo do drugog bitnog pitanja koje se tiče ciljeva. Može se reći da je prelaskom sa primarnog na sekundarni cilj Putin prešao sa *iznude* („od Ukrajine”) na *samopomoć* („u Ukrajini”) kao oblika ostvarivanja ciljeva prinudom, odnosno upotrebom sile. Dok se pod *iznudom* podrazumeva uticaj na onoga protiv koga se sila primenjuje da prihvati i sprovede volju onog ko primenjuje silu, *samopomoć* znači da onaj ko silu primenjuje sam uzima ono do čega mu je stalo. U tom pravcu vidljivo je da ruska vojska nastoji da okupira tačno one teritorije koje bi želela da anektira, umesto da osvaja teritoriju bilo zbog strateškog značaja za dalje vođenje rata, bilo da bi je koristila kao adut za pregovore. Treće bitno pitanje jeste razlika između stvarnih i proklamovanih ciljeva. Putin je na početku invazije proklamovao kao ciljeve „demilitarizaciju”, „denacifikaciju” i zaštitu Donbasa, pri čemu je prilično jasno da je denacifikacija šifra za promenu režima, od koje se, kako smo videli, odustalo. Stvarni ciljevi jesu u praksi važniji od proklamovanih, ali i proklamovani imaju značaj u smislu da će bez njihove realizacije ishod rata javnom mnjenju teško moći da se predstavi kao pobjeda. I, dok su

cit., 330–332; Jonathan M. Acuff and Hannah N. Clegg, “How Does This End?: The Ukraine War and the Future of Russia”, *Journal of Strategic Security*, Vol. 17, No. 2, 2024, 13. O sukobu primarnog (kontrola nad Ukrajinom) i sekundarnog Putinovog cilja (teritorijalna podjela Ukrajine) od 2013. naovamo, kao i prelasku s jednog na drugi u toku aktuelnog rata, govori Lorens Fridman (Lawrence Freedman), s tim što on zaključuje da Putin nikada nije zaboravio primarni cilj, te da trajnog mira u Ukrajini ne može da bude dok je on na vlasti. Videti: Lawrence Freedman, “Strategic Fanaticism: Vladimir Putin and Ukraine”, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 55–70.

³⁰ Zapravo, u pogledu Zaporoške i Hersonske oblasti imao bi osnov da napravi i teritorijalne ustupke, jer delovi koji im administrativno pripadaju, a ruska vojska ih trenutno ne kontroliše (uključujući i gradove Herson i Zaporožje) istorijski nisu bili deo Novorusije koju je Katarina Velika pripojila imperiji u XVIII veku, zbog čega joj Putin odriče pripadnost Ukrajini.

„demilitarizacija“ i „denacifikacija“ podložne tumačenju, zaštita Donbasa, čije je dve samoprogllašene republike (DNR i LNR) Putin uoči rata priznao, a kasnije anektirao u njihovim izvornim granicama, znači i imperativ da ih ruska vojska u celosti okupira kako bi se ispunio minimalan uslov za proglašenje ratne pobeđe.

Konačno, u pogledu Putinovih ratnih ciljeva treba razlikovati one koji se tiču same Ukrajine, od onoga što ruski predsednik želi da postigne u odnosu na politički Zapad. Prva faza nove ukrajinske krize u proleće 2021. ostavila je utisak kako je pritisak na Ukrajinu gomilanjem trupa na granici za Putina instrumentalan, u službi iznuđivanja ustupaka od Zapada koji se tiču popravljavanja mesta Rusije u evropskoj bezbednosnoj arhitekturi.³¹ To će se kasnije pokazati kao netačno. Na samitu u Ženevi, juna 2021. godine, predsednik SAD Džozef Bajden napraviće presedan u novijoj istoriji kada u razgovoru s Putinom Rusiju bude nazvao velikom silom, te inicirati neku vrstu „lakog resetovanja“ u rusko-američkim odnosima, s idejom da izbegne eskalaciju ka nekoj novoj oružanoj konfrontaciji i odblokira saradnju dveju sila u oblastima gde je ona moguća, ali uz izostavljanje Ukrajine kao teme.³² Ispostaviće se da to nije bilo dovoljno da zadovolji Putinove apetite, koji su se ticali upravo Ukrajine, te će on, nakon negativnog odgovora Zapada na njegov decembarski ultimatum da dobije pravne garancije da Ukrajina neće postati članica NATO, pokrenuti invaziju. Više autora, međutim, govori o tome kako se Putinovi apetiti ne zaustavljaju na Ukrajini, već je on posmatra kao odskočnu dasku za dalje podrivanje onoga što vidi kao zapadnocentrični međunarodni poredak.³³ Citirati Putinove govore i ruske strateške dokumente koji prozivaju Zapad kao primarni izvor ruskog nezadovoljstva zauzelo bi previše mesta, ali suvislim smatramo i argument da je takva retorika u službi pravdanja javnom mnjenju invazije na Ukrajinu.³⁴ Sve i kad bismo se složili da Putinovi prioriteti leže na Zapadu, pre nego u Ukrajini, to bi imalo smisla

³¹ Videti: Rob Lee, „Russia’s Coercive Diplomacy: Why Did Kremlin Mass Its Forces Near Ukraine?“, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, 2021.

³² „Lako resetovanje“ je aluzija na neuspeli pokušaj „resetovanja“ rusko-američkih odnosa iz perioda prvog mandata Obamine administracije, u kojoj je Bajden bio potpredsednik. Videti: Vladimir Trapara, „Biden’s Approach Towards Russia: A ‘Reset Light’?“, *Politika nacionalne bezbednosti*, Vol. 12, No. 2. 2021, 115–137.

³³ Roman Backer and Joanna Rak, „Why Did Putin Go Too Far? The Rationality of Vladimir Putin’s Decision to Begin a War with Ukraine“, *Society Register*, Vol. 6, No. 3, 2022, 65–66; Hal Brands, „The Ukraine War and Global Order“, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, op. cit., 3; Anne Applebaum, „How the War Will End“, op. cit., 86–91; Andrea Kendall-Taylor, „Putin’s Point of No Return“, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 225–227.

³⁴ Videti: Innocent Chiluwa and Jurate Ruzaitė, „Analysing the Language of Political Conflict: A Study of War Rhetoric of Vladimir Putin and Volodymyr Zelensky“, *Critical Discourse Studies*, April 8, 2024, 8–12.

samo ukoliko bi Putin stavio pod kontrolu čitavu Ukrajinu, a zatim je iskoristio kao odskočnu dasku za dalji geopolitički prodor ka Zapadu – od čega smo videli da je odustao, usredsredivši se na teritorijalne ciljeve.

Usled svega rečenog, teško je nedvosmisleno konstatovati je li Putinova odluka da napadne Ukrajinu bila racionalna ili iracionalna. Njegov prvobitni cilj, ali i potencijalno prioritiziranje ustupaka od Zapada, ukazivao bi na iracionalnost, usled pogrešne procene da bi invazija mogla da bude laka i brza, a zapadni odgovor nedovoljno ujedinjen i odlučan.³⁵ Međutim, ako imamo u vidu da je Putin imao i „plan B”, te naknadno pokazao kapacitet za vođenje rata iznurivanja u službi njegovog ostvarenja, o invaziji se može govoriti i kao o racionalnom potezu. Na racionalnost ukazuje i spremnost ruske strane da pregovara u ranoj fazi rata i čak ponudi značajne ustupke.³⁶ Nedvosmislen odgovor ne može se dati ni na pitanje je li Putinova invazija Ukrajine deo *status quo* ili revizionističke spoljne politike – ako je, poput Miršajmera, posmatramo kao suprotstavljanje prodoru na istok liberalne hegemonije SAD, onda je *status quo*; ako se fokusiramo na težnju ka potčinjavanju/otimanju teritorije susedne suverene države, a pogotovo ukoliko pretpostavimo postojanje i širih ambicija usmerenih na preoblikovanje evropskog i svetskog poretka, onda je revizionistička. Srećna okolnost je da nam teorija međunarodnih odnosa nudi i treću vrstu politike, koja ujedno relativizuje razlikovanje racionalnih i iracionalnih poteza, a ona je sledeća tema koju razmatramo.

Putinova politika prestiža

Pored politike koja teži očuvanju *status quo*-a, te one koja nastoji da ga izmeni – revizionističke, odnosno po Hansu Morgentauu *imperijalističke* – „treća od osnovnih manifestacija borbe za moć na međunarodnoj sceni” jeste *politika prestiža*. Ona je, prema ovom klasičnom realisti, jednako prisutna među nacijama kao što je želja za prestižom među pojedincima. U obe sfere „želja za socijalnim priznanjem je potentna dinamička snaga koja opredeljuje

³⁵ Roman Backer and Joanna Rak, “Why Did Putin Go Too Far? The Rationality of Vladimir Putin’s Decision to Begin a War with Ukraine”, op. cit., 58–59. Taras Kuzio je potencijalnu invaziju i pre njenog otpočinjanja proglasio za iracionalnu: „Ruska vojna agresija protiv Ukrajine dovela bi do najveće krize u odnosima Zapada i Rusije još od Kubanske raketne krize 1962. i imala bi neviđene posledice za Rusiju, Ukrajinu, Evroaziju i Srednjoistočnu Evropu... Ukrajina je velika teritorija... Ukrajina ima jednu od najvećih armija u Evropi. Invazija, a zatim potčinjavanje Ukrajine bili bi praktično nemogući i zahtevali bi mobilizaciju najmanje polovine ruske armije, koja bi se suočila s organizovanim partizanskim otporom u ukrajinskim regionima, a ne s „Malorusima” koji bi ponudili hleb i so ruskim ‘oslobodiocima’”. Taras Kuzio, “Russian Nationalism and the Russo-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality”, op. cit., 16–17.

³⁶ Videti: Samuel Charap and Sergey Radchenko, “The Talks That Could Have Ended the War in Ukraine”, *Foreign Affairs*, April 16, 2024, <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/talks-could-have-ended-war-ukraine>.

društvene odnose i stvara društvene institucije", usled čega je u borbi za opstanak i moć „šta drugi misle o nama jednako važno kao i ono što smo". Svrha politike prestiža je „da na druge nacije ostavi utisak moći koju sopstvena nacija zaista poseduje, ili veruje, ili želi da druge nacije veruju da poseduje", za šta su dva sredstva osnovna: diplomatski ceremonijal u najširem smislu, i prikaz vojne sile.³⁷ Politika prestiža ima dva moguća cilja: prestiž u službi *status quo* ili imperijalističke politike i, što je u međunarodnim odnosima ređe – osim kod „budalastih egocentrika" koji međunarodnu politiku vide kao arenu u kojoj će demonstrirati ličnu superiornost, odnosno „vlada jednog čoveka, što će reći apsolutnih monarhija i diktatura, koje nastoje da identifikuju ličnu slavu vladara s političkim interesima nacije" – prestiž kao sam sebi cilj. Kada je u funkciji *status quo* ili imperijalističke politike, politika prestiža je „nezamenljivi element racionalne spoljne politike", jer je njena osnovna funkcija da utiče na procene trenutnog i budućeg odnosa snaga.³⁸ Ona katkad preuveličava sliku moći nacije u odnosu na njenu stvarnu moć, čime postaje politika blefa koja uspeva samo dok odlaže test stvarne moći u praksi, koji će je prozreti.³⁹ Suprotno, postoji i negativna politika prestiža, koja prikazuje moć manjom no što jeste, a to se katkad dešava zbog neuspele politike prestiža. „Demonstrirati ostatku sveta moć koju jedna nacija zaista poseduje, otkrivajući ni previše ni premalo, zadatak je mudro osmišljene politike prestiža", zaključuje Morgentau.⁴⁰

Pojam blizak prestižu, identifikovan još kod Tukidida kao jedan od pokretača političkog delovanja (uz strah i interes), jeste čast, a nju je u spoljnoj politici uopšte, i modernoj istoriji Rusije posebno, razmatrao Andrej Cigankov. Čast je po njemu „spremnost selfa da sačuva dostojanstvo i svoje pretpostavljene obaveze prema relevantnoj društvenoj zajednici".⁴¹ Unutrašnja čast tiče se procene pojedinca (države) o njegovim obavezama prema zajednici, a spoljna se tiče procena drugih, tj. reputacije koju pojedinac (država) uživa kod drugih: „Kad se nečija reputacija uprlja, potraga za spoljnom čašću može da odvede one koji joj teže ka kompetitivnom ili čak uzajamno destruktivnom ponašanju".⁴² U socijalnom konstruktivizmu, koji Cigankov favorizuje u odnosu na različite oblike realizma, „čast je najčešće u srži onoga kako nacija izražava svoje istorijsko iskustvo i formuliše moralnu svrhu u svetskoj politici".⁴³ Drugi kroz svoje akcije može da utiče

³⁷ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948, 50–51.

³⁸ Ibid., 55–56.

³⁹ Ibid., 58–59.

⁴⁰ Ibid., 60.

⁴¹ Andrei P. Tsygankov, *Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 13.

⁴² Ibid., 14.

⁴³ Ibid., 20.

na self u pravcu ojačavanja ili erodiranja ranijeg značenja časti, proizvođači nadu i ozlojeđenost, a ova poslednja je najčešće praćena insistiranjem na nezavisnosti u formiranju sopstvenih stavova prema drugima.⁴⁴ Koren ruskog „mita o časti“ Cigankov vidi u istočnom hrišćanstvu, a njegovu sadržinu u „osobenom konceptu duhovne slobode i ideala jake i socijalno protektivne države sposobne da odbrani svoje podanike od zloupotreba kod kuće i spoljnih pretnji“, koji „obezbeđuje državnoj spoljnoj politici osećaj svrhe“.⁴⁵ Detaljno analizirajući politiku časti u odnosima Rusije i Zapada od cara Aleksandra I do Putina, Cigankov zaključuje da je današnja Rusija pribegla asertivnoj politici kao odgovor na odsustvo zapadnog priznanja njenih „aspiracija na veću nezavisnost u definisanju pravila vojne bezbednosti u Evropi i Evroaziji“, te da bi voljnost Zapada da takvo priznanje uputi moglo da proizvede kooperativniji pristup.⁴⁶

Fokusirajući se na hladnoratovski period, Sergej Radčenko ponašanje sovjetskih lidera objašnjava njihovom težnjom ka legitimitetu, odnosno priznanju, pre nego ideologijom, potragom za bezbednošću ili imperijalizmom. Po njemu je Hladni rat bio „istinski globalno nadmetanje Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država za hegelovsko priznanje kao gospodara, ne samo u neporednom fizičkom... već i filozofskom smislu: kao gospodara istorije“.⁴⁷ Središnja preokupacija svih sovjetskih lidera bila je priznanje visokog mesta njihove države u globalnom poretku, kako od druge supersile (SAD) tako i od međunarodnog komunističkog pokreta, što često nije išlo zajedno, a legitimitet se mogao postići jednako kroz partnerstvo, kao i kroz neprijateljstvo.⁴⁸ Radčenko pritom ističe da su na sve hladnoratovske sovjetske lidere uticala lična traumatična iskustva iz Drugog svetskog rata, opredeljujući ih da sovjetska bezbednost i „mesto među velikima i moćnima ovoga sveta“ budu zagarantovani.⁴⁹ Nakon Hladnog rata pak „toksični nacionalizam zamenio je komunizam kao vrhovni narativ samolegitimacije, ali je potreba za spoljnom legitimacijom kroz priznanje kao velike sile ili velikog neprijatelja ostala nepromenjena“.⁵⁰ Rusija i danas, zaključuje Radčenko, teži priznanju od SAD za ravnopravnog partnera, ili, ako to ne dobije, za neprijatelja, „samo na osnovu snage uverenja da zaslužuje poseban tretman“, te „da može da se suprotstavi Zapadu jer je i u prošlosti to činila, čak i ako je to značilo dolazak na ivicu rata“.⁵¹

⁴⁴ Ibid., 22.

⁴⁵ Ibid., 28.

⁴⁶ Ibid., 272-273.

⁴⁷ Sergey Radchenko, *To Run the World: The Kremlin's Cold War Bid for Global Power*, Cambridge University Press, Cambridge, 2024, 4-5.

⁴⁸ Ibid., 5-7.

⁴⁹ Ibid., 2.

⁵⁰ Ibid., 10.

⁵¹ Ibid., 14.

Politika prestiža i s njom povezani koncepti časti i legitimiteta/priznanja omogućuju nam da relativizujemo pitanje da li je politika Rusije prema Ukrajini *status quo* ili revizionistički orijentisana. Suština te politike jeste u viđenju ruskih elita da Rusija ne može da igra ulogu nezavisne velike sile ukoliko ne kontroliše Ukrajinu – ako ne u celini, onda makar deo njene teritorije – a s obzirom na istorijski strateški i identitetski značaj koji ova zemlja ima za nju. To objašnjava zašto se Putin nije zadovoljio Bajdenovim deklarativnim priznanjem Rusije za veliku silu, jer je nakon njega izostala praktična potvrda tog priznanja u vidu konkretnih ustupaka u pogledu Ukrajine. Politika Moskve prema Ukrajini je, dakle, pre svega politika prestiža u funkciji potvrde Rusije kao velike sile na međunarodnoj sceni, bez obzira da li težnju ka toj potvrdi posmatramo kao *status quo* ili revizionističku. Sama invazija 2022, međutim, s obzirom na Putinov osnovni motiv da je preduzme u tom obliku i tom trenutku, ukazuje i na politiku prestiža koja je sama sebi cilj, što bi u ovom slučaju bilo nastojanje ruskog predsednika da za sebe obezbedi odgovarajuće mesto u istoriji, nezavisno od toga hoće li njegov potez na duži rok doprineti očuvanju statusa Rusije kao velike sile, ili biti štetan po njega. Time se relativizuje i razlika između racionalnosti i iracionalnosti, jer ona zavisi od toga da li se racionalnost procenjuje iz ugla države, ili njenog vladara. Kod Čigankova, a još više kod Radčenkina, možemo da vidimo da je i u ranijoj istoriji bilo ruskih i sovjetskih vladara čija su lična čast i ambicija za priznanjem katkad bili štetni po status države. U toku invazije Ukrajine Putin je, promenom inicijalnih ciljeva (pre toga i pokušajem da pregovorima obezbedi deo onoga što nije uspeo ratom), pokazao fleksibilnost koja doprinosi ostvarenju njegove lične ambicije o mestu u istoriji, ali je neuspeh ruske vojske da porazi Ukrajinu onako kako je prvobitno planirano dugoročno naneo udarac prestižu Rusije kao velike sile. Ona je možda (uz visoku cenu) potvrdila nezavisnost u odnosu na politički Zapad, ali se zato sve češće postavlja pitanje njene zavisnosti prema Kini.⁵² Lični – Putinov – karakter tekućeg Rusko-ukrajinskog rata, ciljeva u njemu, te politike prestiža pod koju se on može podvesti, nezaobilazan je činilac u razmatranju mogućnosti za njegovo zaustavljanje i izgleda za trajnost eventualno postignutog mira. Ostaje da vidimo kako.

Zaključak: kako do mira u Ukrajini?

Rusko-ukrajinski rat koji u trenutku pisanja besni već skoro tri godine, deo je šireg i dugotrajnijeg rusko-ukrajinskog, kao i rusko-zapadnog sukoba, ali su njegov karakter i tajming lični izbor ruskog predsednika – Vladimira

⁵² Videti: Robert Hunter, "The Ukraine Crisis: Why and What Now?", *Survival*, Vol. 64, No. 1, 2022, 19–20; Andrea Kendall-Taylor, "Putin's Point of No Return", op. cit., 230; Trine Flockhart and Elena A. Korosteleva, "War in Ukraine: Putin and the Multi-Ordered World", *Contemporary Security Policy*, Vol. 43, No. 3, 2022, 477–478.

Putina. Ciljevi Rusije u njemu takođe su Putinovi, kao i politika prestiža (časti, legitimiteta/priznanja) u koju se ovaj rat uklapa. Ukoliko nova američka administracija iskreno želi zaustavljanje rata, te ukoliko joj se kijevsko rukovodstvo u tome iskreno pridružuje, oni bi morali da pođu od pitanja šta je potrebno da onaj ko je rat pokrenuo, a to je Putin, prihvati da rat stane. Pošto ne deluje da je promena režima u Moskvi na vidiku, dalji nastavak rata iznurivanja u iščekivanju da Putin padne i umesto njega dođe neko ko bi prihvatio mir koji bi bio povoljniji po Ukrajinu i Zapad od onog koji je trenutno u izgledu, ne može se smatrati racionalnom politikom.⁵³ Ključna okolnost koja Ukrajini i Zapadu pomaže u postizanju prihvatljivog mira jeste Putinovo odustajanje od prvobitnog cilja kontrole nad čitavom Ukrajinom i usredsređivanje na teritoriju. Ona omogućava Kijevu da, po cenu privremenog odricanja od dela teritorije, sačuva nezavisnost od Rusije, a Zapadu da „krnju“ Ukrajinu zadrži u svojoj sferi uticaja. Ali, koja teritorija je u pitanju? Putinov proklamovani cilj „zaštite“ Donbasa u njegovim administrativnim granicama, upućuje na to da će primirje jako teško biti postignuto bez povlačenja ukrajinskih trupa iz dela Donbasa koji one trenutno kontrolišu, jer Putin neće moći da ga predstavi kao pobjedu. Putinovo fokusiranje na samopomoć u odnosu na iznudu, međutim, govori nam i da, osim što on verovatno neće dati teritoriju koju je zauzeo, neće tražiti ni onu koju nije. To Ukrajini i Zapadu daje osnov za optimizam da će sačuvati teritoriju van Donbasa i dosad okupiranih delova Hersona i Zaporožja, ukoliko budu jasno stavili u izgled Putinu nastavak i jačanje oružanog otpora u slučaju da on tu granicu pređe.

Prioritet koji Putin daje ciljevima u Ukrajini u odnosu na one prema Zapadu, omogućava zapadnim liderima da kompromisom u pogledu Ukrajine ne ugroze širu strategiju obuzdavanja Rusije. Tu, naposljetku, dolazimo i do najvažnijeg elementa naše analize – Putinove politike prestiža. Istovremenim prepuštanjem Putinu minimuma koji želi u Ukrajini i pokazivanjem odlučnosti u pogledu nove hladnoratovske konfrontacije s njim na širem planu, Zapad će ruskom predsedniku dati prividni prestiž kome teži – mesto u istoriji kao „okupljača ruskih zemalja“ i nekoga ko se suprotstavio zapadnim osvajačima – ali će ujedno uskratiti Rusiji „opipljivije“ elemente njenog statusa velike sile i svesti je na ulogu regionalnog igrača i mlađeg partnera moćnije Kine. Imajući u vidu, međutim, da je aktuelni Rusko-ukrajinski rat samo deo šireg i dugotrajnijeg rusko-ukrajinskog sukoba, te da bi neki novi lideri mogli da odbace Putinovo

⁵³ Stiven Kotkin (Stephen Kotkin) kritikuje Bajdenovu strategiju rata iznurivanja „na neodređeno“ u Ukrajini, ali se istovremeno zalaže i za prilično nerealan scenario promene režima u Rusiji podrškom konzervativnim snagama kao rešenje za postizanje što skorijeg mira. Videti: Stephen Kotkin, „Ukraine, Russia, China and the World“, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 17–33.

primirje i obnove pokušaj potčinjavanja cele Ukrajine, za postizanje trajnog mira na duži rok paradoksalno će biti neophodna suprotna strategija. Pre nego da teži „dokrajčivanju“ Rusije, Zapad bi trebalo da pomogne one snage u Moskvi koje su za obnovu Rusije kao velike sile, ali su spremne da napuste viđenje po kome je kontrola nad Ukrajinom bitna za taj status, čime bi ujedno redefinisale i ruski nacionalni identitet odbacivanjem njegovog imperijalnog karaktera. Ako je za zaustavljanje tekućeg rata bitno razumeti šta Putin zapravo želi u Ukrajini, trajnog prevazilaženja četvorovekovnog rusko-ukrajinskog sukoba ne može da bude bez promene želja ruskih elita u najširem smislu.

Rad je nastao u okviru istraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2025. godine“, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2025. godine (evidencioni broj: 200041).

Bibliografija

- Acuff, Jonathan M. and Hannah N. Clegg, “How Does This End?: The Ukraine War and the Future of Russia”, *Journal of Strategic Security*, Vol. 17, No. 2, 2024, 1–27.
- Applebaum, Anne, “How the War Will End”, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 85–95.
- Backer, Roman and Joanna Rak, “Why Did Putin Go Too Far? The Rationality of Vladimir Putin’s Decision to Begin a War with Ukraine”, *Society Register*, Vol. 6, No. 3, 2022, 57–72.
- Brands, Hal, “The Ukraine War and Global Order”, in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 1–14.
- Carlson, Tucker, *Exclusive: Tucker Carlson Interviews Vladimir Putin*, YouTube, February 9, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=fOCWBhuDdDo>.
- Charap, Samuel and Sergey Radchenko, “The Talks That Could Have Ended the War in Ukraine”, *Foreign Affairs*, April 16 2024, <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/talks-could-have-ended-war-ukraine>.
- Chiluwa, Innocent and Jurate Ruzaitė, “Analysing the Language of Political Conflict: A Study of War Rhetoric of Vladimir Putin and Volodymyr Zelensky”, *Critical Discourse Studies*, April 8, 2024.
- D’Anieri, Paul, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.

- Driedger, Jonas J., "Risk Acceptance and Offensive War: The Case of Russia under the Putin Regime", *Contemporary Security Policy*, Vol. 44, No. 2, 2023, 199–225.
- Egorov, Georgy and Konstantin Sonin, "Why Did Putin Invade Ukraine? A Theory of Degenerate Autocracy", NBER Working Paper No. 31187, 2023.
- Flockhart, Trine and Elena A. Korosteleva, "War in Ukraine: Putin and the Multi-Ordered World", *Contemporary Security Policy*, Vol. 43, No. 3, 2022, 466–481.
- Fornusek, Martin, "Zelensky congratulates Trump on US election victory", *The Kyiv Independent*, November 6, 2024, <https://kyivindependent.com/zelensky-congratulates/>.
- Freedman, Lawrence, "Strategic Fanaticism: Vladimir Putin and Ukraine", in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 55–70.
- Gotz, Elias and Per Ekman, "Russia's War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences", *Problems of Post-Communism*, Vol. 71, No. 3, 2024, 193–205.
- Hill, Fiona and Clifford G. Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, Brookings Institution, Washington D.C., 2013.
- Hoffman, Riley, "READ: Harris-Trump presidential debate transcript", *ABC News*, September 11, 2024, <https://abcnews.go.com/Politics/harris-trump-presidential-debate-transcript/story?id=113560542>.
- Hunter, Robert, "The Ukraine Crisis: Why and What Now?", *Survival*, Vol. 64, No. 1, 2022, 7–28.
- Kendall-Taylor, Andrea, "Putin's Point of No Return", in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 224–238.
- Knott, Eleanor, "Existential Nationalism: Russia's War against Ukraine", *Nations and Nationalism*, Vol. 29, 2023, 45–52.
- Kofman, Michael, "The Russia-Ukraine War: Military Operations and Battlefield Dynamics", in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 99–120.
- Kotkin, Stephen, "Ukraine, Russia, China and the World", in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 17–33.
- Kuzio, Taras, *Russian Nationalism and the Russo-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, Routledge, London and New York, 2022.
- Kuzio, Taras, "Why Russia Invaded Ukraine", *Horizons*, No. 21, 2022, 40–50.

- Lee, Rob, "Russia's Coercive Diplomacy: Why Did Kremlin Mass Its Forces Near Ukraine?", Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, 2021.
- McFaul, Michael, Robert Person, "What Putin Fears Most", *Horizons*, No. 21, 2022, 28–38.
- McFaul, Michael and Robert Person, "Why Putin Invaded Ukraine", in: *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, Hal Brands (ed.), John Hopkins University Press, Baltimore, 2024, 34–54.
- Mearsheimer, John J., "Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin", *Foreign Affairs*, September–October 2014, 1–12.
- Mearsheimer, John J., "The Causes and Consequences of the Ukraine War", *Horizons*, No. 21, 2022, 12–27.
- Mezhuev, Boris V., "Civilizational Indifference: Can Russia Keep Up Cultural Distancing in Relations with Europe?", *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 4, 2022, 10–27.
- Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948.
- Nye, Joseph S., *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 2003 (fourth edition).
- Plokhyy, Serhii, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, Penguin Books, 2017 (e-book).
- Plokhyy, Serhii, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, W. W. Allen Lane, 2023.
- Путин, Владимир, «Об историческом единстве русских и украинцев», Президент России, 12 июля 2021 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.
- Radchenko, Sergey, *To Run the World: The Kremlin's Cold War Bid for Global Power*, Cambridge University Press, Cambridge, 2024.
- Sakwa, Richard, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I. B. Taurus, 2014 (e-book).
- Soldatkin, Vladimir and Andrew Osborn, "Putin says Russia is ready to compromise with Trump on Ukraine war", *Reuters*, December 19, 2024, <https://www.reuters.com/world/europe/putin-says-russia-is-getting-closer-achieving-primary-goals-ukraine-2024-12-19/>.
- Tierney, Dominic, "How Putin Tore Up His Playbook for Victory", *The Washington Quarterly*, Vol. 46, No. 3, 2023, 185–200.
- Trapara, Vladimir, "Biden's Approach Towards Russia: A 'Reset Light'?", *Politika nacionalne bezbednosti*, Vol. 12, No. 2, 2021, 115–137.
- Trapara, Vladimir, *Rusija i Ukrajina: poreklo jedne tragedije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023.

Tsygankov, Andrei P., *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc, Plimouth, 2010.

Tsygankov, Andrei P., *Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

“Zelensky suggests ‘hot phase’ of Ukraine war could end in return for NATO membership if offered – even if seized land isn’t returned immediately”, *Sky News*, November 29, 2024, <https://news.sky.com/story/zelenskyy-suggests-hes-prepared-to-end-ukraine-war-in-return-for-nato-membership-even-if-russia-doesnt-immediately-return-seized-land-13263085>.

Zygar, Mikhail, *War and Punishment: Putin, Zelensky, and the Path to Russia's Invasion of Ukraine*, Scribner, New York, 2023 (e-book).

UDK 322(8)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1193, str. 29–57
Originalni naučni rad
Primljen: 24.12.2024.
Revidiran: 10.01.2025.
Prihvaćen: 27.01.2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1193.2
CC BY-SA 4.0

Dragica LUKOVIĆ JABLANOVIĆ¹

Savremeni pristup vatikanske diplomatije socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike

SAŽETAK

Kroz istoriju međusobnih odnosa, odgovori na latinskoameričke socijalno-ekonomske nejednakosti su Vatikan i Latinsku Ameriku povremeno odvodili na oprečne strane, kao što je to bio slučaj u drugoj polovini XX veka sa teologijom oslobođenja. U kontekstu viševekovnog kontinuuma Rimokatoličke religije na tlu Latinske Amerike, ovaj duboko ukorenjeni i kompleksni međusobni odnos, na raskrsnici između društvenih, ekonomskih i političkih sfera, obezbedio je prostor za postavljanje hipoteze: Da je pristup vatikanske diplomatije prema socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike sa pontifikatom pape Franje doživio promene u odnosu na njene pređašnje stavove. Istraživačka analiza se razvija kroz vrste i nivoe povezanosti vatikanske diplomatije sa socijalno-ekonomskim i političkim dešavanjima u Latinskoj Americi. Sledeći taj teorijski kontekst korišćeni naučni metodi u radu su istorijsko-komparativni, analiza diskursa, analitičko-sintetički metod, analiza sadržaja i metod studije slučaja (Nikaragva). Rezultati proizašli iz navedenih naučnih metoda potvrdili su da se katoličanstvo vraća jevanđeljskim idealima preko planskog i postojanog trenda osavremenjavanja crkvene dogme, za koji se zalaže papa Franja kao lider umereno liberalne struje katoličanstva; na taj način i vatikanska diplomatija kroz operativnu efikasnost svežih stavova pape Franje otvara nove, humanije socijalno-ekonomske puteve za Latinsku Ameriku. Cilj rada je procena doprinosa savremene vatikanske diplomatije

¹ Predavač, Visoka sportska i zdravstvena škola, Beograd, E-mail: dragicalukovic@yahoo.com, ORCID: 0009-0007-7465-3644.

ublažavanju socijalno-ekonomskih nejednakosti u Latinskoj Americi i podsticanju na nova delotvorna rešenja iz te oblasti.

Ključne reči: papa Franja, Vatikan, Sveta stolica, diplomatija, teologija oslobođenja, socijalna jednakost.

The Modern Approach of Vatican Diplomacy to the Socio-Economic Inequalities in Latin America

SUMMARY

Throughout the history of mutual relations, responses to Latin American socio-economic inequalities have occasionally led the Vatican and Latin America to opposite sides, as was the case in the second half of the 20th century with liberation theology. In the context of the centuries-old continuum of the Roman Catholic faith on the soil of Latin America, this deep-rooted and complex interrelationship, at the crossroads between social, economic, and political spheres, provided space for setting up the hypothesis: the approach of Vatican diplomacy towards the socio-economic inequalities of Latin America with the pontificate of Pope Francis experienced changes in relation to its previous positions. The research analysis is developed through the types and levels of connection of Vatican diplomacy with socio-economic and political developments in Latin America. Following that theoretical context, the scientific methods used in the work are historical-comparative, discourse analysis, analytical-synthetic method, content analysis, and case study method (Nicaragua). The results obtained from the mentioned scientific methods have confirmed that Catholicism is returning to the ideals of the Gospel through the planned and steady trend of modernising church dogma, which is advocated by Pope Francis as the leader of the moderately liberal current of Catholicism. In this way, Vatican diplomacy, through the operational efficiency of the fresh attitudes of Pope Francis, opens new, more humane social and economic paths for Latin America. The aim of the work is to assess the contribution of contemporary Vatican diplomacy to the mitigation of social and economic inequalities in Latin America and to encourage new effective solutions in that area.

Key words: Pope Francis, Vatican, Holy See, diplomacy, liberation theology, social inequality.

Uvod

Retko kada su se latinskoamerički ekonomisti i teolozi u tolikoj meri složili oko nekog pitanja kao oko kritika na račun asimetričnog odnosa centar-periferija, odnosno, načina na koji bogate kapitalističke zemlje zauzimaju centralne pozicije gurajući siromašne zemlje sve dalje na periferiju međunarodne ekonomije. Sredinom XX veka, argentinski ekonomista Raul Prebiš (Raúl Prebisch) formira ekspertski tim koji radi po principima takozvane „CEPAL-ove doktrine” koja postaje vodeća za latinskoamerički privredni razvoj. Ekonomisti koji su je zastupali – strukturalisti, bavili su se u prvom redu ekonomskim problemima i rastućom socijalno-ekonomskom zavisnošću regiona. Oni su smatrali da bi Latinska Amerika uz primenu jačih mera državne intervencije mogla da uspostavi kontrolu nad faktorima koji prouzrokuju njenu nerazvijenost. U toj školi „latinskoameričkog strukturalizma” oblikovana je teorija zavisnosti sa akcentom na „*desarrollismo*” kao razvojni model kojim je usmeravan razvoj ekonomije regiona (osim Nikaragve i Kube) od 50-ih do 70-ih godina XX veka.² S druge strane, 1968. godine peruanski dominikanski sveštenik Gustavo Gutierrez (Gustavo Gutiérrez) plasira ideju „teologije oslobođenja”.³ Ona je takođe bila odgovor na ustaljeni način kapitalističkog ekonomskog razvoja bogatih zemalja koje zauzimaju centralnu poziciju na račun periferije, odnosno siromašnih. Što se tiče uzroka nerazvijenosti Latinske Amerike, bio je to umnogome podudaran stav sa prethodno pomenutim stavom CEPAL-ovih ekonomista, koji je bio zasnovan na teoriji zavisnosti.

U cilju sagledavanja ključnih faktora koji su stvorili specifičnu podlogu za ukorenjenje i razvoj latinskoameričkih socijalno-ekonomskih nejednakosti, rad u *prvom poglavlju* daje pregled osnovnih vidova direktne ekonomske eksploatacije u poljoprivredi, rudarstvu i monopolskoj trgovini koji su se ispoljili kroz proces osvajanja i kolonizacije. Nadalje se prati šta je proces dekolonizacije doneo u pogledu socijalno-ekonomskih nejednakosti. Eksploatacija regiona nastala u vremenu iberijskog osvajanja i kolonizacije uzimala je drugačije oblike, ali se nastavila do danas, što potvrđuje da se istorijskih naslaga region teško oslobađa.

Kroz *drugo poglavlje* se pomenute nejednakosti analiziraju u kontekstu doktrinarnog stava Crkve i kontinuuma Rimokatoličke religije, koja ne samo da je bila izuzetno značajna za socijalno-ekonomski i kulturno-istorijski razvoj Latinske Amerike u periodu iberijskog kolonijalizma, već je vremenom postala deo identitetskog tkiva njenog naroda. Enrik Dasel

² Termin *el desarrollo* (šp. razvoj) preuzeli su avangardni CEPAL-ovi ekonomisti da osmisle model koji je obuhvatao ubranu industrijalizaciju radi supstitucije uvoza (ISI), kao i proces regionalne ekonomske integracije.

³ Pored Gutijereza, najznačajni protagonisti teologije oslobođenja su: Jon Sobrino, Hugo Assman, braća Clodovis i Leonardo Boff, Dussel, de Oliveira, Richard i Juan Luis Segundo.

(Enrique Dussel) je mišljenja da su određeni segmenti španske evangelizacije u Novom svetu imali pozitivan karakter, on je ocenjuje kao daleku od površne. Stoga je razumljivo zašto je katolicizam u stvarnosti postao suština kolektivne svesti.⁴ Ovo poglavlje je sublimacija širokog spektra izvora o odnosu Crkve prema socijalno-ekonomskim nejednakostima, u prvom redu papskih enciklika i pastoralnih konstitucija, kao i zvaničnih dokumenata nacionalnih biskupskih konferencija (Medeljin, Kolumbija 1968. i Puebla, Meksiko 1979). Generalno je teorijska osnova rada zasnovana na korpusu izvora iz nekoliko naučnih disciplina, što je bilo značajno uporište da se tema sagleda posmatranjem iz različitih perspektiva.

U fokusu *trećeg poglavlja* je „teologija oslobođenja“ koja se pojavila kao refleksija tadašnjih istorijskih i društvenih prilika, u momentu praznine na duhovnom polju uslovljene nerešavanjem nagomilanih socio-ekonomskih nejednakosti regiona. Svojim ciljem menjanja takve latinskoameričke stvarnosti u korist siromašnih i marginalizovanih, teologija oslobođenja je inicirala višedecenijsku kontroverzu i kulturne ratove unutar Katoličke crkve. Daje se analiza njenog uticaja na političke i socio-ekonomske događaje u regionu, kao i geneza oficijelnog stava Vatikana prema teologiji oslobođenja, posebno promena nastala sa dolaskom pape Franje na Katedru svetog Petra 2013. godine, uključujući stav i mišljenje prema njenim protagonistima.

Jasno se izdvaja pomalo rizičan iskorak Rimokatoličke crkve koji nastaje sa pontifikatom pape Franje, koji podstiče promene ka vrednostima društvene etike, „oslobađa“ teologiju oslobođenja i nudi umereno liberalne stavove umesto prilično bezbedne sledbenosti utabanom stazom doktrinarnih stavova Crkve. Stoga se u *četvrtom poglavlju*, u kontekstu socijalno-ekonomskog i duhovnog aspekta savremene vatikanske diplomatije, naglašava specifičan značaj stavova pape Franje za drugačiju perspektivu urbane sirotinje i autohtonih naroda koji su iščupani sa svoje zemlje i gurnuti na marginalizovane zone.

Gvatemalski sociolog i istoričar Edelberto Torres Rivas, krajem prošlog veka, ukazivao je na sve oštrije razlike u distribuciji prihoda, kao i na tragično osiromašenje većine stanovništva Latinske Amerike. On je smatrao da su disproporcije između ekonomskog rasta i socijalnih promena put ka socijalnim krizama i bratoubilačkim ratovima. Rivas je sagledavao siromaštvo kao deficit materijalnih dobara, ali i nedostupnost obrazovanja i ostalih intelektualnih aktivnosti koji takođe rađaju siromaštvo u vidu političke nemoći i intelektualne napuštenosti.⁵ U *zaključku* su ovi stavovi potvrđeni, uz dodatnu opservaciju autora da socijalno-ekonomske

⁴ Enrique Dussel, *A history of the church in Latin America: colonialism to liberation (1492–1979)*, MI: Grand Rapids, B. Eerdmans Publishing Company, 1981, 97.

⁵ Edelberto Torres Rivas, *History and Society in Central America*, University of Texas Press, Austin, 1993, 120–131.

nejednakosti, mada ukorenjene u vreme kolonijalne prošlosti i dalje opstaju, a vreme im daje nove pojavne oblike. Primer je pojava potpuno nove latinskoameričke socijalne klase identifikovane u drugoj deceniji XX veka, takozvanih „boraca za opstanak“ (*strugglers*). Početno pitanje je: zašto je Latinska Amerika uprkos svojoj veličini, obilju svojih prirodnih bogatstava i radne snage dospela na periferiju međunarodne ekonomije i politike, a njen narod bačen na prostore siromašnih i marginalizovanih? Najpre, nužno je osvrnuti se na istoriju.

Istorijska pozadina latinskoameričkih socijalno-ekonomskih nejednakosti

Period iberijskog osvajanja i kolonizacije Novog sveta odvija se na osnovu feudalnih kriterijuma podele zemlje, kroz direktnu ekonomsku eksploataciju u poljoprivredi (*encomiendas*, *repartimientos*) i rudarstvu (*mita* system).⁶ Španska Kruna je u sistem eksploatacije pored ključne institucije enkomijende, uključila još dve značajne vrste poseda: „kraljevu zemlju“ (*las tierras del Rey*) koju su činili najbolji posedi i rudnici; i takozvanu „zemlju mrtvih ruku“ (*la tierra de las manos muertas*) posede koje su španski kraljevi dodeljivali Katoličkoj crkvi što je postala osnova za njenu ekonomsku i političku snagu. Postojeći sistem eksploatacije kasnije je dopunjen španskim monopolom nad trgovinom, kroz strogo kontrolisani atlantski sistem plovidbe. Na taj način je osnažena lokalna trgovačka klasa u Novom svetu. Redovna, direktna trgovina sa Španijom je dozvoljena tek 1721. godine. Ukratko, na navedene načine su Latinoamerikanci podčinjeni i izrabljivani, a stvorene socijalno-ekonomske nejednakosti su nadalje opstajale, pratile proces dekolonizacije i ostale prisutne sve do danas.

Jednom od pet bula (*Bulas Alejandrinas*) iz 1493. godine kojima je papa Aleksandar VI garantovao prava španskoj Kruni u Novom svetu, bulom *Inter Caetera*, španski katolički vladarski par je obavezan na pokrštavanje autohtonog stanovništva. Kroz misionarski rad Crkva je započela svoj rad u Novom Svetu početkom XVI veka, a proces se vremenom intenzivirao kada po instrukcijama španske Krune tamo pristižu prvi monaški redovi (franjevci, dominikanci, avgustinci i jezuiti). Sam proces pokrštavanja imao je atipične elemente akulturacije, bio je ubrzan korišćenjem autohtonih jezika u verskim obredima i nekih segmenata domorodačkih običaja

⁶ Na osnovu papskih bula, španski vladari su kolonistima u Novom svetu kao nagrade za zasluge u osvajanju dodeljivali posede – enkomijende, kao i na njima zatečenu domorodačku radnu snagu. Enkomijende su u isto vreme bile i institucionalizovani oblik nametanja religije, jer je u okviru njih španski sveštenik misionar (*doctrinero*) vršio pokrštavanje domorodaca; dok je *mita* sistem, prisilna radna obaveza, uglavnom u rudnicima u kojima su skoro bez ikakve naknade radili domoroci bio na snazi od 1570. do 1810. godine.

(costumbrismo). Kasnije se pokazalo da je to u velikoj meri sačuvalo autohtoni identitet, ali je i doprinelo rastu autoriteta Crkve.

Samo u kratkom periodu po sticanju nezavisnosti Latinska Amerika je ostvarivala dobre rezultate u poljoprivredi. Rat za nezavisnost kolonija, čiji se glavni deo odigrao u drugoj deceniji XIX veka, doneo je političku nezavisnost regionu, koju je od početka pratilo jačanje latifundizma. Latifundije već krajem XIX veka dominiraju, *de facto* su postale preslikani stari model agrarne strukture iz kolonijalnog doba. Što se rudarstva tiče, krajem XIX veka u toj grani kulminiraju problemi (inicijalno nastali još u XVII veku zbog drastičnog osipanja domorodačke populacije). Rešenje se našlo u davanju brojnih vladinih koncesija za eksploataciju rudnika. U početku evropskim, a kasnije i angloameričkim kompanijama. To jeste donelo nove tehnologije zapuštenim rudnicima na osnovu kojih se proizvodnja ruda ubrzo povećala, ali se pojavila nova vrsta problema. Na primer, u Meksiku (koji je krajem XIX veka najveći proizvođač srebra i drugi bakra u svetu) vlasnik zemlje je po Zakonu o rudnicima iz 1884. godine imao pravo da istovremeno bude i vlasnik rude pronađene na njoj. Godine 1910, u vreme početka Meksičke revolucije (1910–1917), na tri rudnika u vlasništvu stranih kompanija tek svaki četvrti je bio u domaćem vlasništvu. Pored toga, treba naglasiti i otkriće nafte u Meksiku 1900. godine. Meksička revolucija bila je svojevrsan paravan za istovremeni rat evropskog i američkog krupnog kapitala kome su u fokusu bili nafta i prevlast nad meksičkom železnicom. Polarizovani interesi su najčešće uticali na destabilizaciju meksičkih vlada. Tako da, imajući sve to u vidu, ne iznenađuje da se prva socijalna revolucija XX veka odvijala baš u Meksiku. S druge strane, Meksička revolucija imala je veliki uticaj na buduća politička kretanja u regionu, na demontažu oligarhijske države, emancipaciju društva, političke slobode i mnoge druge promene u regionu.⁷ Nesumnjivo da je Meksička revolucija postala matrica socijalnih revolucija u Latinskoj Americi. Treba naglasiti da je meksički Ustav iz 1917. bio prvi u svetu koji je ozakonio socijalna prava. Među najznačajnijim promenama koje je obuhvatio bile su: depolitizacija vojske i nacionalizacija crkvene imovine (bolnice, škole, prihvatilišta za sirotinju) uz zabranu da Crkva ima bilo kakve imovinsko-pravne veze sa zemljištem i drugim vrstama nekretnina; vojska je dobila nova zaduženja čija suština je bila da se podupiru socijalne aktivnosti stanovništva (opismenjavanje domorodaca, borba protiv svih aktivnosti vezanih za drogu, izgradnja škola i puteva u selima i drugo).

⁷ Predsednik Lazaro Kardenas (Lázaro Cárdenas, 1934–1940), bivši general Meksičke revolucije, pod okriljem agrarne reforme dodelio je bezzemljašima preko 17,5 miliona hektara zemlje, više nego svi njegovi prethodnici zajedno. Zatim je 1938. godine nacionalizovao industriju. Naftonosna polja su takođe nacionalizovana, dok je imovina Royal Dutch Shell i Standard Oil Co. eksproprisana.

U zavisnosti od prethodne kastinske pripadnosti stanovništvo Latinske Amerike je nakon dobijene nezavisnosti iskusilo različite društveno-ekonomske posledice. Najpre se kreoli zemljoposednici (šp. *hacendados*) u završnom periodu Ratova za nezavisnost posredno uključuju u borbu za vlast. Oni su sve do druge polovine XIX veka pretežno bili u trci za ukрупnjavanjem poseda. Sa rastom autoriteta vlada interesovanje kreola za politiku progresivno raste tako da oni izvršnu vlast sve više potčinjavaju svojim interesima. To je bio put uspostavljanja dominacije latinskoameričke oligarhije.⁸ Zatim mestici, koji su prokrcili sebi put do srednjeg staleža uglavnom kroz vojne karijere i na taj način ostvarili klasnu mobilnost naviše. Nestabilnost političkih institucija mladih država dala je šansu vojsci da ona izraste kao politički činilac specifičnog značaja i ostane sve do danas važan akter u političkim zbivanjima regiona. Konačno, jedini sloj društva čija se materijalna i socijalna pozicija posle Ratova za nezavisnost pogoršala bilo je autohtono stanovništvo, čija je poljoprivreda bila zasnovana na vidovima porodičnih zajednica *ayllu* i *calpulli*, koji su čak proizvodili tržišne viškove. O njihovoj sudbini govori primer Bolivije, gde su *ayllu* zakonski ukinuti. Uprkos obećanjima koja su data autohtonom stanovništvu da će oni postati vlasnici zemlje koju obrađuju, ona je prešla u ruke špekulanata. Bila je to samo jedna u nizu prevara koje je doživelo stanovništvo Latinske Amerike. Kako zaključuje Viktor Balmer-Tomas (*Victor Balmer-Thomas*), smer koji je dobio ekonomski i društveni razvoj latinskoameričkih država po sticanju nezavisnosti postao je „priča neispunjenih obećanja“.⁹

Kako su kolonijalne vlasti primenjivale strategiju međusobne izolacije svojih kolonija u Novom svetu, ni posle izvojevane nezavisnosti nije došlo do bar neke vrste regionalnog integrisanja. Posebno je ekonomsko bilo poželjno i prirodno da se desi. Konačno, taj ogromni prostor ostao je politički rasparčan na 17 država, u kojima ni vlast niti administracija nisu uspele da se prilagode novim okolnostima. Te mlade republike postepeno su se vezivale za ekonomski jače metropole (Engleska, Holandija i SAD), što je sa svoje strane nadalje intenziviralo socijalno-ekonomske nejednakosti. U periodu nezavisnosti Latinske Amerike iskristalisala se sledeća socio-ekonomska struktura: malobrojna elita na vrhu; takođe brojčano mali srednji sloj; i oko 80–90% stanovništva koje je bilo na dnu, a za čiju se ekonomsku, socijalnu i kulturnu integraciju rešenje nije čak ni naziralo. Tako da je uprkos demontaži kolonijalnog društva i prelasku u kapitalizam u XIX veku (što je bila značajna ekonomska, politička i društvena transformacija) stara matrica marginalizacije i klasne stratifikacije većine stanovništva i dalje dominirala. U ideološkom pogledu dve najznačajnije pojave posle izvojevane

⁸ Dragica Luković Jablanović, *Pope Francis and Latin America: New Dimensions of Socio-Economic and Religious Dialogue*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2022, 32–34.

⁹ Victor Balmer-Thomas, *The Economic History of Latin America Since Independence*, Cambridge University Press, 2003, 392–410.

nezavisnosti republika u XIX veku su prodor liberalizma i usvajanje novih ustava, u koje je *de iure* inkorporirana ideja odvajanja Crkve od države. Konačno su Latinskoamerička crkva i Sveta stolica uspostavile direktan odnos, umesto da on bude definisan odnosom Rimske crkve i španske Krune, kao što je do tada bilo. Istoričar Džon Linč (John Lynch) daje sažetu percepciju o mestu Crkve u iberijskom kolonijalnom sistemu u Novom svetu: „Hijerarhijska Crkva i poslušni narod, model u Latinskoj Americi tokom 500 godina”.¹⁰ Iz perspektive mladih republika vatikansko priznanje njihove izvojevane nezavisnosti stiglo je kasno, bilo protkano mnogim nesporazumima i veoma kompleksno zbog religijske dimenzije odnosa. Taj odnos je posle Rata za nezavisnost u praksi progresivno definisan sporazumima sa liderima nezavisnosti.¹¹ Upravo ti sporazumi su omogućili Katolicizmu da postane državna religija u Latinskoj Americi. Konačno je, posle dva veka postojanja Kraljevskog patronata nad Indijama (šp. *Real patronato de Indias*), kao pravno-religijskog sistema koji je omogućio iberijskim kraljevima da jačaju svoj uticaj na račun crkve, on prestao da postoji u Latinskoj Americi. Međutim, do suštinske promene nije došlo, jer ga je samo zamenio *patronato republicano* (patronato national), utičući da intenzitet religijskog i kulturnog monopola Rimokatoličke crkve oslabi. Potom, rani XX vek donosi konkurenciju – protestantsku Pentekostalnu crkvu, koja najpre koristi prazne niše, a zatim se početkom XXI veka agresivnije razgranava preuzimajući milione vernika Katoličke crkve.¹²

Nejednakost prihoda u Latinskoj Americi posebno je rasla tokom dva perioda: „izgubljene dekade” 1980-ih i neoliberalnih strukturnih reformi 1990-ih kada je socijalna politika iz korena reformisana. Većina nekadašnjih nadležnosti države prešla je u ruke lokalnih nivoa ili tržišta. S druge strane, to je ili drastično redukovalo dostupnost socijalnih usluga većini stanovništva, ili ih je čak u nekim slučajevima učinilo potpuno nedostupnim. Kao tragična posledica ova dva perioda pojavili su se takozvani „novi siromasi” (šp. *nuevos pobres*). Grupa od 48,3% siromašnog stanovništva regiona iz 1990-ih godina se uvećava za još 20% stanovništva – gubitnika zbog neoliberalnih reformi. Prema mišljenju Noama Čomskog, dosledno oštrog protivnika neoliberalizma: „U novoj eri se mnogo eksperimentiše sa ekonomskim razvojem uz redovne pojave koje je teško ignorisati. Jedna od

¹⁰ John Lynch, *Between Liberation and Tradition. In New Worlds: A Religious History of Latin America*, Yale University Press, 2012, 344–366.

¹¹ Grigorije (Gregory) XVI je bio prvi papa koji je formalno priznao nezavisnost špansko-američkih republika, najpre republike Nove Granade 1835. godine. Mecham J. Lloyd, “The Papacy and Spanish-American Independence”, *Hispanic American Historical Review*, Vol. 9, No. 2, May 1929, 154–175.

¹² Pew Research Center na osnovu rezultata istraživanja, 2014. godine iznosi podatke da je u XXI veku broj katolika u Latinskoj Americi 69%, što je bar za 21% manje nego što ih je bilo tokom XX veka.

njih je to što eksperimentatori obično vrlo dobro prođu, a objekti eksperimenta često nastradaju.”¹³ Upravo to se desilo Latinskoj Americi.

Doktrinarni stav Crkve prema socijalno-ekonomskim nejednakostima

Generalno je uočljiv kontinuitet u politici Svete stolice prema socijalno-ekonomskim nejednakostima još od kraja XIX veka: pored sve češće pojave socijalno usmerenih enciklika i konstitucija, integralno se tretira samo postojanje tih nejednakosti. Naime, kao sekularna i kao spiritualna realnost. Ovaj trend kulminira tokom pontifikata pape Franje. Navodimo nekoliko relevantnih ilustracija ove teze. Enciklika pape Lava XIII – *Rerum novarum* (O novim stvarima) iz 1891. godine, bila je samo prva u nizu papških enciklika socijalno-ekonomske sadržine. U enciklici se naglašava uloga države u zaštiti građana, njihovog dostojanstva i privatne imovine. Što je posebno važno u zaštiti prava nadničara koji su uglavnom među siromašnima, dok bogate već štiti obilje resursa koje poseduju. „Očuvanje života je obaveza pojedinca i svih, a nedostatak toga je zločin. Iz toga nužno sledi da svako ima prirodno pravo da pribavi ono što je potrebno za život, a siromašni to ne mogu pribaviti ni na koji drugi način osim onim što mogu zaraditi svojim radom” (*Rerum novarum*, §44).

Godine 1931, u vreme Velike depresije u svetu, Pije XI objavljuje encikličko pismo *Quadragesimo Anno* u čijem fokusu su se našli socijalna pravda i neprikosnovenost privatnog vlasništva. Papine primedbe su na račun: dirigovanih ekonomija komunističkih zemalja koje ometaju privatnu svojinu; liberalnog kapitalizma i nekontrolisane tržišne ekonomije koji stvaraju ekstremne disparitete u bogatstvu; podele bogatstva koja se vrši na takav način da ne obezbeđuje opšte dobro (*Quadragesimo Anno*, §49, §58). Po okončanju Drugog svetskog rata, 1946. godine, papa Pije XII se iz Vatikana putem radija obratio učesnicima Nacionalnog katihetskog kongresa u Bostonu rečima: „Možda je najveći greh današnjeg sveta to da su ljudi počeli da gube osećaj greha.”¹⁴ Nema sumnje da je ta papska poruka danas možda još aktuelna nego u vreme kada je puštena u etar.

Papa Jovan XXIII kroz encikliku *Mater et magistra* (Majka i učiteljica) objavljenju 1961. godine, u cilju preuređenja ekonomsko-socijalne sfere katoličkih društava u prvi plan stavlja privatnu inicijativu, ali uz očuvanje osnovnih prava čoveka. Papa navodi kao obavezu bogatih pojedinaca i nacija da neguju balans između stimulisanja rada i dela milosrđa. Kako bi sve klase

¹³ Noam Chomsky, *Profit over people*, Svetovi, Novi Sad, 1999, 28–29.

¹⁴ Pius XII, *Radio message of his Holiness Pius XII to participants on the National Catechetical Congress of the US in Boston*, The Holy See, https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19461026_congresso-catechistico-naz.html#:~:text=%C2%AB%20If%20God%20has%20so%20loved,lose%20the%20sense%20of%20sin,11/10/2024.

stanovništva mogle da učestvuju u povećanju produktivnosti, posebna pažnja treba da se posveti „balansiranju ekonomskog razvoja i društvenog napretka“ (*Mater et magistra*, §73). Praktično, još tada je ispoljena strepnja da je trajni mir u svetu ugrožen očiglednim ekonomskim i socijalnim disbalansima (*Mater et magistra*, §157). Papina sledeća enciklika *Pacem in Terris* govori o ljudskim pravima.¹⁵ Najpre, čovek ima pravo da živi, pravo na telesni integritet i na sredstva neophodna za pravilan razvoj života. Svako humano vođeno društvo najpre treba da zadovolji čovekove osnovne biološke potrebe za hranom, odećom, skloništem, ali i da obezbedi osnovne medicinske i socijalne usluge u slučaju bolesti, starosti, nezaposlenosti i slično, „ili kad god da nije svojom krivicom lišen sredstava za život“ (*Pacem in Terris*, §11). Ova enciklika je uticala da Crkva počne da se više bavi problemima demokratije, religijskih sloboda i ljudskih prava.

Opređenije Crkve za siromašne, dodatno su potvrdila dva izuzetno značajna socijalno usmerena dokumenta pape Pavla VI. Prvi – pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* (Radost i nada) pojavila se 1965. godine tokom Drugog vatikanskog sabora. Njen akcenat je bio na odgovornosti, prisutnosti i operativnom delovanju Crkve u savremenom svetu. Nadalje, u konstituciji se ističe potreba kontrolisanog ekonomskog razvoja. On se ne sme prepustiti samovolji onih ljudi ili grupa koji raspolazu sa prevelikom ekonomskom moći, kao ni političkoj zajednici, niti nekim moćnijim nacijama (*Gaudium et spes*, §65). Evidentno je da velike ekonomske nejednakosti postoje, pretežno bazirane na individualnoj i socijalnoj diskriminaciji. Navodi se primer poljoprivrede, da je seljacima neophodna pomoć da dobiju poštene prihode od svog rada, jer im se uskraćuje pravo da proizvedu i plasiraju proizvode po fer uslovima pa su oni prečesto građani niže klase. Takođe, u pogledu ekonomskih emigranata „Kada radnici dolaze iz druge zemlje ili okruga i svojim radom doprinose ekonomskom napretku nacije ili regiona, svaka diskriminacija u pogledu plata i uslova rada mora se pažljivo izbegavati“ (*Gaudium et spes*, §66). Drugi vatikanski sabor je aktuelizovao staro-otački aforizam: „Nahrani onoga koji umire od gladi, jer ako ga nisi nahranio ubio si ga“ (*Gaudium et spes*, §69).

Dve godine posle *Gaudium et spes* pojavio se drugi socijalno usmeren dokument pape Pavla VI – enciklika *Populorum Progressio*. U njenom fokusu je jaz koji postoji između bogatih i siromašnih zemalja, 'nepravda koja vapi u nebo' (*Populorum Progressio*, §30). Nejednakosti se u pojedinim regionima ispoljavaju u uživanju imovine i prefinjenim nijansama života, a još više kroz moć u vršenju vlasti, što sprečava neprivilogovanu manjinu da ispolji svoju prirodenu kreativnost i odgovornost. Posledica je da većina često samo preživljava u životnim i radnim uslovima nedostojnim čoveka. Sve to dovodi do kulturnih konflikata i neminovne dileme: da li sačuvati tradicionalna

¹⁵ Smatra se da je objavljivanje enciklike podstakla kubanska *Raketna kriza* 1962. godine.

verovanja i strukture i odbaciti društveni progres ili prihvatiti stranu tehnologiju i stranu kulturu (...) tužna činjenica je da često vidimo da starije moralne, duhovne i religiozne vrednosti popuštaju, a da ne nalaze nikakvo mesto u novoj shemi stvari (*Populorum Progressio*, §10). Papa ukazuje na kontinuitet oštre socijalne realnosti: „Siromašni ljudi uvek ostaju siromašni, a bogati postepeno postaju sve bogatiji” (§59).

Sve do Drugog vatikanskog koncila tema siromaštva bila je potisnuta. Bila je to prva istorijska prilika za susret i zajednički rad latinskoameričkih i biskupa ostatka Trećeg sveta.¹⁶ Njihov zajednički dokument „Poruka biskupa Trećeg sveta” odredio je i tok Druge biskupske konferencije 1968. godine u Medeljinu (Medellin), Kolumbija. Tada je siromaštvo izdvojeno kao jedan od najdramatičnijih problema Trećeg sveta. Bio je to prelomni trenutak od koga se teologija u ime vere (hrišćanstva) otvoreno suočila sa nepravdom i siromaštvom kojima je pritisnuto stanovništvo Latinske Amerike i izabrala oslobođenje od njih kao svoj cilj. Latinskoamerički biskupi su u Medeljinu analizirali probleme „sveta”, bilo da su oni ekonomski, politički ili socijalni, tako što su ih stavljali u kontekst Jevanđelja, te ih na taj način transformisali u teološka pitanja.

Jedan od protagonista Koncila i potpisnik pomenute Poruke biskupa Trećeg sveta bio je biskup Helder Kamara (Hélder Câmara), prvi sekretar CELAM-a. Njegov rad bio je usmeren na rešavanje problema „favelas” i razvoj severoistoka Brazila. Smatrao je da se bez otklanjanja uzroka nepravde, bede i marginalizovanja, svaka aktivnost zaustavlja samo na milosrđu. U pristupu veri tu razliku između karitativnog i strukturalnog pristupa Kamara izražava metaforično: „Kada siromahu dam hleba, zovu me svecem. Ali kad priupitam, zašto siromasi nemaju šta jesti, izgrde me kao komunistu.” On je preko organizacije Katoličke akcije radio na rešavanju socijalnih i ekonomskih problema zemlje. Salvadorski akademik, jezuitski sveštenik Ignacio Elakurija (Ignacio Ellacuría) takođe je bio zaokupljen „stvarnošću Trećeg sveta”, koju je doživljavao u prvom redu kao stvarnost „raspetih naroda”. Ona je perpetualno prisutna, ali je njen istorijski oblik uvek drugačiji.¹⁷ Drugi konstitutivni element stvarnosti Trećeg sveta je stvarnost civilizacije siromaštva – smatrao je Ellacuría. On je dao veliki doprinos razvoju *teologije oslobođenja* i borbi za ljudska prava u Latinskoj Americi. Posebno je bio zaokupljen otkrivanju uzroka siromaštva i ugnjetavanja u Salvadoru. Zbog svojih stavova ubijen je 1989. godine, u vreme građanskog rata, a za ubistvo su okrivljeni pripadnici eskadrile salvadorske vojske obučavane u SAD. Kako je Crkva u Salvadoru bila

¹⁶ Prva Biskupska konferencija zasedala je 1955. godine u Rio de Ženeiru. Kao njeno koordinaciono telo je osnovano Veće biskupa Latinske Amerike (*Consejo Episcopal Latinoamericano* – CELAM).

¹⁷ Jon Sobrino, *Izvan sirotinje nema spasenja, mali utopijsko proročki ogledi*, Rijeka: Ex Libris, 2011, 21–22.

najnaprednija što se tiče teologije oslobođenja, ne čudi da je Oskar Romero 1977. godine bio kandidat za nadbiskupa kao konsenzus kandidat i vojne hunte i opozicione levice. Nadbiskup Romero je takođe ubijen 1989. godine.

Prva biskupska konferencija 1968. godine u Medeljinu (Medellín) inicirala je promene Rimokatoličke crkve, što se posebno ispoljilo početkom i tokom 1970-ih. Crkva se u to vreme menjala brže od bilo koje latinskoameričke institucije, što je prema Tomasu G. Sandersu (Thomas G. Sanders) zaustavilo dugogodišnje kritike da ona pomaže održavanje jednog rigidnog socijalnog sistema i ekonomske nerazvijenosti.¹⁸ Disproporcija između jevanđeljskog ideala i dnevne politike Crkve, na koju prethodno ukazuje Sanders, navela je i Poup Etkinsa (Pope Atkins) da na kraju XX veka napiše da zvanično crkveno učenje ne prati tempo socijalnih promena, već najčešće zaostaje za njima.¹⁹ Profesor fundamentalne telogije u Lucernu, Edmund Arens, kaže da je *Gaudium et spes* bila novina i sablazan. Pastoralna konstitucija Drugog vatikanskog sabora za jedne je njegov najzreliji plod, dok je za druge samo puko prilagođavanje duhu vremena.²⁰ U svakom slučaju, prekretnica u istoriji Crkve je bio Drugi vatikanski sabor (lat. *Concilium*, 1962–1965) i njegova neformalna Radna grupa „Crkva siromašnih”. Kroz nju je papa Jovan XXIII afirmisao teologiju posadašnjenja (it. *aggiornamento*), a Crkva je počela da se prilagođava izazovima savremenih svetskih problema („čitanje znakova vremena”). Na taj način se otvorio put teologiji oslobođenja (*teología de la liberación*), ali se njena istorijska pojava ipak vezuje za Konferenciju latinskoameričkih biskupa u Medeljinu.

Vatikan vs teologija oslobođenja

Od 1950-ih godina ispoljen je dinamičan ekonomski rast latinskoameričke privrede vođen *desarrollismo* razvojnim modelom, koji usmerava ekonomiju regiona sve do 1970-ih godina, kada je zapao u krizu.²¹ Prethodni rezultati modela bili su izvanredni, posebno stepen industrijalizacije, koji je bio viši nego u bilo kom drugom regionu u svetu. S

¹⁸ Thomas G. Sanders, *The Church in Latin America*, Foreign Affairs, <https://www.foreignaffairs.com/articles/south-america/1970-01-01/church-latin-america>, 11/10/2024.

¹⁹ Atkins G. Pope, *Latin America and the Caribbean in the International System*, Westview Press, Boulder, 1999, 135–143.

²⁰ Edmund Arens, „Crkva u današnjem svijetu, Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* i njezina poslijesaborska recepcija”, u: *Međunarodni znanstveni skup Recepcija Drugog vatikanskog sabora s posebnim osvrtom na Crkvu u Hrvata*, Mladen Parlov i Nikola Bižaca (urs.), Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2013, 29–52.

²¹ Pod okriljem CEPAL-a osmišljen je *desarrollismo* razvojni model. Cilj je bio kroz regionalne i subregionalne oblike integracija proširiti latinskoameričko tržište i pospešiti industrijsku proizvodnju za domaće tržište (*import substitution industrialization – ISI*). T. E. Skidmore, P. H. Smith & J. N. Green, *Modern Latin America*, Oxford University Press, 2014, 350–354.

druge strane, najveći deo stanovništva nije osetio koristi od dinamičnog ekonomskog rasta u dve decenije od 1950. do 1970. godine. Prema mišljenju Gustavo Gutiereza koje iznosi u „Teologiji oslobođenja“, uzroci krize *desarrollismo* modela imaju nekoliko ključnih uzroka. Najpre, da je model u određenoj meri prenebregao uticaj političkih činilaca. Zatim, da je model imao „zamagljenu realnost“, jer je ekonomski nerazvijena tradicionalna društva statički postavio pored modernih razvijenih društava. Realnost je drugačija, jer u svakom trenutku svoje istorije i putu ka novom društvu, razvijeni i nerazvijeni idu uporedo i zajedno. Međutim, kako navodi Gutierrez, procesu razvoja razvijenih zemalja imanentno je da kao istorijski nusproizvod „izbacuje“ nerazvijenost siromašnih naroda. Pored nedovoljnog ekonomskog rasta, Latinska Amerika se dodatno suočavala i sa nepravednim načinom raspodele koristi od ekonomskog rasta, što je ugrožavalo celovit socijalni i ljudski razvoj regiona. Uočenu nepravednu distribuciju koristi od ekonomskog rasta su najpre 1950-ih moralno osudili tvorci takozvane „CEPAL-ove doktrine“ latinskoameričkog privrednog razvoja, na čelu sa Raulom Prebišem.²² Za nastanak te doktrine baza je bila temeljna opservacija asimetričnog odnosa centra i periferije u okviru međunarodne ekonomije. Isti pravac razmišljanja imao je jedan od najznačajnijih zastupnika teologije oslobođenja Enrike Dasel, koji 1980-ih upozorava na jednostranu dominaciju kapitala, koja u okviru teologije morala vodi ka najvećem grehu – strukturnom međunarodnom grehu, koji prouzrokuje stradanja siromašnih naroda.²³

Kao dve dominantne i autentične pojave Latinskoameričke crkve između Druge biskupske konferencije u Medeljinu 1968. i Treće u Puebli, 1979. godine, nametnule su se teologija oslobođenja i bazične crkvene zajednice (Comunidades Eclesiales de Base – CEBs) unutar kojih su laici od biskupa dobili odgovornost subjekata.²⁴ One su prihvaćene na Konferenciji u Puebli kao velika nada za Crkvu, posebno ukoliko se budu širile u regionu. Međutim, biskupi su bili svesni rizika kolizije njihove dve uloge: jedne, da su centri evangelizacije, i druge, da se od njih očekuje da budu impuls oslobođenju i razvoju (*Puebla Document*, 56). Na krizu poverenja prema Crkvi kao instituciji u Puebli je upozorio papa Jovan Pavle II – papa Vojtila (Karol Wojtyła). Posledica te krize su alternative u vidu narodnih crkava, koje su pod pritiskom raznorodnih ideologija. Da su CEBs privukle mnogo pažnje i

²² The Economic Commission for Latin America (ECLA) osnovana je 1948. godine u sastavu UN, kao jedna od njenih pet regionalnih komisija. Sedište joj je u Santjagu, Čile. Uključenjem karipskih zemalja u rad Komisije 1984. godine promenjen joj je akronim u ECLAC, dok je španski CEPAL – La Comisión Económica para América Latina, ostao nepromenjen, *2030 Agenda in Latin America and the Caribbean*, Economic Commission for Latin America and the Caribbean, <https://agenda2030lac.org/en/organizations/eclac>, 22/07/2024.

²³ Enrique Dussel, *Ethics and Community*, New York: Orbis Books, 1988, 139–140.

²⁴ CEBs su se pojavile oko 1963–1964. godine, ali nisu odmah zaživele.

izvan Latinske Amerike potvrđuje, između ostalog, izveštaj američke CIA iz 1986. godine u kome se njima pripisuje da kroz promovisanje oružane borbe i stvaranje revolucionara-lidera imaju potencijal da prerastu u direktnu pretnju režimu.²⁵ Isti izveštaj ukazuje da Akademija nauka Sovjetskog Saveza kroz svoj časopis „Латинская Америка” pomno prati dešavanja u razvoju teologije oslobođenja.

Iste godine kada se u Meksiku održavala Biskupska konferencija, u Boliviji je bilo zasjedanje CEPAL-a. Naime, u La Pazu su kao najveći izazovi i ciljevi budućeg ekonomskog rasta Latinske Amerike izdvojeni: a) širenje uticaja socijalne dimenzije rasta, b) ubrzanje stope rasta, i c) jačanje autonomije rasta.²⁶ Takođe, bila je to godina završetka političko-socijalne Sandinističke revolucije u Nikaragvi. Ono što je 1979. godine različite događaje i aktere u ove tri države spojilo bila je tema rešavanja ekstremnog siromaštva i socijalno-ekonomskih nejednakosti. Papa Jovan Pavle II je kao jedno od glavnih očekivanja od konferencije u Puebli naveo „nedvosmisleno odbranu dostojanstva čoveka u Latinskoj Americi”.²⁷ S druge strane, zbog širenja teologije oslobođenja u Latinskoj Americi zabranjuje da se sveštenici bave politikom. Zabrana je sprovedena kroz Kongregaciju za kler. Međutim, prva oficijelna reakcija Rima stigla je 1984. kroz dokument Kongregacije za nauk vere pod nazivom „Instrukcija o nekim vidovima teologije oslobođenja”. Sveta stolica je tada zauzela čvrst stav da je teologija oslobođenja doktrinarno skretanje sa elementima marksizma u tumačenju društvene stvarnosti, te da je tim skretanjem ugroženo hrišćanstvo. Stoga ona izdaje zvanično saopštenje da se sveštenicima zabranjuje učešće u Sandinističkoj revoluciji. Sasvim očekivano i glavni doktrinarni zvaničnik Jovana Pavla II, nemački kardinal Racinger (Ratzinger), zauzima negativan stav prema teologiji oslobođenja. Isti stav je zadržao i kada je postao papa Benedikt XVI. On u njoj vidi opasnost za Crkvu, posebno u intenciji teologije oslobođenja da promoviše narodnu Crkvu koja bi zamenila postojeću.²⁸ Takođe, 1984. godine Racinger, kao tadašnji prefekt Rimske Kongregacije za doktrinu vere, inicirao je postupak protiv radikalnog predstavnika teologije oslobođenja brazilskog sveštenika Leonarda Bofa (*Leonardo Boff*), koji je rezultirao kaznom od jedne godine „pokajničkog ćutanja”. Između ostalog, njegovi liberalni stavovi, pokušaji približavanja Crkve siromašnim i

²⁵ Directorate of Intelligence, *Liberation Theology: Religion, Reform and Revolution*, A Research Paper, CIA, April 1986, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP97R00694R000600050001-9.pdf>, 07/04/2024.

²⁶ *Report of the Executive Secretary to the Eighteenth Session of the Commission*, CEPAL, (La Paz, Bolivia, 18-26 April 1979). <https://core.ac.uk/download/pdf/38674181.pdf>, 07/04/2024.

²⁷ Jon Sobrino, *The Lesson of Puebla*, Christus, 1980, 188. <https://www.theway.org.uk/back/20Sobrino.pdf>, 07/04/2024.

²⁸ Paul E. Sigmund, “Liberation Theology: An Historical Evaluation”, Working Papers, No. 176, Wilson Center.

marginalizovanim, kritika krute tradicije kao kočničara razvoja, kao i njegovi tadašnji govori o neophodnosti korenitih promena u Crkvi, bili su pozadina kazne koju je dobio od Vatikana. Posebno je na udaru bila Bofova knjiga iz 1981. „Crkva, harizma i moć“, u prvom redu zbog navodnog negiranja dogmatskih istina. Uprkos svemu, on je ostao štit za kritiku teologije oslobođenja 1980-ih, pa čak i 1990-ih kada je napustio sveštenstvo. Nakon objavljivanja enciklike pape Franje *Laudato Si'* 2015. godine, govorilo se (mada nije zvanično potvrđeno), da je Leonardo Bof doprineo na određeni način u stvaranju te enciklike. Vremena se očito menjaju, jer Bof – „učutkani sveštenik“ svojoj dugoj i još aktuelnoj civilnoj karijeri dodaje nove stvari: uspešno vođenje kampanje za povratak aktuelnog levičarskog predsednika Lule da Silve na vlast u Brazilu 2023, kao i da brani papu Franju od konzervativnih kritičara govoreći za njega da je jedan od onih koji „neguju snove o boljem čovečanstvu“.²⁹

Pokazalo se u više navrata da je politika Crkve da čeka da se društveno-ekonomske promene bar donekle razviju, da bi nakon toga ona iznela svoj zvanični stav. Jednom rečju, ništa ishitreno. Ta činjenica je doprinela da zvanični Rim tek krajem 1990-ih delimično prihvati teologiju oslobođenja, odnosno njene posledice na duhovni i individualni greh, ignorišući njenu socijalnu i političku dimenziju. Što se tiče Konferencije u Medeljinu, ona je postala simbol istorijskog pomirenja naroda Latinske Amerike i njegove Crkve. Dok je prvi nagoveštaj da se nešto menja u odnosu Vatikana i Latinskoameričke crkve bio dolazak pape Pavla VI 1968. godine u Kolumbiju – prva poseta Rimokatoličkog pape Latinskoj Americi ikada. Bio je to znak da interes za događaje u ovom regionu raste, zatim da se nastavljaju reforme Jovana XXIII, u čiji opseg ulazi i Crkva siromašnih. Međutim, bilo je očigledno da se posle Medeljina intenzivirala latinskoamerička kriza odnosa države i crkve. Ema Vesely, novinarka Radio Vatikana iz 1970-ih, je među autorima koji smatraju da je upravo Medeljin odškrinuo vrata za nju.³⁰

Na primeru Nikaragve jasno se uočava pomenuta kriza odnosa države i Crkve, ali i koliko su se od 1970-ih pristupi Latinskoameričke crkve rešavanju socijalnih i ekonomskih problema zemlje strukturalno promenili. Nikaragvanska crkva je u to vreme po teološkim i političkim stavovima bila oštro polarizovana na dve struje. Jedna je aktivno podržavala Sandinističku revoluciju (posebno su se izdvojila imena četiri sveštenika: Miguel d'Escoto,

²⁹ Bof je napustio franjevački red 1992. godine i postao je profesor etike, a potom se posvetio temama ekološke teologije. Ludwig Ring-Eifel, „Pope Francis is one of us“, *Liberation theologian Boff turns 85*, <https://english.katholisch.de/artikel/49534-pope-francis-is-one-of-us-liberation-theologian-boff-turns-85>, 07/04/2024, James T. Keane, *This liberation theologian was once silenced by the Vatican. In the Laudato Si' era, he's getting a second look*, *Review America*, <https://leonardoboff.org/category/idiomas/english/>, 07/04/2024.

³⁰ Ema Vesely, „Crkva u Latinskoj Americi“, *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 34, No. 5, 1979, 404–443.

Edgard Parrales, braća Ernesto i Fernando Cardenal), a druga, koju su činili konzervativni sveštenici, podržavala je Sandinističku opoziciju.³¹ Nikaragva je mala zemlja, ali je za SAD postala veoma značajna u periodu Nikaragvanske revolucije zbog njenog antiameričkog karaktera.³² Političko-socijalna Sandinistička revolucija (1977–1979. godine) nije imala za cilj samo svrgavanje diktatorskog režima porodice Somoza, već i rešavanje ekstremnog siromaštva u zemlji, slobodan pristup obrazovanju, slobodan pristup poljoprivrednika svojoj zemlji (mogućnost da je obrađuju, ali i da je poseduju) i drugo. Početkom 1980-ih, revolucionarna vlada Nikaragve preduzela je mere za redistribuciju bogatstva, promociju zdravstva i obrazovanja. Kao prednosti Revolucije isticani su borba protiv nepismenosti i nejednakosti, školovanje za sve, kampanje vakcinacije, agrarna reforma, težnja za nacionalnim suverenitetom. Tako da je nepismenost uz široko podržanu sandinističku kampanju smanjena sa 60% na 13%, a obrazovanje i zdravstvenu zaštitu su dobili oni koji ih nikada pre nisu imali.³³ S druge strane, američka desnica je vladu Nikaragve osuđivala kao „komunistički režim” i ilegalno naoružavala opoziciju – Kontraše, preimenovane u „borce za slobodu”.³⁴ Predsednik Ronald Regan (Ronald Reagan) je 1982. godine potpisao takozvanu Direktivu 17, kojom je CIA ovlašćena da regrutuje i podržava Kontraše. Uporedo je išao jak ekonomski pritisak na Sandiniste koji su bili prinuđeni da se okreću ka Evropskoj zajednici, a još više, ka Sovjetskom Savezu. Godine 1985. Nikaragvi je stigao i američki ekonomski embargo.³⁵ Iste godine predsednik Nikaragve postaje bivši gerilac Ortega (taj mandat mu traje do 1990, sa pauzom do 2007. kada ponovo dolazi na vlast), a njegov četvrti uzasopni mandat započinje 2022. godine.

Snaga činjenica tadašnjih dešavanja pokazala je da je Nikaragva za SAD nosila, ono što Noam Čomski naziva – „opasnost dobrog primera”. Zašto se spoljna politika SAD često fokusira na neke male zemlje? Odgovor se nalazi u razumevanju sledećeg mehanizma: ukoliko te male zemlje ispolje brigu za dobrobit sopstvenog stanovništva (kao što je to učinila Nikaragva) i ako to u bilo kom segmentu pokaže rezultate, dovede do uspešnog ekonomskog i

³¹ Navedena četiri sveštenika je politički angažman u vreme Sandinističke revolucije koštao svešteničkih karijera. Vatikan ih je suspendovao 1985. godine, jer su bili dosledni da ostanu na svojim pozicijama u Sandinističkoj vladi Daniel Ortega Saavedro-a.

³² Nikaragvansku revoluciju američka desnica kategorisala je kao komunističku, ali činjenica da su u njoj uzeli učešće i sveštenici, negira tu tvrdnju. Revoluciju je predvodio Sandinistički front nacionalnog oslobođenja (šp. *Frente Sandinista de Liberación Nacional* – FSLN) kojim je komandovao Ortega.

³³ *Nikaragva – Nezavršena revolucija*, Al Jazeera, <https://www.youtube.com/watch?v=27i7N0VpXQ8>, 07/04/2024.

³⁴ Bernar Duterm, “What is left of Sandinism in Nicaragua?”, *Le Monde diplomatique*, October 2016, <https://lmd.nedeljnik.rs/2016/10/sta-je-ostalo-od-sandinizma-u-nikaragvi.html>.

³⁵ Milan Milošević, „Južna Amerika – Tranzicija u toku, Ortogina obratnica”, *Vreme*, 9. maj 2018, <https://vreme.com/svet/ortogina-obratnica/>.

socijalnog razvoja, efekat ugledanja navešće druge zemlje da krenu za tim modelom.³⁶ Nešto ranije, 1950-ih u Latinskoj Americi rasla je socijalna napetost na selu, koja je u Gvatemali i Boliviji dovela do agrarnih reformi. One krajem te deкаде postaju nužan segment reformskih predloga širom hemisfere. Gvatemala je, kao mala centralnoamerička država, počela domaće resurse da usmerava isključivo ka svom stanovništvu. Jednom rečju, prekida se praksa pljačke uz pomoć domaće elite i stranog kapitala, sa sve više izgleda da će postati država svih Gvatemalaca. Međutim, činjenica da je prestala da bude profitabilna za moćnike, osudila je i Gvatemalu na propast.³⁷

Papa Vojtila je 1983. godine posetio Gvatemalu i Nikaragvu u kojoj je podržao Sandinističku opoziciju – Kontraše i nadbiskupa Managve salezijanca Obando i Bravo (Obando y Bravo). Međutim, posetu je pratio delikatan trenutak za Vatikan da su pomenuta četiri nikaragvanska sveštenika zauzela visoke pozicije u levičarskoj Sandinističkoj vladi. Na primer, položaj ministra kulture zauzimao je sveštenik, pesnik, i jedan od lidera pokreta teologije oslobođenja Ernesto Kardenal.³⁸ Njegov susret sa Papom bio je prilično neprijatan i nesumnjivo medijski iskorišćen. Naime, kada je on kleknuo da primi blagoslov, Papa je javno ispoljio reakciju pripreтивši mu prstom: „Oredite svoj odnos sa Crkvom!”³⁹ Međutim, Kardenal nije napustio svoj položaj ministra kulture u vladi, te ga je Kongregacija za doktrinu vere Svete stolice suspendovala iz Crkve. Skoro četiri decenije kasnije, 2020. godine, papa Franja je tu suspenziju skinuo. Bila je to jasna potvrda da je sa pontifikatom pape Franje diskurs prema teologiji oslobođenja promenjen. Svakako je to osetio i Edgard Parrales (Edgard Parrales), advokat, bivši ambasador Sandinističke vlade u Organizaciji država Amerika (OAS) i takođe davno od Vatikana suspendovani sveštenik. On je u intervjuu *Havan Times*-u poredeći pređašnju politiku crkve sa sadašnjom izjavio 2019. godine: „Crkva koju mi sada imamo, igra zaista ulogu prave Crkve”.⁴⁰

Nesklad između intenziteta ekonomskog rasta i socijalnih promena, a posebno ekonomske i političke reforme lidera, postaju povod za masovne antivladine proteste koji su zahvatili region od 2018. godine (Nikaragva,

³⁶ Noam Chomsky, *Latin America From Colonization to Globalization (in conversation with Heinz Dieterich)*, Ocean Press, Melbourne, New York, 1999, 35, 56–57.

³⁷ Dragica Luković Jablanović, *Pope Francis and Latin America: New Dimensions of Socio-Economic and Religious Dialogue*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2022, 48–49.

³⁸ Kardenal je bio portparol Sandinističkog fronta u vreme borbe protiv diktature porodice Somoza (1936–1979).

³⁹ Francis Rooney, *The Global Vatican*, Rowman & Littlefield Publishers, 2013, 144; Paul E. Sigmund, “Liberation Theology: An Historical Evaluation”, op. cit., 12.

⁴⁰ Eduardo Cruz, “Edgard Parrales: Ortega Clings to Power by Force”, *Havana Times*, January 9, 2019, <https://havanatimes.org/interviews/edgard-parrales-ortega-clings-to-power-by-force/>.

Kolumbija, Venecuela, Argentina, Bolivija, Čile, Ekvador, Gvatemala, Peru i Haiti). U januaru 2024. godine vlada Nikaragve oslobodila je iz zatvora istaknutog kritičara Ortegine vlasti, katoličkog biskupa Rolanda Alvareza i 18 drugih pripadnika klera. Oni su bili pod optužbom da su podržali masovne narodne proteste 2018. za koje je Ortega tvrdio da su bili zavera za njegovo svrgavanje. Crkva je dominirala u pokušaju posredovanja u političkom rešenju krize. Posle protesta, Ortegina vlada je u procesu utišavanja kritičkih glasova između ostalog izvršila i konfiskaciju prestižnog jezuitskog univerziteta Centralne Amerike, a dvanaest religioznih redova izbačeno je iz Nikaragve. Ipak, Nikaragva je donela odluku da zatvorene sveštenike preda Vatikanu. U saopštenju sredinom januara 2024. u vezi slanja 19 sveštenika u Vatikan, vlada Nikaragve je izrazila zahvalnost papi Franji „za obavljene vrlo uvažene i diskretne koordinacije”.⁴¹

Latinskoameričke socijalno-ekonomske nejednakosti iz perspektive pontifikata pape Franje

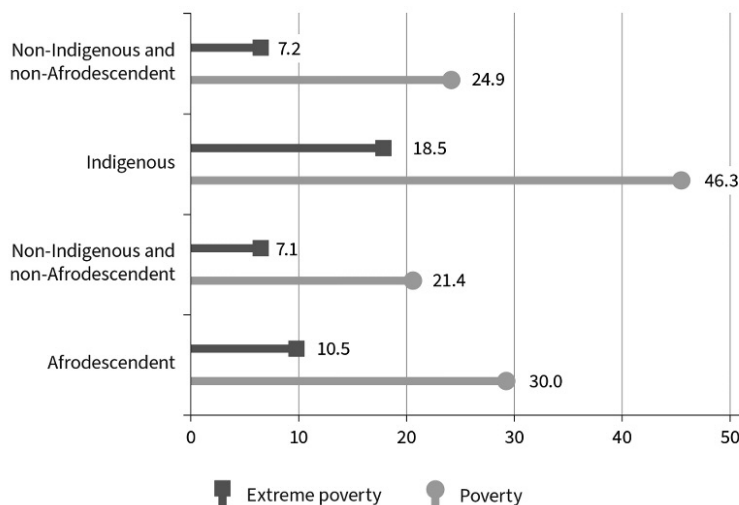
Smatra se da je objavljivanjem prvog apostolskog dokumenta novog Pape, egzortacije *Evangelii Gaudium* 2013. godine, predstavljen program novog pontifikata. Sa ovim dokumentom dobijene su neophodne smernice za novu evangelizaciju. Pri tome Papa je naglašavao da je prvi korak organizacionih i strukturalnih reformi Crkve – reforma stava. Bio je to i podsticaj Crkvi za delovanje u savremenom svetu. S druge strane, bilo je sasvim logično da će jedan od dva najznačajnija segmenta na koje će se koncentrisati diplomatija Svete stolice biti socijalno-ekonomski. U njegovom fokusu su ekonomska nejednakost i pravda, posebno siromaštvo u svetu, problemi migranata i odnos prema njima, očuvanje životne sredine i značaj porodice. Drugi segment je duhovni. Apostolska podsticajnica *Evangelii Gaudium*, kao i dve godine kasnije objavljena enciklika *Laudato Si'*, indirektno razvijaju socijalno-ekonomsku doktrinu Crkve. Ukratko, u nejednakosti je koren svih socijalnih bolesti (*Evangelii Gaudium*, §202). Prema mišljenju pape Franje ekonomski i društveni razvoj zahtevaju holistički pristup. „Dostojanstvo svake ljudske osobe i opšto dobro pitanja su koja bi trebala biti pokretačka snaga celokupne ekonomske politike. Međutim, ponekada se posmatraju kao sporedni dodaci koji treba da upotpune politički diskurs kome nedostaju perspektiva i plan za istinski celovit razvoj” (*Evangelii Gaudium*, § 203:160).

Nema dileme, dakle, da nejednakosti ugrožavaju mnoge egzistencijalne potrebe, između ostalog pravo na zdravlje i obrazovanje, ali one više od svega ugrožavaju ljudsko dostojanstvo. Siromaštvo je degradirajuće za

⁴¹ „Nakon papinih kritika, Nikaragva predala zatvorene sveštenike Vatikanu”, *Radio Slobodna Evropa*, 16. januar, 2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/nikaragva-svestenici-rimokatolicka-crkva-vatikan/32775154.html>.

svakog čoveka. Posebno je obesharabrujuće kada se ono nasleđuje sa generacije na generaciju. Kroz treću encikliku „*Fratelli tutti*” (Svi smo braća, 2020) papa ukazuje na siromaštvo kao socijalno-ekonomski problem celog sveta. „Ne samo da čovek nije svemoćan, već smo u isto vreme svi u istom brodu. Svi smo uzajamno odgovorni za stvaranje inkluzivnog društva koje neće zapostaviti one koji su ranjivi” [*Fratelli tutti*, § 28; 89].

Slika 1. Latinska Amerika (18 zemalja): siromašno i ekstremno siromašno stanovništvo, po etničkoj pripadnosti i rasi, 2021 (procenat)

Source: Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), on the basis of data from the Household Survey Data Bank (BADEHOG). 2022, 26.

Ranjivost je očigledna u Latinskoj Americi, a njena socioekonomska panorama ne ohrabruje: 72 miliona ljudi tog regiona još uvek živi u ekstremnom siromaštvu; 247 miliona ljudi u Latinskoj Americi i na Karibima trpi umerenu ili tešku nesigurnost nabavke hrane; najugroženije grupe stanovništva su deca mlađa od pet godina i žene, koje pate od veće prevalencije nesigurnosti hrane nego muškarci. Između 2019. i 2021. godine broj gladnih u regionu porastao je za 13,2 miliona, dostigavši 56,5 miliona u 2021.⁴² Godine 2022. je 11,2 % njegove populacije bilo ekstremno siromašno. Takođe, najviša stopa siromaštva 46,3% i ekstremnog siromaštva 18,5% u 2021. godini, iskazana prema rasi i etničkoj pripadnosti, zabeležena je kod

⁴² The World Food Programme, *UN Report: 131 million people in Latin America and the Caribbean cannot access a healthy diet*, 18 January 2023, <https://www.wfp.org/news/un-report-131-million-people-latin-america-and-caribbean-cannot-access-healthy-diet>, 25/10/2024.

autohtonog stanovništva (slika 1).⁴³ Ono po pravilu ima niži životni standard, u većem je riziku od obolevanja, kraći mu je životni vek, šanse za obrazovanje su mu limitirane, uz mnoga druga ograničenja.

Prema autohtonom stanovništvu i mestima na kojima oni žive papa Franja je iskazao posebnu brigu. Na primer, on smatra da „crkva u Amzoniji treba da ima amazonsko lice”, tj. domaće sveštenike i mise na autohtonim jezicima, što je zvanično dopušteno Dekretom iz 2016. godine. Papa Franja je za poštovanje lokalnih kultura, jezika, tradicije i smatra da se model kvaliteta života ne sme nametati spolja (*Laudato Si* §144:113,114). Veoma delikatan pontifikat pape Franje, ne samo da je nekim temama uzburkao ideološke razlike unutar Katoličke crkve, već je pokrenuo i nekoliko važnih tema za budućnost. Jedna od takvih je plasirana juna 2019. godine kroz *instrumentum laboris*, pripremni tekst za diskusiju tokom održavanja Amazonskog sinoda (*Sinodo Amazonico*, oktobar 2019. godine). U cilju dostupnosti sakramenata autohtonim narodima Amazonije Papa je izložio ideju vezanu samo za taj region. Naime, da bi njegovi stariji oženjeni muškarci, po mogućstvu pripadnici autohtonih zajednica i koji su uvaženi u svojoj sredini, mogli da budu rukopoloženi za sveštenike. Za konzervativce unutar Rimokatoličke crkve to je bilo ravno zemljotresu, smatrali su da bi se time prekinula hiljadugodišnja tradicija celibata. Papa Franja „osvedočeno voli da iznenađuje, i svoje i druge”.⁴⁴

U 2023. godini Sveta stolica ima pune diplomatske odnose sa 184 države sveta, od toga su 24 latinskoameričke. U periodu 2013. do 2018. godine pontifeks je posetio 33 države, od toga 9 latinskoameričkih. Specifičan značaj u kontekstu religijskih, ali i diplomatskih odnosa Svete stolice i Latinske Amerike, zauzima učešće Latinskoameričke crkve u pohodu „do praga apostola” (*ad limina apostolorum*). Pohodi su obično svake pete godine, kada u Vatikanu boravi samo grupa (od ukupno oko 5.300 svetskih biskupa) iz neke zemlje ili regiona po rotirajućem rasporedu. Biskupi najpre posećuju sve dikasterije Vatikana, a njihovi upravnici su im dostupni za individualne sastanke i diskusije. Tek posle toga biskupi imaju sastanak sa papom. Godine 2023. u pohodima Rimu bili su meksički biskupi. Glavne teme su bile migracije, nasilje u zemlji i društveno-politička situacija koja se zaoštrava sve više zbog izraženih društvenih nejednakosti.⁴⁵ Iste godine, pontifeks u svojoj poruci na Svetski dan siromašnih naglašava da „velika reka siromaštva prolazi kroz naše

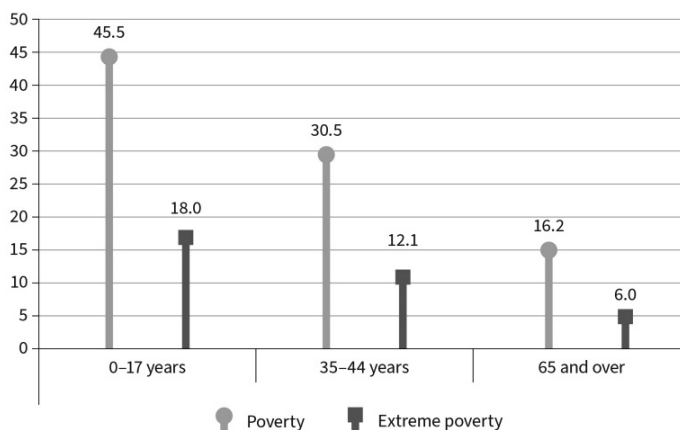
⁴³ Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Social Panorama of Latin America and the Caribbean, 2022. Executive summary: accessible format (LC/PUB.2023/6)*, Santiago, 2023, <https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/a1208761-efa2-4f3a-8be9-bc9368c370c0/content>, 26/10/2024, 26.

⁴⁴ Darko Tanasković, „Papina taktika posrednog prilazjenja”, *Novi Standard*, 9. oktobar 2023. <https://standard.rs/2023/09/10/papina-taktika-posrednog-prilazjenja/>.

⁴⁵ Patricia Ynestroza, “Pope and Mexican Bishops discuss migration and socio-political challenges”, *Vatican News*, 02 June 2023, <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/pope-francis-mexican-bishops-ad-limina-visit-migration-socio-pol.html>.

gradove”, kao i da su svi hrišćani (uključujući i one koji žive u siromaštvu) pozvani da lično učestvuju u borbi protiv toga, da učestvuju u traganju za promenom i odgovornošću. Papa primećuje da siromaštvu nove oblike daju savremeni ratovi, često nehumani odnos poslodavaca prema radnicima, neuspesi političkih procesa, malverzacije u raznim poslovima za koje cenu plaćaju nevine, dodatno osiromašene porodice.⁴⁶ Od broja Latinoamerikanaca koji žive u siromaštvu i ekstremnom siromaštvu 2021. godine, najveći broj (45% siromašnih i 18% ekstremno siromašnih) pripadao je starosnoj grupi od 0–17 godina (slika 2). Najnoviji ECLAC Izveštaj “Social Panorama of Latin America and the Caribbean, 2023”, procenjuje rezultate anketa o zapošljavanju, koje su rađene u 12 zemalja za četvrti kvartal 2022. godine. Oni pokazuju da je 49% radnika bilo zaposleno neformalno, a da 54,3% ekonomski aktivnog stanovništva Latinske Amerike 2021. godine nije doprinosilo penzijskim sistemima. To su upozoravajući podaci, jer ukazuju da oni nemaju skoro nikakve šanse da pristupe socijalnoj zaštiti, čak i u budućnosti. U isto vreme, da je problem inkluzije rada u regionu ogroman.⁴⁷

Slika 2. Latinska Amerika (18 zemalja): siromašno i ekstremno siromašno stanovništvo po starosti, 2021 (Percentages)

Izvor: ECLAC, on the basis of data from the Household Survey Data Bank (BADEHOG), 2022, 25.

⁴⁶ Joseph Tulloch, “Pope’s World Day of the Poor message: Don’t look away!”, *Vatican News*, 13 June 2023, <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/pope-francis-world-poor-day-message-politics-tobit.html>.

⁴⁷ Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Social Panorama of Latin America and the Caribbean, 2023. Accessible version (LC/A.2023/4 LC/PUB.2023/19)*, Santiago, 2024, <https://www.cepal.org/en/publications/69180-social-panorama-latin-america-and-caribbean-2023-accessible-version>, 27/10/2024, 13.

Kao produkt siromaštva iznikla je bukvalno nova socijalna klasa u Latinskoj Americi. Nju su još pre jedne decenije u istraživanju identifikovali stručnjaci vašingtonskog Centra za globalni razvoj i nazvali su je – „borci za opstanak” (*strugglers*). Oni tek što izranjaju iz siromaštva, ali retko kada mogu da dotaknu sigurnost srednje klase. Posebno je zabrinjavajuće što raste rizik od socijalne stratifikacije između srednje klase i *strugglers*-a koji balansiraju na ivici ka novim siromasima, čak i pod pretpostavkom kontinuiranog ekonomskog rasta u dugom roku, jer on nije dovoljan uslov da se hronično siromašni izbave iz tog stanja. Posebno je važno obrazovanje, jer ukoliko se neko nađe u *strugglers* grupi i ne dobije priliku da završi bar osnovnu školu, velika je verovatnoća da će skliznuti među siromašne, a bez srednje škole iskorak ka srednjoj klasi je gotovo nemoguć.⁴⁸

Junu 2023. godine pontifeks šalje poruku učesnicima „Susreta s institucijama i organizacijama za pomoć Crkvi”, koji je održan na inicijativu Papinskoga povereništva za Latinsku Ameriku. U poruci kaže da „Latinska Amerika treba solidarnu pomoć kako bi evangelizirala geografske i egzistencijalne periferije, te kako bi odgovorila na potrebe najsiromašnijih i isključenih.”⁴⁹ Apostolskom konstitucijom *Praedicate Evangelium* iz 2022. godine o Rimskoj kuriji (lat. *Curia Romana*) i njenom služenju Crkvi i svetu, papa Franja je odredio novu strukturu Kurije, ali je Papinsko povereništvo za Latinsku Ameriku s razlogom zadržao. Naime, među zadacima tog Povereništva je finansijska podrška projekata evangelizacije, kao i rešavanje vanrednih situacija, uz redovne aktivnosti koje su važne za Crkvu. Pri čemu, Povereništvo može da računa na saradnju humanitarnih ustanova koje povezuje zajednički katolički identitet. Katolička crkva ima svoje brojne međunarodne agencije za socijalni i religijski rad preko kojih se prikupljaju sredstva od katolika širom sveta i usmeravaju (preko dijeceza i lokalnih katoličkih zajednica) ka Latinskoj Americi za razne projekte pomoći i razvoja. Među najpoznatijim je Karitas (*Caritas International*), koji je 2020. godine bio više nego dvostruko veći od Crvenog krsta, Crvenog polumeseca i Davidove zvezde zajedno.⁵⁰ Od izbora argentinskog kardinala Horhea Marija Bergolja (Jorge Mario Bergoglio) za Rimskog pontifeksa 2013. godine, postepeno su i izbori za Kolegij Kardinala pomerili rukovodeću strukturu Rimokatoličke crkve dalje od njene tradicionalno evropske baze ka zemljama Afrike, Azije i Latinske Amerike. Region Latinske Amerike i Kariba 2023. godine učestvuje

⁴⁸ Nancy Birdsall, Nora Lustig & Christian Meyer, “The Strugglers: The New Poor in Latin America?”, *World Development*, Vol. 60, 2014, 132-146.

⁴⁹ „Papa humanitarnim ustanovama Latinske Amerike: Isus uvijek u središtu”, *Vatican News*, 24. jun 2023, <https://www.vaticannews.va/hr/papa/news/2023-06/papa-franjo-poruka-papinsko-poverenstvo-latinska-amerika.html>.

⁵⁰ *Conversations on the Diplomacy of the Holy See*, Apostolic Nunciature in Georgia, 2020. <https://vaticange.org/wp-content/uploads/2020/06/Conversations-on-Holy-See-diplomacy-2-2-11.pdf>, 25/09/2024.

sa 18% kardinala, u odnosu na 16% u 2013. godini.⁵¹ Među novoimenovanim kardinalima 2024. godine, pet ih je iz Južne Amerike, od ukupno 21 koji u decembru postaju članovi Kardinalskog Kolegija (imaće ukupno 256 članova), od kojih 141 „sa pravom glasanja” i 115 bez prava glasanja na konklavi.

Zaključak

Viševjekovno prisustvo Vatikana u Latinskoj Americi izgradilo je čvrste istorijske, kulturne i religijske veze, što obavezuje obe strane da se ti odnosi pažljivo neguju. Nesumnjivo da izrazito kompleksan period za Latinskoameričku crkvu nastupa u drugoj polovini XX veka, kada se ona našla na istorijskoj raskršnici između dva pravca. Pri izboru prvog, nastavila bi da bude samo sledbenik u veri i moralu. Izabrala je drugi i postala inovativni predvodnik sa dva pokreta, teologijom oslobođenja i bazičnim crkvenim zajednicama. To je u njen odnos sa Vatikanom unelo dosta nesporazuma. Pola veka kasnije, sa pontifikatom papa Franje je upravo jedna od najočiglednijih promena u odnosu vatikanske diplomatije prema socio-ekonomskim pitanjima Latinske Amerike, bila promena stava prema teologiji oslobođenja. U intervjuu za *La Civiltà Cattolica* pontifeks je 2013. godine izjavio: „Želim da crkva bude realna, a ne formalna”.⁵² U pravcu te realnosti se u kontekstu diplomatije Svete stolice, mogu izdvojiti konkretni stavovi aktuelnog pontifikata koji se tiču socijalno-ekonomskih nejednakosti Latinske Amerike.

Najpre, pomenuta promena stava prema teologiji oslobođenja, koja je nagoveštena već objavom apostolske podsticajnice *Evangelii Gaudium*. U tom pravcu je i bitno drugačiji stav pape Franje prema predstavnicima teologije oslobođenja u odnosu na stavove njegova dva prethodnika na čelu Rimokatoličke crkve. Oktobra 2018. godine, Papa je kanonizovao papu Pavla VI, ali i salvadorskog nadbiskupa predstavnika teologije oslobođenja Oskara Romera, dok je Ernestu Kardenalu 2020. godine skinuo skoro četiri decenije staru suspenziju iz Crkve. Druga važna karakteristika je odnos prema autohtonim narodima. Dekret iz 2016. godine (predstavljen pri poseti crkvi u Čijapasu, Meksiko), kojim se dozvoljava korišćenje autohtonih jezika tokom mise kao deo prihvatanja posebnosti kulture autohtonih naroda. Misa u Čijapasu je tada po prvi put služena na tri glavna domorodačka jezika uz korišćenje određenih elemenata domorodačke kulture. Zatim, *Instrumentum laboris* – pripremni tekst za Amazonski sinod (*Sinodo Amazonico*, oktobar 2019. godine) u kome se govori o mogućnosti širenja pristupa sakramentima,

⁵¹ Jeff Diamant, *Under Pope Francis, the College of Cardinals has become less European*, Pew Research Center, 2023. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/09/20/under-pope-francis-the-college-of-cardinals-has-become-less-european/>, 25/09/2024.

⁵² Antonio Spadaro, „Razgovor s papom Franjom”, *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68, No. 4, 2013, 437–456.

kao i očuvanju ekosistema Amazona. Taj ugroženi ekosistem zahvata teritoriju devet latinskoameričkih zemalja, uključujući i najmnogljudniji Brazil. Post Sinodska egzortacija (podsticajnica) *Querida Amazonia* (2020) nedvosmisleno govori da su briga za životnu sredinu i briga za siromašne neodvojive. To je u skladu sa činjenicom da problemi životne sredine zauzimaju centralno mesto u Papinom javnom programu. Uostalom, enciklikom *Laudato Si* on na mnogo različitih načina upozorava da suštinski uzroci degradacije prirodne sredine i ekološke krize imaju ljudski korene. „Pravi ekološki pristup postaje uvek društveni pristup, koji u rasprave o životnoj sredini mora uključiti pitanje pravednosti kako bi se čuo i vapaj zemlje i vapaj siromašnih“ [*Laudato Si*, §49]. Mnogo je bilo tragičnih ishoda konflikata između profitnih interesa multinacionalnih kompanija, posebno iz rudarske industrije i autohtonih zajednica. Slučaj peruanskog grada Huankavo (Huancayo) je primer izbegnutog takvog jednog konflikta, zahvaljujući biskupu Pedro Baretu koji je uz pomoć lokalne radio mreže (Radio Marañon) stao u odbranu domorodaca. Zbog toga je bio meta oštrog kritizma vlade i rudarske industrije.⁵³ Upravo njega je papa Franja imenovao za kardinala 2018. godine.

Što se tiče socijalno-ekonomskih nejednakosti Latinske Amerike, vekovna degradacija i stradanje žena na tom prostoru je takođe značajno pitanje iz te oblasti. Žene su jedna od grupa najviše pogođenih siromaštvom, a predrasude prema njihovom ulasku na tržište rada još uvek su veoma prisutne. Najnoviji ECLAC podaci iz 2024. godine pokazuju da je u proteklih pet godina 20.000 žena iz 20 zemalja regiona bilo žrtva femicida.⁵⁴ Polovina od 25 zemalja sveta sa najvećim brojem ubistava žena, nalazi se u Latinskoj Americi. Stoga Papa i prilikom posete Peruu 2018. godine eksplicitno poziva na zaustavljanje te surove viševjekovne prakse. On kaže da Crkva priznaje neosporan doprinos žena društvu kroz njihovu intuiciju, osetljivost i pažnju prema drugima – sve su to osobine u kojima žene prednjače u odnosu na muškarce (*Evangelii Gaudium*, §103).

Predviđanje autora je da će vatikanska diplomatija u odnosu prema socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike i ubuduće vešto balansirati između onoga što od nje očekuju najsnažniji ekonomsko-politički akteri iz globalnog okruženja, ne podležući pritiscima, i postepenog izlaženja u susret očekivanjima Latinoamerikanaca od Rima. Papa Franjine aktuelne strukturno-reformističke promene Crkve ne odstupaju od strategijskog programa duhovne rehabilitacije hrišćanstva, pri čemu Jevanđelje i njegove poruke (praštanje, milosrđe, ljubav, skromnost, solidarnost) ostaju trajno

⁵³ Daniel H. Levine, *What Pope Francis Brings to Latin America*, CLALS Working Paper Series, No. 11, CLALS, 2016, 9-10. <http://www.american.edu/clals/Religion-and-Democracy.cfm>, 23/07/2024.

⁵⁴ ECLAC, *2030 Agenda in Latin America and the Caribbean*, <https://agenda2030lac.org/estadisticas/data-and-indicators.html>, 23/07/2024.

izvorište. On njima pridodaje i neku vrstu socijalne pravde. „Crkva siromašnih” je način prilagođavanja Crkve savremenom svetu. Očigledno je da uprkos razlikama, postoji i određeni kontinuitet stavova između pape Franje i njegovih konzervativnih prethodnika (papa Vojtila i papa Benedikt XVI), jer ih on u egzortaciji *Evangelii Gaudium* često citira. Sva trojica su vođena ciljem očuvanja hrišćanstva. Pored toga Papa ispoljava sličnu zabrinutost za socijalnu pravdu kao njegovi prethodnici. Papa Franja diplomatijom malih koraka (*picoli passi*) uporno podstiče promene, uprkos institucionalnom okviru koji je uvek kontekstualno usmeravajući za svakog lidera, pa i za ovog po mnogo čemu osobenog Rimskog papu. Prema podacima vašingtonskog Pju istraživačkog centra (*Pew Research Center*) iz 2024. godine popularnost pape Franje je i dalje visoka u nekoliko latinskoameričkih zemalja. Međutim, u šest anketiranih zemalja (sve su među najmnogoljudnijim u regionu: Argentina, Brazil, Čile, Kolumbija, Meksiko i Peru) – stavovi prema ovom umereno liberalnom papi su manje pozitivni nego pre deset godina.⁵⁵

Duhovni prosperitet pastve, kao i njena brojnost, zavisiće mnogo od zadovoljenja njenih bazičnih ekonomskih potreba. Crkva igra sve veću ulogu u duhovnoj sferi pastve. Međutim, njena duhovnost se štiti zadovoljenjem osnovnih ekonomskih potreba. Katolička crkva je sa pontifikatom pape Franje postala manje ekonomski moćna, ali i manje podložna političkim uticajima i manipulacijama. S druge strane, moralni ugled Crkve je danas takođe pod udarom zbog raznih afera (pedofilija, korupcija, finansijske malverzacije i drugo). One su uglavnom obelodanjivane od ostavke pape Benedikta XVI, tokom čijeg pontifikata je Rimokatolička crkva izgubila mnogo od svog kredibiliteta, pa nadalje. To delom objašnjava pomenuti pad papine popularnosti u nekoliko zemalja Latinske Amerike. Nema više mnogo oblasti u kojima Katolička crkva može da zadrži svoju nekadašnju primarnost, a duhovnost je ta gde ona želi da ostane snažna i proširi svoj uticaj da bi ostala relevantna. To je naročito važno u regionu koji je Rimu najveća rezerva katoličanstva u svetu – Latinoamerikanci čine 41% od ukupne svetske katoličke populacije. „Jedna od osvedočenih odlika spoljne politike i diplomatije Svete Stolice jeste njena strategijska dalekosežnost i projektovanje ka udaljenim i skrivenim horizontima koji se neminovnim taktičkim prilagođavanjima datim epohalnim okolnostima nikada ne dovode u pitanje.”⁵⁶ Svi navedeni segmenti spoljnopolitičke i religijske aktivnosti pontifikata pape Franje u vezi sa socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike su u pravcu da se one ublažavaju, tj. da podstiču na nova delotvorna rešenja iz te sfere.

⁵⁵ Jonathan Evans, *How people in Latin America and the U.S. view Pope Francis*, Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/09/26/how-people-in-latin-america-and-the-u-s-view-pope-francis/>, 24/07/2024.

⁵⁶ Darko Tanasković, „Papina taktika posrednog prilaznja”, op. cit.

Čovečanstvo je nesumnjivo u prvim decenijama XXI veka u regresivnoj etapi svoje istorije, što svedoče brojni sukobi i ratovi, devastirani prostori i ekonomije, ogroman jaz između siromašnih i bogatih, kao i velika moralna kriza. Iznova su aktuelne reči Hrista koje izgovara na Golgoti: „Oče, oprosti im, jer ne znaju šta čine!” (sv. Luka, 23, 34). Još 1970-ih godina američki sociolog Ivan Valijer (Ivan Vallier) ukazivao je na značaj međuzavisnosti religije, moralne integracije društva i političke akcije za stvaranje čvrstog religijsko-moralnog temelja koji ima potencijal da stabilizuje političke procese. Po njegovom mišljenju, ovo bi bar delimično rešilo latinskoameričku političku nestabilnost.⁵⁷ Savremeni svet se pomera civilizacijski, ali kulturološki kao da tapka u mestu. Da li je on izgubio svoje srce? Četvrta enciklika pape Franje *Dilexit nos* (On koji nas uzljubi) objavljena 24. oktobra 2024. godine, upravo je apel čovečanstvu da promeni svoje prioritete i da krene od najvažnijeg – da se „vrati srcu”. Enciklika je posvećena (u podnaslovu) „Presvetom Srcu Isusovom i njegovoj ljudskoj i božanskoj ljubavi”. Ona se završava pontifeksovom molitvom Isusu „da od njegovog Presvetog Srca kroz sve nas poteku reke žive vode, da iscele bolne rane koje nanosimo jedni drugima (...) da ojačamo našu sposobnost ljubiti i služiti, da nas podstakne naučiti ići zajedno prema pravednom, solidarnom i bratskom svetu” (*Dilexit nos*, §220).⁵⁸ Svetu, koji je između ratova, socio-ekonomskih dispariteta, konzumerizma i upotrebe tehnologije na način koji mu ugrožava opstanak, neophodno je da ponovo dobije najpotrebnije od svega: svoje srce (*Dilexit nos*, §31). Do sada je pontifikat pape Franje doneo neke konkretne pomake u stavovima Svete stolice prema latinskoameričkim socijalno-ekonomskim pitanjima, a neke njegove ideje traže više vremena i drugačiji međunarodni kontekst.

Literatura

Arens, Edmund, „Crkva u današnjem svijetu, Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* i njezina poslijesaborska recepcija”, u: *Međunarodni znanstveni skup Recepcija Drugog vatikanskog sabora s posebnim osvrtom na Crkvu u Hrvata*, Mladen Parlov i Nikola Bižaca (urs.), Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2013, 29–52.

Balmer-Thomas, Victor, *The Economic History of Latin America Since Independence*, Cambridge University Press, 2003.

Birdsall, Nancy, Nora Lustig & Christian Meyer, “The Strugglers: The New Poor in Latin America?”, *World Development*, Vol. 60, 2014, 132–146.

⁵⁷ Ivan Vallier, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, Inc., 1970, 45.

⁵⁸ *Lettera Enciclica Dilexit nos del Santo Padre Francesco sull'amore umano e divino del Cuore di Gesù Cristo*, *Bollettino*, Sala Stampa Della Santa Sede, The Holy See, 2024. <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2024/10/24/0820/01635.html#in,29/07/2024>.

- Conversations on the Diplomacy of the Holy See*, Apostolic Nunciature in Georgia, 2020. <https://vaticange.org/wp-content/uploads/2020/06/Conversations-on-Holy-See-diplomacy-2-2-11.pdf>, 25/09/2024.
- Chomsky, Noam, *Profit over people*, Svetovi, Novi Sad, 1999.
- Chomsky, Noam, *Latin America From Colonization to Globalization* (in conversation with Heinz Dieterich), Ocean Press, Melbourne, New York, 1999.
- Cruz, Eduardo, "Edgard Parrales: Ortega Clings to Power by Force", *Havana Times*, January 9, 2019, <https://havanatimes.org/interviews/edgard-parrales-ortega-clings-to-power-by-force/>.
- Diamant, Jeff, *Under Pope Francis, the College of Cardinals has become less European*, Pew Research Center, 2023. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/09/20/under-pope-francis-the-college-of-cardinals-has-become-less-european/>, 25/09/2024.
- Directorate of Intelligence, *Liberation Theology: Religion, Reform and Revolution*, A Research Paper, CIA, April 1986, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP97R00694R000600050001-9.pdf>, 07/04/2024.
- Dussel, Enrique, *A history of the church in Latin America: colonialism to liberation* (1492–1979), MI: Grand Rapids, B. Eerdmans Publishing Company, 1981.
- Dussel, Enrique, *Ethics and Community*, New York: Orbis Books, 1988.
- Duterm, Bernar, "What is left of Sandinism in Nicaragua?", *Le Monde diplomatique*, October 2016, <https://lmd.nedeljnik.rs/2016/10/sta-je-ostalo-od-sandinizma-u-nikaragvi.html>.
- ECLAC, 2030 Agenda in Latin America and the Caribbean, <https://agenda2030lac.org/estadisticas/data-and-indicators.html>, 23/07/2024. Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Social Panorama of Latin America and the Caribbean*, 2022. *Executive summary: accessible format* (LC/PUB.2023/6), Santiago, 2023, https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/a1208761-efa2-4f3a-8be9-bc9368_c370c0/content, 26/10/2024.
- Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Social Panorama of Latin America and the Caribbean*, 2023. *Accessible version* (LC/A.2023/4 LC/PUB.2023/19), Santiago, 2024, <https://www.cepal.org/en/publications/69180-social-panorama-latin-america-and-caribbean-2023-accessible-version>, 27/10/2024.
- Evans, Jonathan, *How people in Latin America and the U.S. view Pope Francis*, Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/09/26/how-people-in-latin-america-and-the-u-s-view-pope-francis/>, 24/07/2024.
- Luković Jablanović, Dragica, *Pope Francis and Latin America: New Dimensions of Socio-Economic and Religious Dialogue*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2022.

- Luković Jablanović, Dragica, *Pope Francis and Latin America: New Dimensions of Socio-Economic and Religious Dialogue*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2022.
- Lloyd, Mecham J., "The Papacy and Spanish-American Independence", *Hispanic American Historical Review*, Vol. 9, No. 2, May 1929, 154-175.
- Lettera Enciclica Dilexit nos del Santo Padre Francesco sull'amore umano e divino del Cuore di Gesù Cristo*, *Bollettino*, Sala Stampa Della Santa Sede, The Holy See, 2024. <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2024/10/24/0820/01635.html#in>, 29/07/2024.
- Levine, Daniel H., What Pope Francis Brings to Latin America, CLALS Working Paper Series, No. 11, CLALS, 2016, 9-10. <http://www.american.edu/clals/Religion-and-Democracy.cfm>, 23/07/2024.
- Lynch, John, *Between Liberation and Tradition*. In *New Worlds: A Religious History of Latin America*, Yale University Press.
- Keane, James T., This liberation theologian was once silenced by the Vatican. In the Laudato Si' era, he's getting a second look, *Review America*, <https://leonardoboff.org/category/idiomas/english/>, 07/04/2024.
- Milošević, Milan, „Južna Amerika – Tranzicija u toku, Ortegina obratnica”, *Vreme*, 9. maj 2018, <https://vreme.com/svet/ortegina-obratnica/>.
- „Nakon papinih kritika, Nikaragva predala zatvorene sveštenike Vatikanu”, *Radio Slobodna Evropa*, 16. januar, 2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/nikaragva-svestenici-rimokatolicka-crkva-vatikan/32775154.html>.
- Nikaragva – Nezavršena revolucija*, Al Jazeera, <https://www.youtube.com/watch?v=27i7N0VpXQ8>, 07/04/2024.
- „Papa humanitarnim ustanovama Latinske Amerike: Isus uvijek u središtu”, *Vatican News*, 24. jun 2023, <https://www.vaticannews.va/hr/papa/news/2023-06/papa-franjo-poruka-papinsko-povjerenstvo-latinska-amerika.html>.
- Pius XII, Radio message of his Holiness Pius XII to participants on the National Catechetical Congress of the US in Boston*, The Holy See, https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19461026_congresso-catechistico-naz.html#:~:text=%C2%AB%20If%20God%20has%20so%20loved,lose%20the%20sense%20of%20sin,11/10/2024.
- Pope, Atkins G., *Latin America and the Caribbean in the International System*, Westview Press, Boulder, 1999, 135-143.
- Report of the Executive Secretary to the Eighteenth Session of the Commission, CEPAL*, (La Paz, Bolivia, 18-26 April 1979), <https://core.ac.uk/download/pdf/38674181.pdf>, 07/04/2024.

- Ring-Eifel, Ludwig, "Pope Francis is one of us", *Liberation theologian Boff turns 85*, <https://english.katholisch.de/artikel/49534-pope-francis-is-one-of-us-liberation-theologian-boff-turns-85>, 07/04/2024.
- Rivas, Edelberto Torres, *History and Society in Central America*, University of Texas Press, Austin, 1993.
- Rooney, Francis, *The Global Vatican*, Rowman & Littlefield Publishers, 2013.
- Sanders, Thomas G., *The Church in Latin America*, Foreign Affairs, <https://www.foreignaffairs.com/articles/south-america/1970-01-01/church-latin-america>, 11/10/2024.
- Sigmund, Paul E., "Liberation Theology: An Historical Evaluation", Working Papers, No. 176, Wilson Center.
- Skidmore, T. E., P. H. Smith & J. N. Green, *Modern Latin America*, Oxford University Press, 2014.
- Sobrinho, Jon, *Izvan sirotinje nema spasenja, mali utopijsko proročki ogledi*, Rijeka: Ex Libris, 2011, 184–197.
- Sobrinho, Jon, *The Lesson of Puebla*, Christus, 1980, <https://www.the-way.org.uk/back/20Sobrinho.pdf>, 07/04/2024.
- Spadaro, Antonio, "Razgovor s papom Franjom", *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68, No. 4, 2013, 437–456.
- Tanasković, Darko, "Papina taktika posrednog prilaženja", *Novi Standard*, 9. oktobar 2023. <https://standard.rs/2023/09/10/papina-taktika-posrednog-prilazanja/>.
- The World Food Programme, *UN Report: 131 million people in Latin America and the Caribbean cannot access a healthy diet*, 18 January 2023, <https://www.wfp.org/news/un-report-131-million-people-latin-america-and-caribbean-cannot-access-healthy-diet>, 25/10/2024.
- Tulloch, Joseph, "Pope's World Day of the Poor message: Don't look away!", *Vatican News*, 13 June 2023, <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/pope-francis-world-poor-day-message-politics-tobit.html>.
- Vallier, Ivan, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, Inc., 1970.
- Vesely, Ema, "Crkva u Latinskoj Americi", *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 34, No. 5, 1979, 404–443.
- Ynestroza, Patricia, "Pope and Mexican Bishops discuss migration and socio-political challenges", *Vatican News*, 02 June 2023, <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/pope-francis-mexican-bishops-adlimina-visit-migration-socio-pol.html>.
- 2030 Agenda in Latin America and the Caribbean, Economic Commission for Latin America and the Caribbean, <https://agenda2030lac.org/en/organizations/eclac>, 22/07/2024.

UDK 341
Bibliid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1193, str. 59–74
Originalni naučni rad
Primljen: 02.01.2025.
Revidiran: 15.01.2025.
Prihvaćen: 12.02.2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1193.3
CC BY-SA 4.0

Senad GANIĆ¹

Osvrt na raspravu o istorijskim i civilizacijskim korenima međunarodnog prava

SAŽETAK

U osnovi postojanja međunarodnog prava jeste ideja o globalnom društvu koje funkcioniše na osnovu univerzalno prihvaćenih pravila. U tom smislu, međunarodno pravo, barem onaj deo njegovih normi koje pretenduju na univerzalnost, u sebi nužno inkorporiše i univerzalne vrednosti, vrednosti koje prepoznaju i baštine sve civilizacije. Ipak, u zapadnoj misli dominantan je stav da je međunarodno pravo proizvod evropske hrišćanske kulture. Takav stav oduvek je izazivao reakcije sa istoka u kojima se upozoravalo na to da se koreni međunarodnog prava mogu i te kako tražiti ali i naći i u drugim civilizacijama, religijama, meridijanima i kulturama, kao i na to da međunarodno pravo, ukoliko želi da istinski bude univerzalno prihvaćeno, mora uvažiti njegovu transcivilizacijsku prirodu. Osvrt na ovu raspravu, koja je svakako po sebi zanimljiva, daje nam mnoge uvide koji nam mogu pomoći da bolje razumemo i savremeni trenutak i krizu u kojoj se nalazi globalni međunarodnopravi poredak.

Ključne reči: Međunarodno pravo, koreni međunarodnog prava, istorija, civilizacije, univerzalne vrednosti.

¹ Vanredni profesor na Departmanu za pravne nauke, Državni univerzitet u Novom Pazaru, E-mail: sganic@nac.rs, ORCID: 0000-0002-1470-8929

Review of the Discussion on the Historical and Civilisational Roots of International Law

SUMMARY

At the core of the existence of international law is the idea of a global society that functions based on universally accepted rules. In this sense, international law, at least part of its norms that aspire to universality, necessarily incorporates universal values, i.e., values recognised and inherited by all civilisations. However, in Western thought, the dominant view is that international law is a product of European Christian culture. Such an attitude has always provoked reactions from the East, which warned that the roots of international law should be both sought for and found in other civilisations, religions, meridians, and cultures, as well as that international law, if it wants to be universally accepted, must recognise its transcivilisational nature. A review of this discussion, which is certainly interesting, gives us many insights that can help us better understand the contemporary moment and the crisis of the global international legal order.

Keywords: International law, roots of international law, history, civilisations, universal values.

Uvod

Korene onoga što predstavlja osnov za nastanak međunarodnog prava pronalazimo u ideji o postojanju jedne univerzalne ljudske zajednice (*civitas gentium maxima*) u kojoj su određena prava priznata svim njenim članovima, bilo da je reč o pojedincima, kolektivitetima ili državama. Ta prava prepoznava su se kroz istoriju kao neotuđiva prava koja ne zavise ni od čije volje, već prava koja svojom nužnošću (*ius necessarium*) bivaju prepoznata razumom kojim su obdareni svi ljudi. Prepoznavanje ovih normi i njihove univerzalne prirode utrlo je put i ideji o međunarodnoj zajednici koja bi trebala biti organizovana tako da uvažavajući sve različitosti, naroda, kultura, tradicija, istorijskih iskustava, civilizacija, kao i država koje se razlikuju kako po veličini tako i po unutrašnjim uređenjima, odnosi među njima budu regulisani normama koje svi prepoznaju kao svoje. Stoga je ideja međunarodnog, a tim pravom u ovom radu nazivamo savremene univerzalno prihvaćene, tj. opšte norme međunarodnog prava, zapravo ideja o pravnom izrazu onoga što je čovečanstvu kao celini zajedničko.² Ove ideje javljaju se veoma rano, još u antičkom periodu i na to ćemo se osvrnuti u narednoj glavi. Ova univerzalna prava koja smatramo nužnom osnovom ideje

² Videti: Michael Hirsh, "The Sociological Perspective on International Law", *Hebrew University of Jerusalem Legal Research Paper*, Research Paper No. 04-18.

međunarodnog prava, prepoznavala su se i kasnije u svim civilizacijama i kulturama, i svaka ih je objašnjavala na svoj način, identifikujući njihov izvor u božanskim ili prirodnim zakonima i shvatajući njihovo postojanje kao nužno. Dalja evolucija čovečanstva u celini i veoma rano uspostavljanje etastičkog globalnog društva značilo je i potrebu da se, na bazi ovako shvaćenih i prepoznatih univerzalnih pravnih normi, uspostavi i jedno uređeno univerzalno društvo koje će funkcionisati u skladu sa minimumom univerzalno prepoznatih i prihvaćenih pravila. „Budući da zemaljsko tle nije bezgranična površina, nego površina koja samu sebe zatvara, to onda neminovno vodi i do ideje međunarodnog državnog prava *ius gentium* ili kosmopolitskog prava *ius cosmopolitanum*.”³ Sve velike verske tradicije kao što su hrišćanstvo, islam, judaizam, hinduizam i budizam izražavaju koncepte božanskog ili večnog prava i sve one određena prava prepoznaju kao univerzalno važeća, verujući da se ta prava ne odnose samo na određenu veru, civilizaciju ili kulturu, već da se odnose na čovečanstvo u celini. Postoje čak i mišljenja da je međunarodno pravo, doduše u svom specifičnom vidu koje je bilo u skladu sa vremenom u kome se događalo, postojalo već sa pojavom prvih entiteta koje danas prepoznajemo pod imenom država kao i pojavom različitih oblika njihove komunikacije. Ipak, ta mišljenja su u izvesnom smislu marginalizovana, a savremeno razumevanje države i prava drevnih vremena, nažalost, nije se mnogo odmaklo od načina na koji se o njima u nauci međunarodnog prava govori više od jednog veka. Postoji uistinu izvestan broj autora čiji se pristup istorijskog sagledavanja države i prava, pa samim tim i međunarodnog prava, razlikuje i koji nam kazuje da uvreženo mišljenje o primitivnoj državi i primitivnom pravu, kao i primitivnim odnosima koje su države imale u tim vremenima treba uzeti s rezervom, ukazujući na to da međunarodno pravo ima svoju dugu višemilenijumsku evoluciju, i sa tom konstatacijom ćemo se na ovom mestu složiti. U tom dugom periodu ono je kao ideja nastajalo i razvijalo se kao plod prožimanja različitih civilizacija i kultura, a to prožimanje omogućilo je da se identifikuju neka pravila koja su svima zajednička a koja su predstavljala prve obrise onoga što danas prepoznajemo kao osnovne principe međunarodnog prava.⁴ Takvo razumevanje međunarodnog prava podrazumeva, međutim, da se pojednostavljena slika o tome da je reč o pravu koje se razvijalo između uskog kruga zapadnoevropskih hrišćanskih država treba uzeti sa rezervom, te da se nužno mora priznati i uvažiti doprinos svih velikih civilizacija i kultura u njegovom nastajanju i razvoju. To takođe podrazumeva i da istorijske korene međunarodnog prava možemo pronalaziti mnogo ranije u odnosu na istorijski kontekst koji dominantna doktrina uzima kao relevantan.

³ Emanuel Kant, *Metafizika morala*, Izdavačka kuća Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 113.

⁴ O prožimanju kultura i civilizacija videti: Nevenka Jeftić-Starčević, „Zapadni Balkan u projekciji turske strateške vizije”, *Međunarodni problemi*, Vol. 62, No. 4, 2010, 692–693.

Stoga je cilj ovog rada da se dodatno osvrnemo na ovu zanimljivu doktriranu debatu u teoriji međunarodnog prava, koja i dalje traje.

Međunarodno pravo i antički svet

Analizirajući antičku misao, korene međunarodnog prava možemo pronaći kod brojnih mislilaca koji na različite načine identifikuju postojanje prirodnih i nepromenljivih večnih zakona koji važe za sve ljude i za sva vremena. Tako, po Aristotelovom viđenju, prirodno (*physikon*) pravo predstavlja pravo sa univerzalnom snagom. Doktrina prirodnog prava, međutim, dobila je punu potvrdu sa filozofijom stoicizma, koja u centar istraživanja više nije stavljala *polis* već *kosmopolis*. Osnovna teza teorije prirodnog prava od vjeka pa sve do danas, zasniva se na tvrdnji da postoji skup pravila čije je važenje, zbog njihovog sadržaja, univerzalno i odnosi se na sve političke zajednice i sva ljudska bića.⁵ Kada je reč o mogućnosti eventualnih minimalnih oblika uređenih odnosa između naroda i država u antičkom periodu, na jednom mestu se ističe i to da su stari pomorski narodi veoma rano uspostavljali komunikaciju koja nije bila samo negativna, već pokazuje i neke civilizovane i miroljubive forme, u kojima se mogu prepoznati neki rudimentarni oblici koji podsećaju na savremene načine međunarodnog komuniciranja. Tako se na jednom mestu navodi sledeće:

„Feničani su nam ostavili svoje pomorsko pravo čija načela i danas umnogome služe kao osnov savremenog pomorskog prava. Od međunarodnih ustanova kod starih Grka se pominju *azilija* to jest pravo utočišta, *izopolitija*, ograničeno pravo građanstva koje se strancima davalo ugovorom, i *progzenija*, to jest zvanična zaštita koju je država davala strancima sa kojima je bila, ona ili njen državljanin, u trgovačkim vezama. [...] Najvažnija je kod Grka međunarodno-pravna ustanova poznata pod imenom *amfukcionija*. Stari su narodi, a tako isto i Rimljani najpre počeli da razvijaju svoje ratno pravo. Odatle kod Rimljana jedno posebno pravo *ius fetiale* ili *feciale*, koje su vršili naročiti sveštenici, *fratres fetiales* [...] Oni su imali za dužnost da kod naroda sa kojima Rim namerava da zarati, izvrše jednu vrstu diplomatske misije, da mu saopšte žalbe i zahteve Rima i da mu objave svečano rat, ako ovaj ne bi prihvatio rimski ultimatum.”⁶

Ciceron se, recimo, bavio pravednim uzrocima rata kao i pitanjem vlasti koja ga može objaviti.⁷ „Rimsko pravo je poznavalo pojam *bellum justum* koji

⁵ Miodrag Jovanović, „Preispitivanje pojma međunarodnog prava - o metodološkim aspektima”, *Revus*, No. 22, 2014, 24.

⁶ Đura Popović, *Klasici međunarodno-pravne doktrine*, Izdavačka knjižarnica Rajković, Beograd, 1933, 16.

⁷ Žaklina Novičić, „UN i ‘humanitarne intervencije’ - od ‘pravdenog rata’ do odgovornosti za zaštitu”, u: Žaklina Novičić i Anđela Đukanović (urs), *Sedamdeset godina Ujedinjenih nacija - pogled iz Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015, 116.

se odnosio na niz proceduralnih formalnosti koje su se morale ispuniti da bi se rat mogao ispravno započeti”.⁸ Često se navodi i podatak da je oko 2100. godine pre naše ere potpisan svečani ugovor između vladara Lagaša i Uma, gradova-država smeštenih na području koji je u istorijskom smislu poznat pod imenom Mesopotamija.⁹ Sledeći poznati ugovor koji se navodi kao primer međunarodnih odnosa starih vremena je onaj koji je potpisan hiljadu godina kasnije, između egipatskog vladara Ramzesa II i hetitskog kralja, kojim se obavezuju na bratstvo i večni mir.¹⁰ Nakon toga, u srednjem istoku toga doba sklapani su mnogi ugovori u cilju stvaranja saveza i očuvanja snage svojih imperija.¹¹ Ima autora koji podsećaju i na činjenicu da je za razvoj pravila ratovanja interesantna i drevna civilizacijska zaostavština afričkog kontinenta. Tako se ističe da je u Somalilji od davnih vremena na snazi kodeks ratovanja poznat pod nazivom „*biri-ma-geydo*” što u prevodu znači „pošteđen od koplja”, kojim su definisane kategorije lica koje je zabranjeno napadati, a to su pre svega žene, deca starci i bolesni.¹² Navodi se takođe i kodeks koji je pod imenom „*Lapir*” bio na snazi u Centralnoj Africi, prema kome je čast u borbi podrzumevala „da se nikada ne povrede neborci (civilni) ili nanese neka šteta njihovim zalihama hrane i sredstvima za život”.¹³ Svakako da na ovom mestu treba spomenuti i antologijsko delo staro dve hiljade godine koje je napisao kineski filozof Sun Cu (Sun Tzu) pod nazivom „*Umetnost ratovanja*” u kojem je demonstrirana svest o potrebi humanog postupanja prema protivnikovoj imovini kao i zabrana postupaka koji mogu izazvati gubitke među neboraćkim stanovništvom.¹⁴

U drevnim sistemima ipak, još uvek ne postoji shvatanje o međunarodnoj zajednici država koje koegzistiraju u jasno definisanim odnosima. Prostor za postojanje međunarodnog prava između država bio je vrlo ograničen, a ono što se moglo istaći kao zajedničko bilo je postojanje određenih ideala kao što je, primera radi, svetost potpisanih ugovora, koja se kroz pravilo *pacta sunt servanda* nastavila do današnjih dana kao važan element u komunikaciji između država. Ipak, uprkos činjenici da u tom periodu nema pouzdanih dokaza o postojanju jasne svesti o univerzalnoj zajednici, to ipak ne znači da ne postoji ideja o pravu, ili barem principima koji imaju svoju univerzalnu važnost. Kako svako pravno pravilo ima i svoje istorijske korene, tako se i neki obrisi međunarodnog prava, i barem u nekim segmentima predvidljivih

⁸ Ibid.

⁹ Malcolm Shaw, *International Law*, Cambridge University Press, New York, 2008, 14.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Miloš Petrović, *Međunarodno humanitarno pravo oružanih sukoba*, Državni univerzitet u Novom Pazaru. Novi Pazar, 2014, 33.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid., 32.

oblika međunarodne komunikacije, svakako mogu naći i u antičkom periodu. Razlika je samo u značaju koji ti pisci pridaju tim pravilima. Tako Bederman (David J. Bederman), suprotno stavu većine, ističe da su u periodu dinamičnih državnih odnosa toga vremena, sumerski gradovi-države ustanovili obrazac diplomatije koji bismo danas mogli opisati kao politiku ravnoteže snaga.¹⁵ Ipak, najviše pisanih tragova iz antike dolazi nam iz, za to vreme, države koja je imala najrazvijenije pravo a to je Rim. To je razlog zašto ćemo u nastavku učiniti kraći osvrt na rimsko pravo i korene međunarodnog prava u njemu.

Jus gentium i međunarodno pravo

Pokušavajući da korene međunarodnog prava pronađu u institucijama rimskog prava, a naslonjeni na radove klasičnih rimskih pravnika, neki pisci su pravna pravila koja regulišu odnose između država, koja su se pre svega ticala pravila ratovanja i svetosti potpisanih ugovora, nazvali *jus gentium*, preuzimajući ovaj naziv iz rimskog prava. Tako Francisko de Vitoria (Francisco de Vitoria) definiše međunarodno pravo na sledeći način: „*Quod naturalis ratio inter omnes gentes constituit, vocatur ius gentium*“.¹⁶ To je isto učinio u svom čuvenom delu *De Iure Belli ac Pacis*, za koje se tvrdi da predstavlja prvo zaokruženo delo o međunarodnom pravu, i Hugo Grocijus, slavni holandski pravnik, filozof, humanista i pesnik, poznat po svom latinizovanom imenu *Hugo Grotius*. Po mnogim teoretičarima on je otac međunarodnog prava. Čuven je po radu *Mare Liberum*, objavljenom 1609. godine, u kojem se zalagao za slobodu mora, osporavajući pretenzije Engleske, Španije i Portugala na to da pod svoju vlast stave čitava mora i delove okeana. Taj rad je bio samo odlomak (XII glava) iz većeg dela *De iure praedae commentarius*, napisanog između 1604–1605, godine, ali pronađenog i objavljenog tek 1869. Još je značajnije njegovo obimno delo *Pravo rata i mira (De iure belli ac pacis, 1625)*, koje je bilo prvi sveobuhvatni sistemski prikaz međunarodnog prava. Grocijus je u tom radu izložio prvu teoriju međunarodnog prava zasnovanu na prirodnom pravu, tvrdeći da je sama ljudska priroda majka prirodnog prava koje je „zapovest uma“ i nepromenljivo, te da pozitivno pravo i pravna praksa treba da budu podređeni tom (prirodnom) pravu; samo na osnovu prirodnog prava može se procenjivati da li je neko delo izraz ‘moralne nužnosti’ ili ‘moralna rugoba’.¹⁷

¹⁵ David J. Bederman, *International Law in Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 23.

¹⁶ Rodoljub Etinski, Sanja Đajić, Bojan Tubić, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2017, 22,

¹⁷ Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, 312–313.

Sledeći Grocijusa, mnogi kasniji pisci preuzimaju ovaj izraz označavajući njime međunarodno pravo. Tako Pufendorf (Samuel von Pufendorf, 1632–1694) 1672. godine, objavljuje svoje glavno delo *De jure naturae et gentium*, a njegov poznati sledbenik Tomasius (Christian Thomasius, 1655–1728) objavljuje 1705. godine svoje delo pod nazivom *Fundamenta iuris naturae et gentium*. Francuski diplomata Rajneval (Joseph Gérard de Reyneval, 1736–1812) 1803. godine objavljuje svoje delo *Institutions de droit de la naturae et de gens*,¹⁸ dok Vattel (Emer de Vattel, 1714–1767) 1758. godine objavljuje svoje delo *Le droit de gens*. Ipak, u evropskoj literaturi izraz se prvi put pojavljuje u Ciceronovim delima i bio je prihvaćen sa njegove strane iz čisto spekulativnih aspekata grčke filozofske misli, koja je, mnogo pre njegovog vremena, razvila koncepciju o večnom i uređenom pravu koje postoji nezavisno od ljudske dozvole ili donošenja. To je nepisano pravo dokazano običajima ili svešću čovečanstva.¹⁹ Tako se u raspravi o republici pita „unde ius aut gentium, aut hoc ipsum civile quod dicitur?—odakle pravo naroda ili ono koje zovu građanskim?“²⁰ Nakon Cicerona, izraz *ius gentium* spominje i čuveni pravnik Gaj (Gaius, II vek naše ere) u njegovim *Institucijama*. Gaj razdvaja *ius civile* i *ius gentium* obrazlažući to na sledeći način:

“*Omnnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos perxque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur.*”²¹

Prevod:

„Svaka zajednica u kojoj vladaju zakoni i običaji uključuje delimično zakone koji su svojstveni samo njima i delimično zakone koji su zajednički čitavom čovečanstvu. Pravo koje narodi donose po svojoj meri, pripada isključivo toj državi, i naziva se građansko pravo (*ius civile*), kao pravo određene države: ali pravo koje prirodni razlozi dodeljuju čitavom čovečanstvu pripada podjednako svim narodima, i naziva se pravo naroda (*ius gentium*), zato što se svi narodi njime koriste. Narod Rima se

¹⁸ Amos S. Hershey, “History of International Law Since the Peace of Westphalia”, *American Journal of International Law*, Vol. 6, No. 1, 1912, 34.

¹⁹ Gordon E. Sherman, “Jus Gentium and International Law”, *American Journal of International Law*, Vol. 12, No.1, 1918, 57.

²⁰ Ibid.

²¹ John Thomas Abdy and Brayan Walker, *The Commentaries of Gaius and Rules of Ulpian*, The Lawbook Exchange, LTD, Clark, New Jersey, 2005, 1. (Originally Published by Cambridge University Press, 1885).

delimično upravlja njihovim sopstvenim zakonima a delimično zakonima koji su zajednički celom čovečanstvu.”²²

Za razvoj ideje o međunarodnom pravu, svakako je veoma značajno to što se još u to vreme identifikuju norme univerzalnog prava prava. No bilo bi pogrešno te norme, o kojima pišu antički Rimljani, izjednačiti sa savremenim peremptornim normama (*ius cogens*). U podeli koju prave, Rimljani podrazumevaju i sopstveni ekskluzivitet u korpusu prava koje u jednom robovlasničkom društvu mogu konzumirati samo slobodni građani, a ta vrsta ekskluziviteta, daleko je od ideje humanizma koju zastupaju neki hrišćanski mislioci, što čini da mnogi pisci tvrde da je međunarodno pravo zapravo nastalo u okviru međunarodnih odnosa koji su se vekovima razvijali u okviru evropskih hrišćanskih država.

Međunarodno pravo i „hrišćanska Evropa”

Doprinos hrišćanske misli razvoju ideje o univerzalnim ljudskim pravima u nauci međunarodnog prava je neupitan. Francuski internacionalista Le Fir (Louis Le Fur) ističe da „nasuprot antičkome shvatanju, hrišćanstvo postavlja načelo jedinstva ljudskog roda; ono po apostolu Pavlu, ne zna više ni za Grke, ni za varvare, ni za gospodare, ni za robove; ono propoveda moralnu i pravnu jednakost ljudi.”²³ U tom smislu, u nauci međunarodnog prava, kao nesporne preteče doktrine međunarodnog prava koji su u svojim delima raspravljali o vrednostima koje su umnogome sadržina savremenih univerzalnih normi međunarodnog prava, svakako se uzimaju hrišćanski mislioci poput Svetog Avgustina i Tome Akvinskog, uključujući i naročito predstavnike tzv. „španske škole međunarodnog prava”.²⁴ U kontekstu hrišćanskog učenja, posebno su važne rasprave o pravdenim i nepravdenim ratovima koje je razradila teološka doktrina srednjeg veka, izražena posebno u delima svetog Augustina. „Po njegovom shvatanju rat je pravedan kada se vodi protiv grada ili naroda koji nije voljan da kazni lošu radnju svojih građana ili odbija da vrati ono što je nepravedno uzeo”.²⁵ U plejadi katoličkih teologa koji su se zanimali za pitanja koja ih svrstavaju u preteče doktrine međunarodnog prava, spominje se i uticaj protestantskih mislilaca. Tako se često navodi i Alberiko Đentili (Alberico Gentili) koji se u svojim radovima, između ostalog, bavio i položajem ambasada, te statusom neutralnih država.²⁶ Danas se često, naročito u

²² Napomena: prevod autora.

²³ Luj Le Fir, *Međunarodno javno pravo*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1934, 23.

²⁴ Videti: Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2008., 46.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., 48.

zapadnoj literaturi, uzima kao nesporno da se o pojavi međunarodnog prava može govoriti tek onda kada se usvaja koncept koliko-toliko uređenih odnosa između država, a to je period nakon Vestfalskog mira 1648. godine. Vestfalski mir koji je sklopljen nakon tridesetogodišnjih ratova nije značio i početak perioda trajnog mira na evropskom kontinentu, niti je značio uzdizanje „međunarodnog prava“, tada još uvek nepoznatog pod ovim imenom, na rang vrhovnih pravila koje države među sobom bespogovorno poštuju. Naprotiv, sve ono što se u Evropi kroz vekove koji su usledili nakon 1648. godine događalo, govori o tome da se u tome nije uspelo. Period između 1648. i Utrehtskog mira (*Peace of Utrecht*) 1713. godine obeležen je agresivnom politikom Luja XIV, koja je rezultirala serijom ratova i osvajanja i poremećaja ravnoteže snaga u Evropi koja je uspostavljena Vestfalskim mirom. Ovo je dovelo do stvaranja prve velike Evropske koalicije protiv Francuske, predvođene od strane Engleske a 1688. godina se uzima kao godina početka 'Dvestogodišnjeg rata' između Engleske i Francuske (1688–1815), koji je rezultirao zauzimanjem najvećeg dela francuskih kolonija od strane Engleske i uspostavljanje pomorske dominacije Velike Britanije. Rat za špansko nasleđe (1701–1713) završen je obnavljanjem i prvom formalnom potvrdom sistema ravnoteže snaga kao fundamentalnog principa evropske politike.²⁷ Jasno je, dakle, da postvestfalizam nije doneo nikakav trajan mir u Evropi i svetu. Pa ipak, ekspanzija zapadne civilizacije dovela je i do ekspanzije „zapadnog prava“, a to uključuje i međunarodno pravo u nastajanju, šireći na taj način i nešto što neki autori nazivaju „vestfalijanskom civilizacijom“.²⁸ U svakom slučaju, objektivni su razlozi uticali na to, da odlukama usvojenim na Vestfalskom kongresu bude uzdrman dotadašnji patrimonijalni koncept države koji je isključivao potrebu za nastankom posebnih pravila javnog prava kojim bi se regulisali međusobni odnosi između država.²⁹ Naime, veliki broj malih država, kraljevstava, grofovija i vojvodstava koja dobijaju samostalnost ili različite oblike zagwarantovanih autonomija, zamenjuju ranija velika carstva koja su vladala po principu univerzalne imperije. Ta ravnoteža snaga koja je uspostavljena između velikog broja malih i nedovoljno snažnih država koje nisu imale moć da uspostave dominaciju jedna u odnosu na drugu, stvorila je potrebu da se komunikacija između država uspostavi na nužno drukčijoj osnovi. Ta nužnost bila je pojava pravila kojima se uređuju odnosi između država u Evropi, i ta pravila se u nauci dominantno uzimaju kao pravi koreni savremenog međunarodnog prava koje se razvijalo i koje se dalje usavršavalo kroz vekove koji su usledili. U kontekstu osvrta koji u ovom

²⁷ Amos S. Hershey, "History of International Law Since the Peace of Westphalia", op. cit., 38–39.

²⁸ David. P. Fidler, "The return of the Standard of Civilization", *Chicago Journal of International Law*, No. 1, 2001, 138.

²⁹ Videti: Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, op. cit., 34.

radu činimo, široko je prihvaćen stav o tome da se pojava ovih pravila mogla pojaviti samo u krugu onih država koje je povezivala neka veoma jaka veza, koja omogućava minimum međusobnog poverenja i zajedničkih vrednosti koje te države dele, a u Evropi ta veza je bila – hrišćanstvo. Pa ipak, kao što smo gore već istakli, ni ta činjenica nije bila dovoljna da uspostavi trajni mir na evropskom kontinentu. Nezavisno od toga, ovakav stav se poslednjih decenija problematizuje i podlozan je kritikama, koje polaze od toga da je ovakvo objašnjenje nastanka međunarodnog prava zapravo poprilično reducirano i stoga neprihvatljivo, i da ono isključuje druge civilizacije iz istorijske uloge u njegovom nastajanju. Ostatke ovakvog pristupa mnogi autori i danas vide u, još od Društva naroda neizmenjenom, članu 38. Statuta Međunarodnog suda pravde, koji kao jedan od izvora prava koje Sud koristi navodi i „opšta pravna načela priznata od strane civilizovanih naroda”. Naziv ovog izvora danas je mnogo kritikovan i po mnogima predstavlja „neprihvatljiv anahronizam u međunarodnom pravu”.³⁰ „Ovi termini su nesrećni relikti jednog arogantnog doba tokom kojeg je određeni deo čovečanstva sebe smatrao zaštitinikom i uređivačem ljudskog roda”.³¹ Na ovaj način, smatraju kritičari „evropocentričnog” pogleda na međunarodno pravo, ono što se naziva univerzalnim vrednostima, prepoznaje se samo u okvirima sopstvenog civilizacijskog kruga, što smatraju nekorektnim i netačnim. Tim argumentuma posvetili smo naredne redove.

Istočna misao, islam i međunarodno pravo

Danas mnogi autori podsećaju na to, da je sve ono što je tvorevina ljudskog duha, a pravo to zasigurno jeste, nastalo u živoj komunikaciji koja je sa većim ili manjim intenzitetom postojala među narodima od davnina.³² Članovi jedinstvenog globalnog društva mogu pripadati raznim narodima, mogu pripadati različitim religijama, mogu živeti bilo gde na ovoj prostranoj planeti, ali moraju imati isto opredeljenje”.³³ Ideje o univerzalnom pravu nalazimo gotovo na svim meridijanima. Tako darma (*dharma*) u budizmu i hinduizmu označava večni i univerzalni zakon čiji je cilj očuvanje postojećeg uspostavljenog poretka za dobro čovečanstva kao celine.³⁴ Neki autori

³⁰ Videti: Miloš Petrović i Senad Ganić, „Koncept civilizovanih naroda kao neprihvatljiv anahronizam savremenom međunarodnom pravu”, u: Marija Krvavac (ur.), *Pravne norme u vremenu i prostoru*, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Kosovska Mitrovica, 2012, 351–365.

³¹ David. P. Fidler, “The return of the Standard of Civilization”, op. cit., 138.

³² Senad Ganić, „Kriza pluralizma u kontekstu slabljenja univerzalnog prava”, *Sociologija*, Br. 1, 2024, 129.

³³ Muamer Halilović, *Istorija socijalne misli u islamu*, Centar za religijske nauke „Kom”, Beograd, 2021, 150–151.

³⁴ Seshagiri Rao, “Practitioners of Hindu Law: Ancient and Modern”, *Fordham Law Review*, No.4, 1998, 1186.

ukazuju i na doprinos budizma etici ljudskih prava.³⁵ Ističe se čak i to da i judaistička misao o moralu ima svoje univerzalno značenje i važenje, a ne samo važenje koje se odnosi ekskluzivno na jedan narod i jednu religijsku i etničku skupinu.³⁶ Sve su to argumenti koji se ističu nasuprot široko prihvaćenim stavovima da je međunarodno pravo plod evropske i hrišćanske civilizacije. Takva tvrdnja po nekim autorima može biti istinita kada je reč o „evropskom međunarodnom pravu“ koje se razvijalo poslednjih stotinu godina, ali se to nikako ne može odnositi na razvoj pravne misli koja predstavlja podlogu za razvoj međunarodnog prava u ostatku sveta.³⁷ Čak se ističe da se pitanje pravne prirode međunarodnog prava, za razliku od Evrope, u kojoj postoje shvatanja da to i nije pravo u pravom smislu te reči već neka vrsta međunarodnog morala, u nekim civilizacijama nikada nije postavljalo. U svakom slučaju, evrocentriistička misao o međunarodnom pravu i zapadno orijentisane teorije međunarodnih odnosa, prema nekim autorima, „nemaju kapacitet da objasne i interpretiraju događaje u nezapadnom svetu jer često ignorišu ili samo delimično objašnjavaju vidljive pojave u drugim delovima sveta“.³⁸ Tako se za ono što neki autori nazivaju „islamskim međunarodnim pravom“, koje se označava kao *Siyar*, od samog početka prihvatilo i shvatalo kao nešto što bismo danas mogli nazvati međunarodnim pravom.³⁹ Neki pisci čak izražavaju svoje otvoreno negodovanje zbog marginalizacije doprinosa islamske civilizacije univerzalnoj pravnoj misli. Ističe se, da se u zapadnoj literaturi gotovo i ne spominje doprinos „islamskog međunarodnog prava i bogata tradicija zaštite verskih manjina, pravila o postupanju prema zatvorenicima i diplomatama za vreme rata i mira, kao ni međunarodni ugovori i veoma razvijena diplomatija“.⁴⁰

Tako Nahed Samur (Nahed Samour) ističe sledeće:

Islamski principi o pravu mora jedva da se spominju u tematskim priložima. Prema tome, islamsko pravo je u osnovi isključeno iz istorije stvaranja međunarodnog prava kao celine a njegov značaj marginalizovan. Islamsko međunarodno pravo je u najboljem slučaju 'regionalizovano', a u najgorem predstavljano kao jedno od ostalih, u međunarodnom pravu...

³⁵ Uttamkumars Bagde, "Essential Elements of Human Rights in Buddhism", *Journal of Law and Conflict Resolution*, No. 2, 2014, 34.

³⁶ Jonathan Jacobs, "Judaism and Natural Law", *The Heythrop Journal*, No. 6, 2009, 945.

³⁷ Mahmud Ahmad Ghazi, *The Shorter Book on Muslim International Law*, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, 1998, 1.

³⁸ Ali Bakir, "Islam and International Relations (IR): why is there no islamic IR theory?", *Third world Quarterly*, Vol. 44, No. 4, 2022, 1.

³⁹ Mahmud Ahmad Ghazi, "The Shorter Book on Muslim International Law", op. cit., 2.

⁴⁰ Nahed Samour, "Is there a Role for Islamic International Law in the History of International Law?", *European Journal for International Law*, Vol. 25, No. 1, 2014, 315.

Zaštita životne sredine u ratu dugo je bila ignorisana u istoriji međunarodnog prava, a međunarodno humanitarno pravo je tek 1977. godine u članovima 35. i 55. Dodatnog protokola I u Ženevskoj konvenciji regulisalo ova pitanja. Malo je poznato da je islamska međunarodnopravna tradicija poznavala zaštitu životne sredine još od 7. veka. [...] Islamsko međunarodno pravo je seksualno nasilje u ratu tretiralo kao ratni zločin takođe od 7. veka [...].⁴¹

Neki autori čak smatraju da su pravila koja je još u srednjem veku iznedrila islamska civilizacija zapravo pionirski pokušaji uobličavanja pravila humanitarnog prava i to potkrepljuju dokumentima iz tog perioda. Tako se navodi da je prvi islamski kalif Abu-Bakr as-Sidik (632–634.) izdao svom komandantu Jazid Ibn Ibi Sufijanu sledeću naredbu: „Ja ponavljam komande tebi: ne ubijaj žene, decu ili starijeg čoveka; ne seci rodna drveća, ne uništavaj naseljena područja, ne kolji bilo koju kozu, kravu ili kamilu osim za hranu; ne spaljuj palme i ne uništavaj ih, ne poćini greh, niti budi kriv za kukavičluk”.⁴² Takođe se ističe da naredba Abu-Bakrovog naslednika, kalifa Ali Ibn Abutaleba, uvodi i jedan novi momenat, do tada nepoznat, a reć je o ponašanju ratnika nakon bitke, što se naravno potkrepljuje jakim religijskim motivima. Naredba je glasila:

„Ako dobiješ bitku, nemoj ubiti odbeglog vojnika ili ranjenika; ne otkrivaj genitalije i ne narušavaj privatnost; nemoj sakatiti tela poginulih, nemoj bez dozvole ući ni u jednu kuću; nemoj otuđiti imovinu, nemoj nikako mućiti žene čak i kada uvrede tebe i tvoje vladare; uvek misli na Boga da bi bio u njegovoj milosti”.⁴³

Ima pisaca koji podsećaju i na činjenicu da je „islamsko međunarodno pravo” poznavalo pravila koja su nalagala obavezu poštovanja međunarodne lićnosti druge države, čak govoreći i o poznavanju principa poštovanja nezavisnosti i suvereniteta država.⁴⁴ No svakako da se kada je reć o doprinosu islamske pravne tradicije univerzalnoj pravnoj misli, pa samim tim i međunarodnom pravu, najviše vidi u zaštiti prava verskih manjina, koja se javila mnogo ranije u odnosu na Evropu. Poslednjih godina mnogi pisci podvlaće važnost jednog dokumenta koji datira iz 623. godine, kao jednom od prvih dokumenata u okviru neke islamske države koji je uredio prava i obaveze nemuslimanske manjine te zaštitio prava svih građana Medine bez obzira na njihovu veru, poreklo ili boju kože.⁴⁵ Navodi

⁴¹ Ibid., 317.

⁴² Sheikh Wahbeh al-Zuhili, “Islam and International Law”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 87, No. 858, 2005, 282.

⁴³ Miloš Petrović, *Međunarodno humanitarno pravo oružanih sukoba*, op. cit., 34.

⁴⁴ Sheikh Wahbeh al-Zuhili, “Islam and International Law”, op. cit., 276.

⁴⁵ Videti: Senad Ganić, *Praktikum za međunarodno javno pravo – teorija i praksa*, Državni univerzitet u Novom Pazaru, 2017, 245–247.

se i da je Medinska povelja „ustanovila nekoliko važnih političkih principa koji su, kada se uzme sve zajedno, činili ustav prve islamske države i koji su definisali politička prava i obaveze članova novoosnovane političke zajednice, muslimana i nemuslimana podjednako, i koji su određivali političku strukturu društva u nastajanju”.⁴⁶ Verska tolerancija u islamskim upravama opisana je u delima mnogih zapadnih mislilaca. Tako Djurant (Will Durant), u čuvenom delu *Istorija civilizacije*, daje izvanredne opise suživota muslimana, hrišćana i Jevreja u muslimanskom svetu u periodu dugom gotovo jedan milenijum, a neki opisi tolerancije deluju napredno čak i za savremene standarde.⁴⁷ No, ono što je predstavljalo novinu u odnosu na zapadnu hrišćansku civilizaciju jesu tzv. *ahdname*, odnosno carski fermanni kojima su se davale garancije hrišćanskom stanovništvu u osvojenim teritorijama, a kojima su se štatile bogmolje i jamčila sloboda ispovedanja vere.⁴⁸ Svakako da su osvrti koji daju uvid u jedan „pravni svet”, koji nije dovoljno i na adekvatan način prikazivan u literaturi Zapada, uvek zanimljivi i ovde ih navodimo kako bismo obogatili saznanja ili barem problematizovali neke uvrežene stavove koji nam se ipak čine previše pojednostavljenim i jednostranim u objašnjenju istorije i korena jednog tako kompleksnog pravnog fenomena, što međunarodno pravo svakako jeste.

Zaključak

Rasprava o civilizacijskim korenima međunarodnog prava svoju argumentaciju crpi iz njegovih vrednosnih, materijalnih i formalnih izvora i, u skladu s tim, koreni ove grane prava pronalaze se tamo gde najpre dolazi do pojave onih društvenih fenomena koji determinišu potrebu nastanka pravnih normi koje ih regulišu. Vrednosni izvori međunarodnog prava koji se odnose na priznavanje određenih prava svim članovima ljudske zajednice, a na koje u ovom radu naročito ukazujemo, kao što smo videli javljaju se veoma rano i na različite načine su prisutne u svim civilizacijama. Ti vrednosni izvori, međutim, nalaze se u pravilima koja po svom formalnom karakteru nisu pravila međunarodnog prava. Tako, niti je rimski *ius gentium* adekvatan da bude označen kao preteča savremenom međunarodnom pravu, niti je to arapsko-islamski *Siyar*. Čak se može primetiti da pisci koji *Siyar* označavaju „islamskim međunarodnim pravom” upadaju u istu zamku kao i oni koji su jednu granu rimskog prava koja se odnosila na regulisanje odnosa onih koji nemaju status građana Rima, a to je već mnogo

⁴⁶ Luaj M. Safi, „Prevazilaženje versko-sekularne podele: doprinos islama civilizaciji”, u: *Savremena islamska misao – hrestomatija*, Ivan Ejub Kostić (ur.), Balkanski centar za Bliski istok, Beograd, 2019, 168–169.

⁴⁷ Videti: Vil Djurant, *Istorija civilizacije – doba vere, Prvi deo*, Vojnoizdavački zavod i Narodna knjiga, Beograd, 2004, 268–269.

⁴⁸ Videti: Ilija Pržić, *Zaštita manjina*, Beograd, 1933, 37.

puta u ovom radu pomenuti *ius gentium*, identifikovali sa međunarodnim pravom. U oba slučaja, reč je o unutrašnjim, jednostranim pravima država kojima su se regulisali odnosi sa drugim narodima i državama. Nesporno je i to da se jasniji obrisi međunarodnog prava doista prepoznaju u načinu na koji su počele da pravno komuniciraju evropske hrišćanske države, međutim, to ne može biti nesporan argument za tvrdnje da je međunarodno pravo isključivo evropski izum. Konačno, svekoliko pravo, pa tako i međunarodno pravo, nije proizvod autarhičnih zajednica i društava, već jednog dugog višemilenijumskog prožimanja civilizacija i kultura koje traje do današnjih dana. Međunarodno pravo je produkt onih normi u čijem stvaranju učestvuju ne samo države već civilizacije. Međunarodno pravo prihvata i uvažava činjenicu postojanja različitosti naroda, kultura i civilizacija i to smatra posebnom vrednošću i kvalitetom koji treba da bude ne samo zaštićen, već i baštinjen. Međunarodno pravo, u skladu s navedenim, ne nameće državama i narodima nikakve obaveze koje od njih zahtevaju odricanje od sopstvenih vrednosti, te u tom smislu bi civilizacijska, a samim tim i vrednosna „obojenost“ međunarodnog prava bila svojevrsan *contradictio in adiecto*. Čini se da savremena kriza međunarodnog prava umnogome proizlazi iz činjenice da dominantne snage na međunarodnoj sceni ostatku sveta nameću pravila dizajnirana u skladu sa sopstvenim vrednosnim sistemom koja se onda proglašavaju univerzalnim. Savremeni međunarodni odnosi sve više počinju da liče na tradicionalne međunarodne konflikte.⁴⁹ Zbog toga, danas mnogi autori ističu da je samo pitanje vremena kada će se savremeni sistem međunarodnih odnosa, uspostavljen u okviru UN, suočiti sa radikalnim promenama jer je dovedena u pitanje njegova relevantnost.⁵⁰ Specifičnost međunarodnog prava i jeste u tome što ga niti jedna država, kultura ili tradicija ne može prisvojiti i reći da je ono samo njeno, jer tog trenutka ono prestaje biti međunarodno. Stoga međunarodno pravo mora prihvatiti svoju transcivilizacijsku perspektivu, koja mu daje i transcivilizacijski legitimitet.⁵¹ Ali, isto tako, mora prihvatiti i svoju transcivilizacijsku prošlost na koju smo u ovom radu želeli da ukažemo.

⁴⁹ Paul B. Stephan, "The crisis in international law and the path forward for international humanitarian law", *International Review of the Red Cross*, Vol. 104, No. 920-921, 2022, 2080.

⁵⁰ Videti: Hitoshi Nasu, "The End of the United Nations? The demise of Collective Security and Its Implications for International Law", *Max Planck Yearbook of the United Nations Law Online*, No. 24, 2021, 110-136.

⁵¹ Bruno Simma and Daniel Litwin, *International Law in a Transcivilizational World: An Intimate Account of International Law*, Japanese Yearbook of International Law, https://www.researchgate.net/publication/324503840_International_Law_in_a_Transcivilizational_World_by_Onuma_Yasuaki_An_Intimate_Account_of_International_Law, 01/09/2024.

Bibliografija

- Abdy, John Thomas and Brayan Walker, *The Commentaries of Gaius and Rules of Ulpian*, The Lawbook Exchange, LTD, Clark, New Jersey, 2005, (Originally Published by Cambridge University Press, 1885).
- Al-Zuhili, Sheikh Wahbeh, "Islam and International Law", *International Review of the Red Cross*, Vol. 87, No. 858, 2005, 269–283.
- Bagde, Uttamkumars, "Essential Elements of Human Rights in Buddhism", *Journal of Law and Conflict Resolution*, No. 2, 2014, 32–38.
- Bakir, Ali, "Islam and International Relations (IR): why is there no islamic IR theory?" *Third world Quarterly*, Vol. 44, No. 4, 2022, 1–17.
- Bederman, David J., *International Law in Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- Djurant, Vil, *Istorija civilizacije-doba vere, Prvi deo*, Vojnoizdavački zavod i Narodna knjiga, Beograd, 2004.
- Etinski, Rodoljub, Đajić Sanja i Tubić Bojan, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2017.
- Fidler, David P., "The return of the Standard of Civilization", *Chicago Journal of International Law*, No. 1, 2001, 137–157.
- Ganić, Senad, „Križa pluralizma u kontekstu slabljenja univerzalnog prava“, *Sociologija*, Br. 1, 2024, 126–146.
- Ganić, Senad, *Praktikum za međunarodno javno pravo – teorija i praksa*, Državni univerzitet u Novom Pazaru, 2017.
- Ghazi, Mahmud Ahmad, *The Shorter Book on Muslim International Law*, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, 1998.
- Gordon, Sherman, "Jus Gentium and International Law", *American Journal of International Law*, Vol. 12, No. 1, 1918, 55–63.
- Halilović, Muamer, *Istorija socijalne misli u islamu*, Centar za religijske nauke „Kom“, Beograd, 2021.
- Hershey, Amos, "History of International Law Since the Peace of Westphalia", *American Journal of International Law*, Vol. 6, No. 1, 1912, 30–69.
- Hirsh, Michael, "The Sociological Perspective on International Law", *Hebrew University of Jerusalem Legal Research Paper*, Research Paper No. 04–18, 1–29.
- Jacobs, Jonathan, "Judaism and Natural Law", *The Heythrop Journal*, No. 6, 2009, 930–947.
- Jeftić-Starčević, Nevenka, „Zapadni Balkan u projekciji turske strateške vizije“, *Međunarodni problemi*, Vol. 62, No. 4, 2010, 691–714.
- Jovanović, Miodrag, „Preispitivanje pojma međunarodnog prava – o metodološkim aspektima“, *Revus*, No. 22, 2014, 121–144.

- Kant, Emanuel, *Metafizika morala*, Izdavačka kuća Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1993.
- Petrović, Miloš i Ganić Senad, „Koncept civilizovanih naroda kao neprihvatljiv anahronizam savremenom međunarodnom pravu”, u: Marija Krvavac (ur.), *Pravne norme u vremenu i prostoru*, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Kosovska Mitrovica, 2012, 351–365.
- Popović, Đura, *Klasici međunarodno-pravne doktrine*, Izdavačka knjižarnica Rajković, Beograd, 1933.
- Kreća, Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
- Krivokapić, Boris, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Le Fir, Luj, *Međunarodno javno pravo*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1934.
- Nahed, Samour, “Is there a Role for Islamic International Law in the History of International Law?”, *European Journal for International Law*, Vol. 25, No. 1, 2014, 313–319.
- Nasu, Hitoshi, “The End of the United Nations? The demise of Collective Security and Its Implications for International Law”, *Max Planck Yearbook of the United Nations Law Online*, No. 24, 2021, 110–136.
- Novičić, Žaklina, „UN i ‘humanitarne intervencije’ – od ‘pravdenog rata’ do odgovornosti za zaštitu”, u: Žaklina Novičić i Anđela Đukanović (urs), *Sedamdeset godina Ujedinjenih nacija-pogled iz Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015, 115–135.
- Pržić, Ilija, *Zaštita manjina*, Beograd, 1933.
- Rao, Seshagiri, “Practitioners of Hindu Law: Ancient and Modern”, *Fordham Law Review*, No. 4, 1998, 1185–1193.
- Safi, Luaj M., „Prevazilaženje versko-sekularne podele: doprinos islama civilizaciji”, u: Ivan Ejub Kostić (ur.), *Savremena islamska misao – hrestomatija*, Balkanski centar za Bliski istok, Beograd, 2019, 161–175.
- Shaw, Malcolm, *International Law*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Simma, Bruno and Litwin Daniel, *International Law in a Transcivilizational World: An Intimate Account of International Law*, *Japanese Yearbook of International Law*. https://www.researchgate.net/publication/324503840_International_Law_in_a_Transcivilizational_World_by_Onuma_Yasuaki_An_Intimate_Account_of_International_Law, 01/09/2024.
- Stephen, Paul B., “The crisis in international law and the path forward for international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, No. 920-921, 2022, 2077–2096.

UDK 341.32
Bibliid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1193, str. 75–91
Pregledni naučni rad
Primljen: 3. 7. 2024.
Revidiran: 14. 1. 2025.
Prihvaćen: 30. 1. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1193.4
CC BY-SA 4.0

Mile OBRENOVIĆ¹

Prostorna dimenzija rata u vojnom strateškom promišljanju: „disperzija” bojišta

SAŽETAK

Ako pođemo od postulata da vojna strategija podrazumeva vođenje rata s namerom postizanja određenog cilja, osnovni preduslov za bavljenje vojnom strategijom je razumevanje rata. S obzirom na to da rat predstavlja jednu od najsloženijih društvenih pojava, koja tokom vremena permanentno menja svoja osnovna obeležja, teško je „ukrotiti” osnovne karakteristike rata. Imajući u vidu tu složenu prirodu rata, utvrđivanje njene dinamične prirode je praktičnije usmeravanjem na jednu od karakteristika, a to je u ovom slučaju prostorna dimenzija rata. Razumevanje prostorne dimenzije rata je jedan od preduslova za razumevanje samog rata i kako se on u tom pogledu menjao tokom vremena. Nekadašnji ratovi su se vodili oružanom borbom „prsa u prsa”, što je omogućavalo da bojište bude jasno određen geografski prostor i socijalni konstrukt kojem se pripisuju isključivo ratne namene. Postavlja se pitanje da li je pojam bojišta danas moguće odrediti u prostornom i u socijalno-konstruktivističkom smislu? Osnovna pretpostavka na kojoj počiva rad jeste da je bojište doživelo potpuno transformaciju, koja je sa razvojem hibridnog rata doživela vrhunac, čime je od prostora na kojem je geografija imala primat nad ratom bojište postalo prostor u kojem rat ima primat nad geografijom. Analizom vojnog strateškog promišljanja od Sun Cua do savremenih vojnih stratega, moguće je uočiti kako se danas u vođenju rata za postizanje političkih ciljeva ne daje primat taktici koja će se najbolje prilagoditi geografskim okolnostima, nego taktici koja će

¹ Istraživač-pripravnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail: mile.obrenovic@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0007-1215-4372.

najbolje prevladati geografske okolnosti. Tako je prostorna dimenzija rata i u strateškom promišljanju i u taktičkom delovanju proširena do tih granica da bojište nije moguće ni geografski ograničiti ni shvatiti kao socijalni konstrukt koji razdvaja vojno od civilnog.

Ključne reči: bojište, prostorna dimenzija rata, vojna strategija, naoružanje, vojna taktika.

Spatial Dimension in Military Strategic Thinking: Dispersion of the Battlefield

SUMMARY

If we start from the postulate that military strategy involves conducting war to achieve a specific goal, a fundamental prerequisite for engaging in military strategy is understanding war. Given that war represents one of the most complex social phenomena, which continuously changes its basic characteristics over time, it is challenging to "tame" the essential traits of war. Considering this complex nature of war, determining its dynamic nature is more practical if we focus on one of its characteristics, in this case, the spatial dimension of war. Understanding the spatial dimension of war is one of the prerequisites for understanding war itself and how it has evolved. Historically, wars were fought through close combat, which allowed for a clearly defined geographical space and a social construct that attributed solely war-related purposes to it. That raises the question of whether the concept of the battlefield can today be defined in both spatial and social-constructivist terms. The fundamental assumption on which this work rests is that the battlefield has undergone a complete transformation, which reached its peak with the development of hybrid warfare, turning from a space where geography had primacy over war into a space where war has primacy over geography. Analysing military strategic thinking from Sun Tzu to contemporary military strategists, it becomes evident that today, in conducting war to achieve political objectives, the focus is not on tactics that best adapt to geographical circumstances but rather on tactics that best overcome geographical circumstances. Thus, the spatial dimension of war, both in strategic thinking and tactical action, has expanded to the point where the battlefield cannot be geographically limited or understood as a social construct that separates military from civilian.

Keywords: battlefield, spatial dimension of war, military strategy, armament, military tactics.

Tradicionalno vojno strateško promišljanje: značaj prostorne dimenzije rata

Nezaobilazna stavka u razumevanju bilo kog rata jeste određenje prostora na kojem se on vodi, odnosno njegova prostorna dimenzija. Da bi se naznačilo da se na određenom prostoru vodi rat, uveden je pojam bojišta koji se i definiše kao „mesto gde se vodi bitka”.² Osim što je geografski određeno mesto, bojište je više od pukog prostora, te je kako Megret (Megret) ističe i društveni konstrukt. Samim time bojište dobija potpuni smisao tek kada mu pridodamo niz shvatanja o njegovim pravilima i njegovoj nameni.³ Tako, bojište, osim što na terenu označava geografski prostor na kojem se vodi bitka, ono to čini i u svesti ljudi, označavajući taj prostor kao prostor vojne namene na kojem ne važe mirnodopski nego ratni uslovi. Dakle, uopšteno rečeno, bojište se odnosi na određen geografski prostor na kojem se vodi oružani sukob i razdvaja vojno od civilnog. Međutim, važno je istaći da je bojište oduvek bilo zavisno od različitih karakteristika rata, pre svega naoružanja koje se koristi u ratu i taktika kojim pribegavaju strane koje učestvuju u ratu. Obe ove karakteristike su neizostavan deo vojnog strateškog promišljanja, koje podrazumeva promišljanje o ciljevima, načinima i sredstvima kojima bi država ostvarila sopstvenu volju.⁴ Dakle, ukoliko vojnu strategiju postavimo kao jednačinu: „strategija = ciljevi + načini + sredstva”, prva karakteristika koja utiče na bojište – naoružanje – spada u „sredstva”, a druga – operativna ratna taktika – u „načine”.⁵ Tako, vojna strategija izborom sredstava koja će se koristiti u ratu utiče na koncept bojišta u geografskom smislu, a izborom načina vođenja rata u socijalno konstruktivističkom smislu kojim bojište odvaja vojno od civilnog. Kako se dijapazon naoružanja i operativnih ratnih taktika, koje stoje na raspolaganju za postizanje ciljeva, širio tokom vremena tako je vojna strategija prevladavala prostornu dimenziju rata, što je rezultiralo „disperzijom” tradicionalnog koncepta bojišta.

U početnim periodima istorije ratovanja, naoružanje i operativne ratne taktike bile su prilično jednostavne, što je garantovalo „održivost” koncepta bojnog polja. Tako, kada je reč o naoružanju, početak istorije ratova obeležen je upotrebom primitivnog oružja poput toljaga, sekira, mačeva, noževa,

² Laurie R. Blank, “Defining the battlefield in contemporary conflict and counterterrorism: understanding the parameters of the zone of combat”, *Georgia Journal Of International and Comparative Law*, Vol. 39, No. 1, 2010, 3.

³ Frederic Megret, “War and the Vanished Battlefield”, *International Law Review*, Vol. 9, No. 1, 2011, 132–133.

⁴ Mihajlo Kopanja, „Efektivnost odvracanja: kada je odvracanje ‘prava’ strategija za ostvarivanje nacionalnih interesa?”, *Srpska politička misao*, Vol. 80, No. 2, 2023, 76.

⁵ Arthur F. Lykke, “Toward an understanding of military strategy”, *US Army War College Guide to Strategy*, 2001, 180.

mačeta i slično.⁶ Ono što je bilo karakteristično za ovo oružje jeste da je njegova upotreba zahtevala neposredan fizički kontakt, te su strane u sukobu morale da se bore „prsa u prsa“. To je, s jedne strane, omogućavalo da se rat „prostorno ukroti“, odnosno da se jasno ograniči područje na kojem se on vodi, te je koncept bojišta bio geografski precizno ograničen. Sa druge strane, to je omogućavalo da se takvo oružje usmeri protiv neprijatelja u ratu, neugrožavajući civilno stanovništvo, čime je bojište ujedno bilo i društveni konstrukt koji tom području pripisuje isključivo vojne namene i razlikuje civilno od vojnog. Pošto takvo naoružanje nije samo po sebi moglo da pruži stratešku prednost jednoj od strana u sukobu, naglasak je bio na operativnim ratnim taktikama, u nameri da se ljudstvo i naoružanje što efikasnije i efektivnije upotrebe u ratu s ciljem konačne pobeđe. Tako su se razvijale različite operativne ratne taktike, a u prvim fazama istorije ratovanja to su bile: taktika zasede i iznenadnog napada, taktika falangi (grupisanje snaga) i taktika konjice i dvokolica (povećanje mobilnosti snaga).⁷ Zajednički preduslov za sprovođenje svih ovih operativnih ratnih taktika jeste poznavanje prostorne dimenzije rata, odnosno bojišta. Tako, da bi se uspešno sprovele taktike zasede i iznenadnog napada, falangi, konjica i dvokolica neophodno je poznavati teren na kojem se sukob vodi, odnosno geografske karakteristike koje to o(ne)mogućavaju.

Kao što je ranije pomenuto, naoružanje i operativne ratne taktike su deo šireg, vojnog strateškog promišljanja, čiji se značaj u oblikovanju strateške misli smenjivao tokom vremena. U ovim početnim periodima istorije ratovanja kada je oružana borba bila neposredna, a naoružanje primitivno, veći značaj su imale operativne ratne taktike koje su naglasak stavljale na bojište. Tako je i najranije vojno strateško promišljanje u velikoj meri bilo „oblikovano“ prostornom dimenzijom rata, jer se shvatao njen značaj u ostvarivanju konačnih ratnih pobeđa. Dakle, ona strana u sukobu koja bi bolje iskoristila geografske karakteristike bojišta povećala bi izgled za uspešno ostvarenje svoje vojne strategije, čime je bojište zauzelo središnje mesto u vojnom strateškom promišljanju, što je primetno kod prvih značajnih strateških mislilaca Tukidida (Thucydides) i Sun Cua (Sun Tzu). U svom čuvenom delu iz V veka pre nove ere – „Peloponeski rat“, Tukidid u svom strateškom promišljanju u prvi plan stavlja prostornu dimenziju rata. Čuveni rat između Atine, na čelu atinskog pomorskog saveza, i Sparte, na čelu Peloponeskog saveza, bio je rat između najveće pomorske i kopnene sile. Strategija i jedne i druge strane bila je da iskoriste svoju „geografsku dominaciju“, odnosno u slučaju Atine strategija Perikleja je bila da izbegnu sukobe na kopnu sa spartanskom pešadijom koja je moćnija i po uvežbanosti

⁶ Roger Ford, Reg G. Grant, Adrian Gilber, Philip Parker & Richard Holmes, *Weapon: A Visual History of Arms and Armor*, DK Publishing, New York, 2006, 10–11.

⁷ Robert Curley (ed.), *The Science of War: Strategies, Tactics, and Logistics*, Britannica Educational Publishing, New York, 2011, 35–39.

i po brojnosti, te da svoje vojne akcije protiv neprijatelja izvode flotom na moru⁸ i obrnuto u slučaju Sparte. Isto tako, Sun Cu u svom čuvenom delu „Umeće ratovanja“, piše o značaju prostorne dimenzije rata u poglavljima: 9 (Pokreti i razmeštanje trupa) – gde piše o kretanju i stacioniranju vojske u odnosu na geografske karakteristike terena na kojem se sukob vodi; 10 (Teren) – analizira šest osnovnih vrsta terena i predlaže ratne taktike koje će se najbolje prilagoditi svakoj vrsti terena, i 11 (Devet situacija) – opisuje devet različitih zemljišta. Za razliku od prethodnog poglavlja gde je naglasak stavljen na uticaj geografije na ratnu taktiku ovde je situacija obrnuta, odnosno naglašava se uticaj rata na određeni prostor.⁹

Vremenom se važnost dve osnovne karakteristike rata, naoružanja i operativnih ratnih taktika, menjala, a time i strateško promišljanje kako uopšte tako i o samom bojištu. Kada je reč o naoružanju, najznačajnija promena dogodila se u srednjem veku sa pojavom baruta, što je omogućilo vođenje rata sa većih udaljenosti.¹⁰ Tako je 1512. godine jedna od najranije razvijenih pušaka „Arquebus“, nakon što je malo unapređena, imala domet nešto manji od sto metara.¹¹ To je bio prvi pokazatelj da neposredan kontakt između zaraćenih strana više neće biti neophodan i da će borba „prsa u prsa“ biti prevaziđena. Međutim, sam koncept bojišta je i dalje bio prostorno „uhvatljiv“, jer su i dalje udaljenosti između zaraćenih strana bile dovoljno male da omoguće geografsko određenje prostora na kojem se borba odvija. Sa druge strane, bojište kao socijalni konstrukt koji razdvaja vojno od civilnog i dalje je opstajalo zahvaljujući uniformama, oružju, salutiranju i hijerarhijskim strukturama koje su bile svojstvene stranama u sukobu. Iako razvoj ovakvog naoružanja nije mnogo uticao na sam koncept bojišta jeste na operativne ratne taktike, koje su sada bile usmerene na povećanje vatrene moći i, u skladu s tim, počivale na organizaciji vojnika u različite borbene formacije. Pre svega, najzastupljenija je bila taktika linije i kolone, koja je podrazumevala da se vojnici rasporede duž širokih linija kako bi se povećala njihova vatrena moć, dok je kolona uspostavljena tamo gde su geografske karakteristike onemogućavale formiranje linija, pa su se vojnici raspoređivali jedan iza drugog.¹²

Dodatno, razvoj vatrene oružja je osim na operativne ratne taktike uticao i na vojno strateško promišljanje. Značaj prostorne dimenzije rata bio

⁸ Tukidid, *Peloponeski rat*, Ukronija, Zemun, 2022, 13–14.

⁹ Sun Cu, *Umeće ratovanja*, Vulkan izdavaštvo, Beograd, 2018, 89–131.

¹⁰ Maksim D. Skovorotkin, „Taktika kao sastavni deo ratne veštine“, u: *Zbirka članaka iz taktike I*, Zdravko Đuković (ur.) Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd, 1964, 20.

¹¹ William J. McPeak, *The Arquebus*, Warfare History Network, Virginia, 2003, <https://warfarehistorynetwork.com/article/the-arquebus/>, 20/03/2024.

¹² William S. Lind & Gregory A. Thiele, *4th Generation Warfare Handbook*, Castalia House, Kouvola, 2015, 360–363.

je manji nego ranije, on je svakako ostao bitan kada je reč o uspostavljanju najadekvatnijeg načina organizovanja vojnih formacija. Ipak, samo naoružanje čija upotreba nije zahtevala neposredan fizički kontakt umanjilo je značaj bojišta, u smislu geografskih karakteristika terena, na ostvarivanju potpune pobeđe u ratu. Strateško promišljanje u navedenom periodu bilo je usmereno na uvećanje borbene moći, koja je trebala doprineti uspešnosti strategije, odnosno pobeđi u ratu. Najznačajnije strateško promišljanje tog doba nailazimo kod Klauzevica (Clausewitz), u njegovom delu „O ratu“, gde upravo stavlja naglasak na uvećanje borbene moći, kao ključan faktor u ostvarivanju određene vojne strategije. U razmatranju uvećanja borbene moći i ostvarivanje pobeđe u ratu on ne negira važnost bojišta, odnosno samih geografskih karakteristika terena na kojima se sukob vodi, ali ističe njenu složenost i važnost i brojnih drugih karakteristika. Tako, kao ključne elemente strategije, Klauzevic, pored geografskih karakteristika ističe značaj i moralnih, fizičkih, matematičkih i statističkih. Dodatno, Klauzevic ističe da je pitanje geografije pitanje taktičkog nivoa, ali da ima posledice na krajnji ishod u ratu, što prostornu dimenziju rata čini strateški značajnom.¹³

Evolucija vojnog strateškog promišljanja: marginalizacija značaja prostorne dimenzije rata

Period nakon Napoleonovih ratova, naročito nakon Američkog građanskog rata 1865. godine bio je naročito značajan kada je reč o prostornoj dimenziji rata. Proizvodnja i razvoj naoružanja u ovom periodu doživeli su kulminaciju, zahvaljujući drugoj industrijskoj revoluciji (od 1870. do 1914. godine), koja je, između ostalog, omogućila da čelik kao osnovni materijal za proizvodnju naoružanja bude jeftin i dostupan.¹⁴ Ono što je bilo svojstveno tom naoružanju, a naročito značajno iz aspekta prostorne dimenzije rata, jeste činjenica da su radijus dejstva i destruktivni potencijal bili veći nego ikada ranije. U tom pogledu najznačajniji je bio razvoj topova, a kasnije i tenkova, naročito u periodu Prvog svetskog rata. Tako je jedan od najstarijih tenkova na svetu, nemački „A7V Sturmpanzerwagen“ imao radijus dejstva od oko 24 kilometra.¹⁵ To je ukazalo da je vođenje oružane borbe „prsa u prsa“, kao i sa malih udaljenosti, prevaziđena stvar, a samo bojište više nije bilo geografski manje i jasno ograničeno područje kao ranije. Ako se za naoružanje može reći da je transformisalo bojište prevashodno u geografskom smislu, u socijalno-konstruktivističkom smislu se to može reći

¹³ Karl fon Klauzevic, *O ratu*, Grafičko preduzeće Vuk Karadžić, Beograd, 1951, 348.

¹⁴ Joel Mokyr, *The Second Industrial Revolution, 1870–1914*, Northwestern University, Evanston, 1998, 1–3.

¹⁵ Michael D. Kennedy, *Tanks and Tank Warfare*, International Encyclopedia of the First World War, 2016, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/tanks_and_tank_warfare, 22/03/2024.

za operativne taktike koje su se tada primenjivale. Što se tiče operativnih taktika u periodu od 1815. godine do 1914. godine opsade gradova imale su najveći značaj, odnosno „opsadni rat je bio na vrhuncu industrijalizovanog rata“, a upravo je „posledica opsadnih operacija bilo uključivanje civilnog stanovništva u poslove borbe“.¹⁶ Vojno strateško promišljanje je takođe u velikoj meri modifikovano, prevashodno usled razvoja artiljerije, ali i uvođenjem obaveznog služenja vojnog roka povećavao se i broj učesnika u sukobu. Prva krstareća raketa, nemačka „Vergeltungswaffe Eins“, poznatija kao V-1, imala domet od oko 250 kilometara, što je omogućilo da se prostorna dimenzija rata u velikoj meri prevlada, a destruktivna moć ovog oružja onemogućila pravljenje razlike između civila i vojnika i urušila dotadašnji socijalni konstrukt o bojnopolju kao isključivo vojnom.¹⁷ Uvođenje obaveznog vojnog roka za cilj je imalo da poveća borbenu moć strana u sukobu, a za posledicu je takođe imalo „širenje“ bojišta. Sve ovo je vrhunac dostiglo u Drugom svetskom ratu, kada su i vojna strateška promišljanja poprimila nova obeležja.

Još od Francuske revolucije i uspona modernih nacionalnih država cilj država u anarhičnom međunarodnom sistemu bio je opstanak, koji se postizao stavljanjem svih nacionalnih kapaciteta na raspolaganje državi. Otuda su se države i odlučile za uvođenje obaveznog vojnog roka i masovne mobilizacije ljudstva. Ovi procesi su dostigli vrhunac u Drugom svetskom ratu, a u strateškom promišljanju ih je oblikovao nemački general Ludendorff (Ludendorff) razvijanjem strategije totalnog rata u periodu između dva svetska rata. Polazeći od toga da je politički cilj nacionalne države opstanak, Ludendorff ističe da u nameri da obezbedi opstanak država mora da u potpunosti uništi drugu državu, te rat ne treba da bude usmeren samo protiv oružanih snaga, nego protiv celokupne nacije.¹⁸ Dakle, za razliku od Klauzevica koji je rat posmatrao kao čisto vojničku stvar, u kojoj učestvuju oružane snage i gde je cilj pobediti protivničke snage, Ludendorff je posmatrao rat kao mnogo više od toga. On je isticao totalnost rata, navodeći da država mora da koristi sve voje raspoložive resurse, ne samo vojne, i da se rat ne odnosi samo na pripadnike oružanih snaga nego na celokupan narod država koje učestvuju u ratu.¹⁹ S obzirom na to da u ratu učestvuju svi i da se koriste sva sredstva, postavlja se pitanje – da li je sa ovakvim strateškim promišljanjem moguće primenjivati tradicionalni koncept bojišta? U odgovoru na ovo pitanje

¹⁶ Hew Strachan, “From Cabinet War to Total War: The Perspective of Military Doctrine, 1861–1918”, in: *Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914–1918*, Roger Chickering & Stig Förster (eds), Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 22, 24.

¹⁷ Kirk M. Kloeppel, *The military utility of German rocketry during World War II*, Pickle Partners Publishing, Maryland, 1997, 10–12.

¹⁸ Jan Willem Honig, “The idea of total war: From Clausewitz to Ludendorff”, *The Pacific War as Total War: Proceedings of the 2011 International Forum on War History*, 2012, 35–36.

¹⁹ Erich Ludendorff, *The ‘total’ war*, Friends of Europe Publications, London, 1936, 7–9.

treba poći do činjenice da se u ovim ratovima koriste sva sredstva, kako vojna, koja su kao što i navodi Ludendorf sve destruktivnija, poput poboljšane artiljerije, avijacije i bombi svih vrsta, tako i nevojna, od kojih Ludendorf ističe ekonomska i psihološka, poput propagandnog i drugog materijala. Tako, osim što u totalnim ratovima učestvuju svi akteri jedne države, što se koriste sva sredstva kojima država raspolaže, u prostornom smislu „obuhvata čitavu teritoriju onih koji učestvuju u ratu”.²⁰ Sa strategijom totalnih ratova i bojište poprima koncept totalnosti, te središnja ideja strateške misli nije više kako iskoristiti prostor nego kako ovladati prostorom. Zahvaljući tehnološkom razvoju vojnih sredstava i upotrebom nevojnih sredstava bojište je postalo sve, a iskorištavanje geografskih karakteristika terena u cilju pobjede u ratu pitanje taktičkog, a ne strateškog nivoa.

Tako su države vodile ratove u kojima su nastojale da maksimalizuju svoju moć, pre svega vojnu, kako bi porazile svoje protivnike. Međutim, proces dekolonizacije koji je usledio ubrzo nakon Drugog svetskog rata ukazao je na određene nedostatke ovakvog pristupa. Tako, zemlje u razvoju u svojim procesima dekolonizacije nisu mogle da se direktno suprotstave velikim, kolonijalnim silama, koje su bile značajno nadmoćnije. Ta nadmoćnost je bila izražena u ljudstvu, ali još više u sredstvima za vođenje rata, pre svega naoružanju. Usled asimetrije u naoružanju, zemlje u razvoju nisu mogle na ovaj način da pariraju velikim silama, ali jesu u pogledu operativnih ratnih taktika koje bi strateške ciljeve učinile ostvarivim. Tako je njihovo strateško promišljanje u ranije pomenutoj jednačini marginalizovalo pitanje sredstava, a naglasilo pitanje načina vođenja rata. Strateško promišljanje bilo je usmereno na izbegavanje glavnih prednosti protivnika i iskorištavanje njegovih slabosti. To se na taktičkom nivou ostvarivalo izbegavanjem direktne konfrontacije sa brojčano nadmoćnijim i tehnološki superiornijim protivnikom, s jedne strane, i sprovođenjem pobunjeničkih operacija i gerilskog oblika ratovanja, s druge strane.²¹ Dakle, za države u razvoju glavna njihova prednost bila je upravo bojište, jer se vodila na njihovoj teritoriji koju su dobro poznavali. Dodatno, bojište su „premestili” u urbana područja kako bi neutralisali protivnikovo najdestruktivnije naoružanje, čija je primena u takvim sredinama bila neprihvatljiva usled velikog broja civilnih žrtava koje bi neminovno uzrokovala. I kada bi se dešavalo da velike sile upotrebe svoje destruktivno naoružanje u urbanim sredinama, time bi umanjili podršku među svojim stanovništvom za dalje vojne operacije, i još značajnije, ostvarili nesrazmerno malu stratešku prednost nad protivnikom koji bi, usled gerilskog načina ratovanja, imao male gubitke. Za države u razvoju bojište je imalo središnje mesto ne samo u taktičkom planiranju nego i u strateškom, a cilj je bio iskoristiti bojište ne

²⁰ Ibid., 8.

²¹ Tin Guštin, „Neki aspekti sukoba niskog intenziteta”, *Strategos: Znanstveni časopis Hrvatskog vojnog učilišta Dr. Franjo Tuđman*, Vol. 5, No. 1, 2021, 203.

na način da se protivnik porazi, što je bilo i nemoguće, nego na način da se svi njegovi oružani napadi učine neefektivnim i neefikasnim, s konačnim ciljem odustajanja od dalje borbe.

Sa druge strane, kada je reč o velikim silama koje su sprovodile strategije totalnog rata, u ovakvim ratovima suočile su se sa brojnim nedostacima. Pojavili su se brojni strateški problemi u ostvarivanju postavljenih ciljeva vezanih za upotrebu regularnih oružanih snaga i modernog naoružanja. Uprkos tehnološkoj superiornosti u odnosu na protivnika nisu uspevali da ostvare ciljeve, te je bilo neophodno modifikovati strateško promišljanje u skladu sa prirodom i karakteristikama ovih ratova. Tako je u SAD, koje su u najvećoj mjeri učestvovala u ovakvim ratovima, razvijena strategija sukoba niskog intenziteta. U direktivi 277, koju je 1987. godine usvojila Bela kuća, ističe se da „je sukob niskog intenziteta političko-vojna konfrontacija između sukobljenih država ili grupa ispod konvencionalnog rata i iznad rutinskog, mirnog nadmetanja”.²² Pored toga, ističe se da „odgovori SAD na situacije sukoba niskog intenziteta moraju biti zasnovani na utvrđenim kriterijumima: strateškim interesima, slobodi i demokratskim vrednostima, protivljenju sovjetskom ekspanzionizmu/avanturizmu”.²³ Dakle, prvenstveno treba početi od toga da cilj SAD nije poraziti neprijatelja, odnosno zemlje trećeg sveta, nego uspostaviti, zadržati ili proširiti uticaj i kontrolu nad njima.²⁴ Zarad ostvarivanja ovog cilja bilo je očigledno da čisto vojna sredstva ne samo da nisu dovoljna, nego nisu ni najbitnija, te je suština ovakve strategije u „pomeranju „težišta sukoba” sa vojne (oružane) na nevojnu sferu (politika, diplomatija, propaganda, tehnologija...)”.²⁵ Zbog navedenog i jeste reč o „političko-vojnoj konfrontaciji”, koja je vojno strateško promišljanje učinila složenijom dajući joj i snažnu civilnu komponentu. Tako, američka strategija sukoba niskog intenziteta nije bila usmerena na prostornu dimenziju rata, odnosno na to kako iskoristiti bojište da bi se uspešno suprotstavilo protivniku, jer konačni cilj ovakve vrste ratovanja nije to ni zahtevao. Umesto toga, glavna okupacija ovakvog strateškog promišljanja bila je usmerena na utvrđivanje nevojnih, pre svega političkih, ekonomskih i psiholoških operacija, koje bi bila adekvatan supstitut vojnim operacijama, odnosno čija bi upotreba dovela do istog konačnog cilja, a čija upotreba nije zavisila od prostorne dimenzije rata.

²² The White House, National Policy and Strategy for Low Intensity Conflict, National Security Decision, Directive Number 277, 1987, 1.

²³ Ibid., 2.

²⁴ Ibid., 203–204.

²⁵ Milan D. Živojinović, *Protivrečnosti strategije sukoba niskog intenziteta i međunarodnog prava u kontekstu sukoba u SFRJ*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, 2016, 125.

Hibridni rat u sajber prostoru: potpuna „disperzija“ bojišta

Pojam hibridnog rata vezuje se za sredinu prve decenije XXI veka, a jedan od rodonačelnika ovog pojma, Hofman (Hoffman), ističe da hibridni rat „obuhvata širok spektar različitih modela ratovanja uključujući konvencionalne kapacitete, iregularne taktike i formacije, terorističke akte uključujući nasumično nasilje i prinudu, i kriminalni metež. Hibridni ratovi mogu biti sprovedeni i od strane države i od strane nedržavnih aktera”.²⁶ Iz navedenog je neophodno uočiti „hibridnost” samog pojma hibridnog rata. Reč je o jednom složenom pojmu oko koga ne postoji jedinstvena i usaglašena definicija, te su se od nastanka ovog pojma njegovo značenje i upotreba menjali, što je često rezultovalo konfuzijom oko njegovog značenja. Tako se u zapadnoj literaturi u određenju hibridnog rata naglašava vojni aspekt, odnosno „složenost vojnih pretnji u XXI veku, zasnovanih na mešavini regularnih i neregularnih taktika, tehnologija i sposobnosti”.²⁷ Sa druge strane, u ruskoj literaturi ističe se politički aspekt, te hibridni rat obuhvata različite „načine na koje politički akteri mogu da potkopaju svoje protivnike narušavanjem njihovog unutardržavnog i međunarodnog političkog legitimiteta i stabilnosti”.²⁸ Bez obzira na različita određenja hibridnog rata, ono što se vidi iz etimološkog porekla ove sintagme i navedenih određenja je da je suština ovog pojma: rat kojeg odlikuje „hibridnost”. Ta „hibridnost” je mešavina konvencionalnih i nekonvencionalnih karakteristika rata, a različiti pristupi naglašavaju različite karakteristike. Ono što je nepobitno jeste da su sa hibridnim ratovanjem „neke od osnovnih pojava (kategorija) ratovodstva – vojnik/civil, front/pozadina, vojska/paravojska – prisutne u svojevrsnoj simbiozi, skoro pa stopljene u specifičan amalgam”.²⁹

Strateško promišljanje o hibridnom ratu je svojevrsni „hibird” pređašnja dva strateška promišljanja – o totalnom ratu i sukobu niskog intenziteta. Odnosno, reč je o strategiji o „vođenju totalnog rata, kao ratu današnjice, u okviru koga su se pravila ratovanja promenila, pa je upotreba nevojnih sredstava radi dostizanja političkih i strateških ciljeva dobila mnogo više na značaju od upotrebe klasičnih vojnih”.³⁰ Dakle, zajednička komponenta sa strategijom totalnog rata ogleda se u „totalnosti”, odnosno upotrebi svih

²⁶ Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, 2007, 8.

²⁷ Katri Pynnöniemi & Minna Jokela, “Perceptions of hybrid war in Russia: means, targets and objectives identified in the Russian debate”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 33, No. 6, 2020, 837.

²⁸ Ibid.

²⁹ Nebojša Vuković, „Prilog pojmovnom određenju sintagme ‘hibridni rat’”, u: *Hibridno ratovanje – dilema koncepta savremenih sukoba*, Nebojša Nikolić (ur.), Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 2018, 11–27.

³⁰ Nenad Cvetković, Mitar Kovač & Branko Joksimović, „Pojam hibridnog rata”, *Vojno delo*, Vol. 71, No. 7, 2019, 326.

raspoloživih nacionalnih vojnih i nevojnih resursa, dok se zajednička komponenta sa sukobom niskog intenziteta ogleda u velikom značaju nevojnih resursa u postizanju konačnih ciljeva, jer je „pristup ratu danas gerilski i rasprostranjen na širokom frontu, sa različitim akterima i metodama – od hakera na računarskim mrežama, medijima, ekonomistima...“³¹ Posebna novina strateškog promišljanja o hibridnom ratu ogleda se u pridavanju velikog značaja sajber prostoru i upotrebi interneta u ostvarivanju konačnog cilja. Tako je tradicionalan koncept bojišta izmešten iz fizičkog prostora u sajber virtuelni prostor, koji nije moguće geografski odrediti. Iako aktivnosti u sajber prostoru uzrokuju posledice u fizičkoj stvarnosti, na osnovu kojih bi bilo moguće utvrditi prostornu dimenziju bojišta, time bi se izostavila jedna važna novina u strateškom promišljanju. Za razliku od ranijih perioda kada je strateško promišljanje bilo usmereno na to kako najbolje iskoristiti prostornu dimenziju bojišta za ostvarivanje ciljeva, u hibridnim ratovima je prostorna dimenzija izgubila na značaju jer je zahvaljujući vojno-tehnološkom razvoju i ekspanziji interneta prostor bio prevladan. Tako je sa pojavom hibridnog rata i upotrebom interneta u svrhu ostvarivanja ratnog cilja, došlo do promene od toga da je geografija imala primat nad ratom do toga da rat ima primat nad geografijom.

Kada je reč o prostornoj dimenziji rata, tehnološka evolucija je doprinela tome da naoružanje u eri hibridnih ratova ima domet veći nego ikada pre, što je uticalo na to da bojište bude „neuhvatljivo“ u geografskom smislu. Vojno-tehnološki razvoj tokom vremena uticao je ne samo na povećanje dometa i brzine paljbe nego i na destruktivnu moć oružja, odnosno njegov radijus dejstva.³² Takav rast destruktivne moći naoružanja brisao je granicu između civilnog i vojnog, urušavajući koncept bojnog polja kao socijalnog konstrukta. Kombinujući ova dva obeležja naoružanja, odnosno veliku destruktivnu moć oružja sa činjenicom da se ono upotrebljava sa velikih udaljenosti, jasno je zašto je tako oružje podložnije greškama i nepreciznostima i zašto se granica između civilnog i vojnog briše. Jedna od bitnih karakteristika hibridnih ratova leži i u činjenici da se ta „hibridnost“ ogleda i u akterima koji učestvuju u ovim ratovima. Tako, akteri koji učestvuju u ovim sukobima, kao i u slučaju sukoba niskog intenziteta, nisu samo regularne oružane snage nego različite grupe, poput paravojnih snaga, terorista, plaćenika, privatnih kompanija, kriminalaca i drugih. Dakle, „svaka organizovana grupa sa osnovnom strukturom komande koja deluje van državne kontrole i koristi silu za postizanje svojih političkih ili navodno političkih ciljeva“.³³ U pogledu

³¹ Ibid., 326.

³² Martin van Creveld, „Through a Glass, Darkly“, *Naval War College Review*, Vol. 53, No. 4, 2000, 25–44.

³³ DCAF & Geneva Call, *Armed non-state actors: current trends & future challenges*, DCAF Horizon 2015 Working Paper No. 5, https://www.files.ethz.ch/isn/144858/ANSA_Final.pdf, 04/04/2024.

operativnih ratnih taktika, pored već postojećih nekonvencionalnih načina ratovanja, poput gerilskog ratovanja, uvedena je i jedna nova, a reč je o vođenju rata u sajber prostoru.

Tako, jedna specifična karakteristika hibridnih ratova, a koja direktno utiče na „disperziju“ bojišta i kao geografskog prostora i kao socijalnog konstrukta, jeste upotreba interneta za ostvarivanje konačnog cilja. U ovom slučaju je bojište dosta teško odrediti jer se operacije aktivnosti sprovode u sajber prostoru, koji je apstraktan prostor. Iako postoje različite definicije sajber prostora, imajući u vidu ono što im je zajedničko, jedno opšte određenje bi podrazumevalo da je u pitanju „nematerijalni, neograničeni interaktivni prostor kreiran od računarskih mreža“.³⁴ Dakle, u ovom slučaju bojište nije područje u fizičkom, nego u virtuelnom svetu, a svako ko poseduje tehnološke uređaje koji su povezani na internet može da učestvuje u ovoj vrsti sukoba. Međutim, važno je napomenuti specifičnost vođenja rata u sajber prostoru, a to je da iako se sukob vodi putem interneta u virtuelnom svetu, on stvara posledice koje imaju implikacije u fizičkom svetu. Tako, posledice nastale u digitalnom prostoru mogu da budu ekvivalentne onima koje nastaju u fizičkom prostoru, naročito kada su internet napadi usmereni na kritičnu informacionu infrastrukturu i kada ugrožavaju sisteme „za kontrolu kopnenog i vazdušnog saobraćaja, hidro-brana, nuklearnih elektrana, bezbednosnih i zdravstvenih službi ili pak sistema za distribuciju električne energije“.³⁵

Dakle, prepreka koja otežava prostorno određivanje hibridnog rata je njegovo vođenje u sajber prostoru, koje je nemoguće geografski „pozicionirati“, kao što je slučaj sa tradicionalnim bojištem. Ipak, ukoliko bi se težilo utvrđivanju načina na koji hibridni rat utiče na širenje tradicionalnog koncepta bojnog polja, u geografskom smislu to bi bilo moguće jedino identifikovanjem vidljivih posledica ratovanja u sajber prostoru. Internet se u hibridnom ratu koristi s ciljem „preotimanja uprava, ili rušenja mreža i objekata proizvodne, socijalne, vojne i finansijske infrastrukture, koji su kritično važni za funkcionisanje društva i države, a takođe robotizovanih i visoko automatizovanih proizvodnih i tehnoloških linija“.³⁶ Kao što se vidi iz navedenog, hibridni rat u sajber prostoru usmeren je na onesposobljavanje svih sistema jedne države koji su neophodni za njeno funkcionisanje i društva koje živi unutar nje. To ukazuje da je bojno polje, geografski gledano, čitava teritorija države na kojoj se sprovode ovi napadi. Sa druge strane, s obzirom na to da je sajber ratovanje usmereno na „proizvodne, socijalne, vojne i finansijske infrastrukture“, jasno je da mete napada nisu isključivo

³⁴ Dejan Vuletić, „Upotreba sajber prostora u kontekstu hibridnog ratovanja“, *Vojno delo*, Vol. 69, No. 7, 2017, 310.

³⁵ Nenad Putnik, *Kiber ratovanje – novi oblik savremenih društvenih konflikata*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2012, 7.

³⁶ Nebojša Vuković, „Prilog pojmovnom određenju sintagme ‘hibridni rat’“, op. cit., 22.

vojni ciljevi. Samim time u sajber ratovanju se granica između civilnog i vojnog briše, a time bojište i kao socijalni konstrukt prestaje da postoji. Iz navedenog se može uočiti kako sajber ratovanje utiče na potpunu „disperziju” bojišta i kao socijalnog konstrakta, ali i u geografskom smislu.

Sa druge strane, sajber prostor se u hibridnom ratu koristi i za informaciono ratovanje, koje podrazumeva „osvajanje stanovništva”, odnosno specifičan vid političko-psihološke borbe s ciljem da se utiče na svest, naklonost i simpatije stanovništva.³⁷ U praksi, to bi podrazumevalo aktivnosti koje su usmerene da izazovu informacionu destabilizaciju, odnosno „prekid, poremećaj, onemogućavanje pristupa, ili uništenje informacija koje se nalaze u računarima i računarskim mrežama”.³⁸ Moglo bi se postaviti pitanje – da li se informacioni napadi zaista mogu posmatrati kao deo ratnih operacija i samim tim kao „aktivnosti na bojnopolju” jer ne podrazumevaju upotrebu sile ili izazivanje podjednako štetnih posledica bez upotrebe sile, kao u slučaju sajber napada? U odgovoru na ovo pitanje osnov bi predstavljala definicija rata koju daje jedan od najpoznatijih vojnih teoretičara 19. veka Klauzevic (Clausewitz), prema kojem je rat „akt sile da protivnika prinudimo na potčinjavanje našoj volji”.³⁹ Samim time bi se kao ratne operacije podrazumevale sve aktivnosti koje doprinose tome da se protivniku nametne određena volja. Odgovor na prethodno postavljeno pitanje bio bi potvrđan, s obzirom na to da je glavni cilj informacionog ratovanja ostvarivanje informacione prevlasti nad protivnikom, odnosno izazivanjem „željenog ponašanja rukovodstva ili stanovništva protivničke države”.⁴⁰

Iako istorija informacionog ratovanja seže u daleku prošlost, u poslednjoj deceniji XX veka, sa puštanjem interneta u komercijalnu upotrebu, informacioni rat počeo je dominantno da se vodi u sajber prostoru, naročito kada je reč o hibridnim ratovima.⁴¹ I informaciono ratovanje „brisalo” je osnovne karakteristike ratova, te kada je reč o akterima u informacionom ratovanju mogli su da učestvuju svi koji imaju pristup internetu. Kada je reč o prostornoj dimenziji bojišta, informaciono ratovanje se takođe vodi u virtuelnom, sajber prostoru, ali uzrokuje posledice u fizičkoj stvarnosti. Za razliku od ranijih perioda, kada internet nije bio razvijen, informacioni napadi bili su usmeravani na stanovništvo neke države s ciljem menjanja njihove svesti, naklonosti i simpatija, a pojava interneta onemogućila je geografsko usmeravanje i kontrolisanje napada. Prevelika zastupljenost

³⁷ Ibid., 19.

³⁸ Dragan Mladenović, Danko Jovanović & Mirjana Drakulić, „Definisanje sajber ratovanja”, *Vojnotehnički glasnik*, Vol. 60, No. 2, 2012, 94.

³⁹ Karl fon Klauzevic, *O ratu*, Grafičko preduzeće Vuk Karadžić, Beograd, 1951, op. cit., 41.

⁴⁰ Dragan Mladenović, Danko Jovanović & Mirjana Drakulić, „Definisanje sajber ratovanja”, op. cit., 94.

⁴¹ Nenad Putnik, „Kiber ratovanje – novi oblik savremenih društvenih konflikata”, op. cit., 6.

interneta, široka i laka dostupnost sajber prostoru doprinela je tome da se informaciono ratovanje u hibridnim ratovima „otme kontroli“ i brzo i lako dospe do svih delova sveta. Tako, i kada je reč o bojištu kao socijalnom konstrukt, informaciono ratovanje koje se sprovodi tokom hibridnog rata u potpunosti je „izbrisalo“ razlike vojnog i civilnog. Za razliku od sajber napada koji su pretežno usmereni na državu u kojoj se sprovode vojne operacije, informacioni napadi imaju širi opseg. Oni su usmereni i na stanovništvo koje živi u državi koja sprovodi vojne operacije, kako bi svoje aktivnosti predstavili kao legitimne i dobili podršku među svojim stanovništvom, ali neretko i na celokupnu svetsku javnost. Imajući u vidu da informaciono ratovanje ne poznaje nacionalne granice i da je usmereno kako na učesnike u sukobu tako i na civilno stanovništvo, jasno je da je ovo obeležje hibridnog rata doprinelo potpunoj „disperziji“ bojišta i kao geografskog prostora i kao socijalnog konstrukta.

Zaključak

Bojište je uvek bilo zavisno od različitih karakteristika rata, pre svega naoružanja koje se koristi u ratu i operativnih ratnih taktika kojim pribegavaju strane koje učestvuju u ratu. Tako, naoružanje utiče na bojište u čisto geografskom smislu, a operativne ratne taktike u socijalno konstruktivističkom smislu kojim se bojištu pripisuju isključivo vojne namene. Imajući u vidu da su naoružanje i operativne ratne taktike deo šireg, strateškog promišljanja, samo strateško promišljanje je „oblikovalo“ prostornu dimenziju rata i određivalo njen značaj. Značaj prostorne dimenzije rata u vojnom strateškom promišljanju se menjao tokom vremena. U početku, kada su naoružanje i operativne ratne taktike bile jednostavne, bojište je bilo moguće odrediti i u geografskom i u socijalno-konstruktivističkom smislu. Tadašnje strateško promišljanje Tukidida i Sun Cua je izuzetno veliki značaj davalo prostornoj dimenziji rata, sa naglaskom na prilagođavanje bojištu i iskorištavanje njegovih karakteristika kako bi se ostvario konačni ratni cilj. Kako su se naoružanje i operativne ratne taktike menjale tokom vremena, tako je bilo sve teže odrediti bojište u geografskom i socijalno-konstruktivističkom smislu. Zahvaljujući razvoju naoružanja, bilo je moguće voditi oružanu borbu sa većih udaljenosti, što je smanjilo zavisnost od prostorne dimenzije, te je već u Klauzevicevom strateškom promišljanju primetan smanjen značaj geografskih karakteristika u ostvarivanju konačnog cilja. Razvoj naoružanja je kulminirao i poprimio karakter globalnog u periodu Drugog svetskog rata, te ostvarivanje konačnog cilja nije zavisilo od sposobnosti adaptiranja prostornoj dimenziji rata. Strateško promišljanje o totalnom ratu, koje je najpotpunije formulisao Ludendorf, umanjilo je značaj prostorne dimenzije rata, čime je njeno iskorištavanje postalo pitanje taktičkog, a ne strateškog značaja. U ratovima za kolonijalno oslobođenje, vojno inferiorne države trećeg sveta su nastojale da svoju inferiornost

nadoknade adekvatnim iskorištavanjem prostorne dimenzije rata, dajući bojištu ponovo strateški značaj. Međutim, odgovor SAD na ovakve ratove počivao je na strategiji sukoba niskog intenziteta, čije je glavno obeležje bilo usmereno na utvrđivanje nevojnih operacija, koje bi bile adekvatan supstitut vojnim operacijama, a čija primena nije zavisila od prostorne dimenzije rata. Sa hibridnim ratovima bojište je izmešteno iz fizičkog u virtuelni, sajber prostor čime je tradicionalni koncept bojišta doživeo potpunu „disperziju“ i postao neuhvatljiv u geografskom i socijalno-konstruktivističkom smislu, a u strateškom promišljanju prostorna dimenzija izgubila je na značaju jer je zahvaljujući upotrebi interneta prostor bio u potpunosti prevladan.

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2024. godine“, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2024. godine (evidencioni broj: 200041).

Bibliografija

- Blank, Laurie R., “Defining the battlefield in contemporary conflict and counterterrorism: understanding the parameters of the zone of combat”, *Georgia Journal Of International and Comparative Law*, Vol. 39, No. 1, 2010, 1–38.
- Curley, Robert (ed.), *The Science of War: Strategies, Tactics, and Logistics*, Britannica Educational Publishing, New York, 2011.
- Cvetković, Nenad, Mitar Kovač & Branko Joksimović, „Pojam hibridnog rata”, *Vojno delo*, Vol. 71, No. 7, 2019, 323–343.
- DCAF & Geneva Call, *Armed non-state actors: current trends & future challenges*, DCAF Horizon 2015 Working Paper No. 5, https://www.files.ethz.ch/isn/144858/ANSA_Final.pdf, 04/04/2024.
- Ford, Roger, Reg G., Grant Adrian Gilber, Philip Parker & Richard Holmes, *Weapon: A Visual History of Arms and Armor*, DK Publishing, New York, 2006.
- Guštin, Tin, „Neki aspekti sukoba niskog intenziteta”, *Strategos: Znanstveni časopis Hrvatskog vojnog učilišta, Dr. Franjo Tuđman*, Vol. 5, No. 1, 2021, 197–218.
- Hoffman, Frank G., *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, 2007.
- Honig Jan, Willem, “The idea of total war: From Clausewitz to Ludendorff”, *The Pacific War as Total War: Proceedings of the 2011 International Forum on War History*, 2012, 29–41.

- Kennedy, Michael D., *Tanks and Tank Warfare*, International Encyclopedia of the First World War, 2016, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/tanks_and_tank_warfare, 22/03/2024.
- Klauzevic, Karl F., *O ratu*, Grafičko preduzeće „Vuk Karadžić“, Beograd, 1951, 41.
- Kloeppe, Kirk M., *The military utility of German rocketry during World War II*, Pickle Partners Publishing, Maryland, 1997.
- Kopanja, Mihajlo, „Efektivnost odvracanja – kada je odvracanje „prava-strategija za ostvarivanje nacionalnih interesa?““, *Srpska politička misao*, Vol. 80, No. 2, 2023, 75–96.
- Lind, William S. & Gregory A. Thiele, *4th Generation Warfare Handbook*, Castalia House, Kouvola, 2015.
- Ludendorff, Erich, *The ‘total’ war*, Friends of Europe Publications, London, 1936.
- Lykke Jr., Arthur F., “Toward an understanding of military strategy”, *US Army War College Guide to Strategy*, 2001, 179–185.
- McPeak, William J., *The Arquebus*, Warfare History Network, Virginia, 2003, <https://warfarehistorynetwork.com/article/the-arquebus/>, 20/03/2024.
- Megret, Frederic, “War and the Vanished Battlefield”, *International Law Review*, Vol. 9, No. 1, 2011, 131–155.
- Mladenović, Dragan, Danko Jovanović & Mirjana Drakulić, „Definisanje sajber ratovanja“, *Vojnotehnički glasnik*, Vol. 60, No. 2, 2012, 84–117.
- Mokyr, Joel, *The Second Industrial Revolution, 1870–1914*, Northwestern University, Evanston, 1998.
- Putnik, Nenad, *Kiber ratovanje – novi oblik savremenih društvenih konflikata*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2012.
- Pynnöniemi, Katri & Jokela Minna, “Perceptions of hybrid war in Russia: means, targets and objectives identified in the Russian debate”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 33, No. 6, 2020, 828–845.
- Skovorotkin, Maksim D., „Taktika kao sastavni deo ratne veštine“, u: *Zbirka članaka iz taktike I*, Zdravko Đuković (ur.), Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd, 1964.
- Strachan, Hew, “From Cabinet War to Total War: The Perspective of Military Doctrine, 1861–1918”, in: *Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914–1918*, Roger Chickering & Stig Förster (eds), Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Sun Cu, *Umeće ratovanja*, Vulkan izdavaštvo, Beograd, 2018.
- The White House, National Policy and Strategy for Low Intensity Conflict, National Security Decision, Directive Number 277, 1987.
- Tukidid, *Peloponeski rat*, Ukronija, Zemun, 2022.

Van Creveld, Martin, "Through a Glass, Darkly", *Naval War College Review*, Vol. 53, No. 4, 2000, 25–44.

Vuković, Nebojša, „Prilog pojmovnom određenju sintagme ‘hibridni rat’“, u: *Hibridno ratovanje – dilema koncepta savremenih sukoba*, Nebojša Nikolić (ur.), Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 2018, 11–27.

Vuletić, Dejan, „Upotreba sajber prostora u kontekstu hibridnog ratovanja“, *Vojno delo*, Vol. 69, No. 7, 2017, 308–325.

Živojinović, Milan D., *Protivorečnosti strategije sukoba niskog intenziteta i međunarodnog prava u kontekstu sukoba u SFRJ*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, 2016.

UDK 314.7:338.1(=161.1)(497.11)
Bibliid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1193, str. 93–121
Pregledni naučni rad
Primljen: 28. 11. 2024.
Revidiran: 16. 2. 2025.
Prihvaćen: 10. 3. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1193.5
CC BY-SA 4.0

*Daria MARACHEVA*¹

Ekonomске posledice migracionog talasa iz Rusije u Srbiju u kontekstu rusko-ukrajinskog sukoba

SAŽETAK

U ovom članku istražuje se novi migracioni talas iz Rusije, izazvan rusko-ukrajinskim sukobom (februar 2022 – decembar 2024), i njegove implikacije na privredu Republike Srbije. Priliv mladih obrazovanih i visokostručnih migranata iz Rusije doprineo je pokretanju brojnih privrednih poduhvata, ali sa sobom nosi i više izazova za kreatore javnih politika Srbije. Autorova polazna hipoteza je da priliv ruskih profesionalaca i preduzeća donosi pozitivne promene kratkoročnog karaktera u srpskoj privredi, ali ograničena interakcija sa lokalnim srpskim profesionalcima umanjuje dugoročne koristi koje bi ova migracija mogla imati. Autor razmatra ove izazove i sugeriše nekoliko preporuka – mere za poboljšanje ove situacije, kao što su uvođenje ciljanih programa grantova koji će podržati zajednička ulaganja ruskih i srpskih profesionalaca, partnerstva između ruskih IT kompanija i srpskih univerziteta, kao i reviziju podsticaja za zapošljavanje.

Ključne reči: migracije, doprinos imigranata, javne politike, Srbija, Ruska Federacija.

¹ Master međunarodnih odnosa, Državni institut za međunarodne odnose u Moskvi (univerzitet), preduzetnik u oblasti regulisanja statusa stranih lica, Beograd, Srbija. E-mail: daria.maracheva@gmail.com, ORCID: 0009-0007-4530-6790.

Economic consequences of the migration wave from Russia to Serbia in the context of the Russian-Ukrainian conflict

SUMMARY

This article explores the new migration wave from Russia, triggered by the Russian-Ukrainian conflict (February 2022-December 2024), and its implications for the economy of the Republic of Serbia. The influx of young, educated, and highly skilled migrants from Russia has contributed to the launch of numerous economic ventures. However, it also comes with a set of challenges for Serbian policymakers. The author initially hypothesises that the influx of Russian professionals and businesses brings positive changes to the Serbian economy in the short term. On the other hand, limited interaction with local Serbian professionals reduces the long-term benefits that this migration could have. The author discusses these challenges and suggests several recommendations, i.e., measures to improve this situation, such as introducing targeted grant programmes that will support joint investments of Russian and Serbian professionals, partnerships between Russian IT companies and Serbian universities, and revision of employment incentives.

Keywords: migration, immigrants' contribution, public policies, Serbia, Russian Federation.

Uvod

Rusija i Srbija vekovima imaju snažne istorijske, kulturne i verske veze. Ekonomska saradnja nije bila razvijena u većoj meri, ali je njen rast ubrzan nakon raspada Jugoslavije. I pored širenja ekonomske saradnje Srbija za ruske državljane nije predstavljala glavno odredište pri emigraciji i daljem poslovanju. Sa početkom vojnog sukoba u Ukrajini, 24. februara 2022. godine, situacija se dramatično menja – nadolazi i veliki talas migracije, ne samo iz Ukrajine nego i iz Rusije, naročito iz redova mladih stručnjaka za IT sektor i druge inovativne privredne grane. Po prvi put, od Ruske revolucije 1917. godine, Srbija postaje jedna od glavnih zemalja ruske emigracije. Ovo istraživanje analizira delovanje ruskih migranata i njihovih poslovanja u Srbiji, koje je doneo ovaj poslednji talas migracije.

U prvom delu istražuje se ekonomska saradnja između Rusije i Srbije do februara 2022. godine sa akcentom na ruske investicije u Srbiji. Daje se i objašnjenje geopolitičkih faktora koji su doveli do imigracije ruskih državljana i daljeg poslovanja u Srbiji, pregled ruskih migranata u pogledu socijalne i demografske strukture i odgovor na pitanje šta u Srbiju dovodi ruske migrante i kompanije. U drugom delu istražuje se profil ruskih preduzetnika i kompanija koje su otvorile svoje kancelarije u Srbiji, njihov doprinos privredi i izazovi sa kojima se Srbija suočava od kada su oni prisutni u Srbiji. Ruska

poslovanja i ruski migranti imaju pozitivan uticaj na srpsku ekonomiju, međutim ono što izaziva zabrinutost jeste prednost ruskih radnika u odnosu na lokalno stanovništvo prilikom zapošljavanja, nizak nivo saradnje između ruskih i srpskih stručnjaka i teškoće integracije. Rad je usmeren na podrobno ispitivanje ovih izazova i preporučivanje mera koje bi potpomogle jačanju saradnje između ruskog i srpskog poslovanja, i promovisale stvaranje ekonomske zajednice ruskih državljana i srpskog društva radi ostvarivanja što veće ekonomske dobiti od ove migracije za Srbiju.

Postavlja se hipoteza: dok je preseljenje ruskih stručnjaka i njihove poslovne delatnosti za kratko vreme donelo pozitivne promene srpskoj privredi, ograničenim delovanjem, bez zajedničkog poslovanja sa lokalnim srpskim stručnjacima, gubi se prilika za dugoročni napredak koji pruža ova migracija. Utvrđeno je neophodno uvođenje namenskih mera kojima bi se podstakao transfer znanja i ojačala ekonomska zajednica.

Rad koristi kvalitativnu analizu i statističku deskripciju za predstavljanje podataka. Kvalitativno istraživanje uključuje prikupljanje i analizu nenumeričkih podataka da bi se razumela ponašanja, mišljenja ili iskustva. Deskriptivna statistika fokusira se na analizu, sumiranje i prezentaciju nalaza koji se odnose na skup podataka izveden iz uzorka kvantitativnog istraživanja.

Istraživanje se zasniva na javno dostupnim podacima iz relevantnih nacionalnih, ruskih i međunarodnih izvora, publikacija vladinih institucija, univerziteta, akademskih časopisa i izvora iz medija. Autor uključuje dodatne podatke iz kvantitativnih analiza ruskih poslovnih aktivnosti u Srbiji.

Istorija ruskih ulaganja u Srbiji: 2000–2021

Od 2000. do 2021. godine trgovinski i ekonomski odnosi između Rusije i Srbije razvijali su se dosta uspešno. U februaru 2000. godine dve zemlje potpisale su sporazum o slobodnoj trgovini koji obuhvata bescarinski režim za čak 95% kategorija proizvoda koji se uvoze i tako značajno povećale robnu razmenu.²

Ovaj trgovinski sporazum sa Rusijom bio je osnova za spoljnotrgovinski rast. Tokom sledeće dve decenije obim trgovinske razmene se uvećavao. Izvoz Srbije u Rusiju porastao je od 92 miliona evra 2000. godine do 800 miliona evra 2020, dok je uvoz povećan sa 303 na 1.388 miliona evra za isti period.³

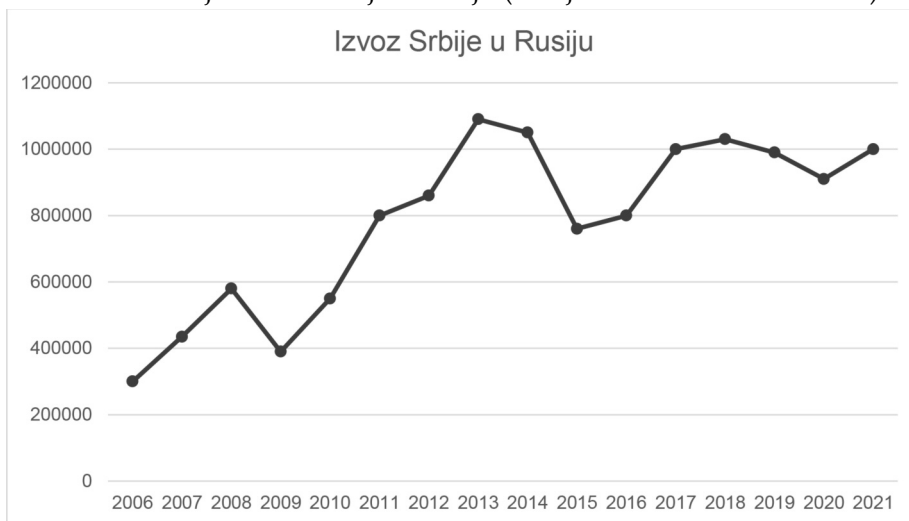
Ovaj rast, međutim, nije bio ujednačen i bio je prekidan globalnom finansijskom krizom 2008. godine, uvođenjem sankcija Rusiji sa zapada posle

² Ярослав Лисоволик, Екатерина Чимириш, "Сербия – ЕАЭС: перспективы интеграции в рамках зоны свободной торговли", *Российский совет по международным делам*, №37, 2016, 4.

³ Goran Nikolić, „Spoljnotrgovinska robna razmena Srbije i Rusije 2000–2021: Dinamička i strukturna analiza”, *Finansije*, Br. 1–6, 2021, 9.

krize na Krimu 2014. godine i pandemijom virusa COVID-19, kao što se vidi na grafikonu broj jedan.⁴

Grafikon broj 1: Izvoz Srbije u Rusiju (u hiljadama američkih dolara)

Izvor: Baza podataka grupe Komtrejd UN, internet, <https://comtrade.un.org/> (4. 3. 2022)

Iako je trend isto tako generalno bio pozitivan, trgovinski bilans je i dalje išao u prilog Rusiji, čiju značajnu prednost predstavljaju pre svega sirovinški materijali koji prevladavaju u njenom izvozu. Dugi niz godina su uvoz Srbije iz Rusije prvenstveno činili energenti koji su iznosili 70 do 80% od ukupnog uvoza u različitim periodima.^{5,6}

Pored prirodnog gasa i nafte, Rusija je u Srbiju izvozila i obojene i neobojene metale, mineralna đubriva i neorganske hemijske proizvode.⁷

Uprkos činjenici da je obostrana trgovina bila u porastu, udeo Rusije u ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmeni Srbije opao je tokom ovog perioda.⁸ Rusija je ostala važan trgovinski partner za Srbiju, ali je Evropska unija zadržala vodeću

⁴ Ivana Popović Petrović & Katarina Špirić, „Razvijanje spoljnotrgovinske saradnje između Srbije i Evroazijske ekonomske unije”, *Ekonomске ideje i praksa*, Br. 46, 2022, 37.

⁵ Мария Андреевна Максакова, „Внешнеэкономическое сотрудничество России и Сербии: состояние и перспективы развития”, *Российский внешнеэкономический вестник*, №1, 2014, 106.

⁶ Михаил Лобанов, „Отношения России и Сербии: новое содержание старых форм”, *Современная Европа*, № 2 (58), 2014, 102.

⁷ Мария Андреевна Максакова, „Внешнеэкономическое сотрудничество России и Сербии: состояние и перспективы развития”, 107.

⁸ Goran Nikolić, „Spoljnotrgovinska robna razmena Srbije i Rusije 2000–2021: Dinamička i strukturna analiza”, 20.

poziciju. Udeo Evropske unije u ukupnoj trgovini Srbije 2021. godine iznosio je 60%.⁹ Zemlje Evropske unije, kao što su Nemačka, Italija, Mađarska i Rumunija, neprekidno su na vrhu liste najvažnijih trgovinskih partnera Srbije.¹⁰

Osim u spoljnoj trgovini, Rusija i Srbija širile su svoju saradnju i na polju investicija tokom ovog perioda. Dinamiku ulaganja na obe strane u velikoj meri čine pojedinačne transakcije ruskih kompanija velikih razmera.¹¹ Godine 2003. ruska kompanija LUKOIL pobeđila je na tenderu i dobila 80% deonica Beopetrola, jedne od najvećih kompanija za distribuciju naftnih derivata u Srbiji.¹² Ovim otkupom Lukoil stiže oko 20% srpskog tržišta naftnih derivata.¹³ A najveći investicioni projekat u novije vreme rusko-srpskih odnosa je preuzimanje od strane Gasproma većinskog udela u naftnoj rafineriji NIS od 51% u januaru 2009. godine.¹⁴

Rusija i Srbija razvijale su saradnju i na polju saobraćaja. Marta 2012. godine Ruske železnice (RŽD) i Železnice Srbije (ŽS) potpisale su ugovor o izgradnji i modernizaciji srpske železničke infrastrukture. Ukupna vrednost ugovora iznosila je 941 milion američkih dolara od čega je 800 miliona dolara finansirano iz sredstava državnog izvoznog kredita, koji je Vlada Ruske Federacije odobrila Vladi Republike Srbije.¹⁵

U januaru 2019. godine Rusija i Srbija potpisale su novi ugovor za izgradnju srpske železničke infrastrukture, sada uz razvoj Jedinog dispečerskog centra za upravljanje železničkim saobraćajem.¹⁶ U martu 2022. godine i zvanično je krenuo prvi brzi voz Stara Pazova – Novi Sad.¹⁷ Prešao je 96 km po prvi put maksimalnom brzinom od 200 km/h.¹⁸

⁹ *Spoljnotrgovinska robna razmena, konačni podaci, 2021, Saopštenje za javnost*, Republički zavod za statistiku, 2022, <https://www.stat.gov.rs/en-us/vesti/20220715-spoljnotrgovinska-robna-razmena-konacni-podaci-2021/>, 02/10/2024.

¹⁰ *Najveći trgovinski partneri Srbije u 2023, EU u Srbiji*, <https://europa.rs/trgovina>, 2024, 28/09/2024.

¹¹ Михаил Лобанов, “Отношения России и Сербии: новое содержание старых форм”, *Современная Европа*, 99.

¹² *Лукойл победил в тендере на приобретение 79,5% акции сербской компании “Беопетрол”*, Пресс-релиз, официальный сайт Лукойл, <https://lukoil.com/api/presscenter/export-pressrelease?id=51532>, 2003, 02/10/2024.

¹³ Ibid.

¹⁴ Михаил Лобанов, “Отношения России и Сербии: новое содержание старых форм”, *Современная Европа*, 99.

¹⁵ *Деятельность – Сербия*, официальный сайт РЖД, https://www.rzdint.ru/activity/project.php?page=RS_2016, 01/10/2024.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ *Стартовало движение на железнодорожном участке Стара Пазова – Нови Сад в Сербии, построенном «РЖД Интернешнл»*, официальный сайт РЖД, https://www.rzdint.ru/press/newspage.php?page=Train_traffic_was_launched_between_Stara_Pazova_and_Novi_Sad, 2022, 11/10/2024.

¹⁸ Ibid.

Izgradnja gasovoda Južni tok bila je jedan od glavnih projekata Rusije sa zemljama Južne Evrope u energetsom sektoru. Trebalo je da prirodni gas preko Crnog mora bude sproveden u zemlje Severne i Centralne Evrope, a u Italiju kopnom preko Bugarske, Srbije, Mađarske i Slovenije. Puštanje u rad planirano je krajem 2015. godine. Projektom je najavljeno najveće ulaganje u srpsku ekonomiju u proteklim decenijama, sa obimom investicija koje se procenjuju na oko bilion i sedam stotina hiljada evra.¹⁹ Izgradnja Južnog toka je i zvanično proglašena za nacionalni projekat Srbije.²⁰

Međutim, u maju 2013. godine Evropska komisija objavila je da Južni tok ne ispunjava standarde Trećeg eneretskog paketa koji je usvojen 2009. godine i nedugo zatim pokrenula antimonopolsku istragu.²¹ Ističe se da prema ovom paketu kompanija koja snabdeva gasom ne upravlja isporukom tog gasa.²² Odnosno Gazprom, kao glavni snabdevač gasa, nije imao pravo da upravlja gasovodom. Glavni razlog koji je navodio na dalju istragu bio je strah Evropske komisije da bi sprovođenje projekta moglo dovesti do veće zavisnosti Evropske unije od ruskog gasa, što je u suprotnosti sa zvaničnom politikom Evropske unije o smanjenju zavisnosti od jednog snabdevača.

U junu 2014. godine Evropska komisija najavila je svoju odluku o obustavi radova na projektu u zemljama Evropske unije, što se odnosilo na Bugarsku.²³ U decembru 2014. godine ruski predsednik Vladimir Putin objavio je da „Rusija u nastalim okolnostima ne može nastaviti sa realizacijom projekta“.²⁴

Rusija i Srbija imale su blisku saradnju i na održavanju hidroelektrana. Ruska kompanija za proizvodnju turbomašina „Силовые машины“ i Elektroprivreda Srbije 2009. godine potpisale su ugovor s ciljem modernizacije hidroelektrane Đerdap jedan.²⁵ Modernizacija je uspešno završena do leta 2021. godine. Još jedan ugovor o modernizaciji hidroelektrane Đerdap dva potpisan je 2019. godine.²⁶

¹⁹ „Строительство сербского участка “Южного потока” начнется раньше срока”, РБК, 24 мая 2013, <https://www.rbc.ru/economics/24/05/2013/570409189a7947fcbd4494e2>, 04/10/2024.

²⁰ „Južni tok garantovaće stabilnost”, В92, 25. новембра 2014, <https://www.b92.net/biz/vesti/srbija/juzni-tok-garantovace-stabilnost-928256>, 04/10/2024.

²¹ Дарья Жураковская, “Что такое “Южный поток”: кому был нужен и какие проблемы возникли”, РБК, 23 августа 2023, <https://www.rbc.ru/base/23/08/2024/66c831a89a7947ddb1c0fb42>, 04/10/2024.

²² *Governance of the internal energy market*, European Commission, https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package_en, 02/10/2024.

²³ “Южный поток”. История проекта”, ТАСС, 11 января 2016, <https://tass.ru/info/2577488>, 02/10/2024.

²⁴ Ibid.

²⁵ Даниил Растегаев, “Период полураспада: к перспективам энергетического сотрудничества России и Сербии”, *Российский совет по международным делам*, 3 апреля 2023, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/sandbox/period-poluraspada-k-perspektivam-energeticheskogo-sotrudnichestva-rossii-i-serbii>, 02/10/2024.

²⁶ Ibid.

Ruska ulaganja u Srbiju proširena su i na bankarski sektor. Godine 2012. najveća ruska banka, Sberbank, stupila je na srpsko tržište preuzimanjem austrijske Folksbanke (Austrian Volksbank International). Do prestanka rada u Srbiji, 2022. godine, Sberbank Srbija imala je mrežu od 26 grana širom zemlje i preko pet stotina zaposlenih.²⁷

Tokom ovog perioda Rusija je ulagala prvenstveno u većim razmerama, pogotovo u projekte u oblasti energetike i infrastrukture. Mala i srednja preduzeća imala su ograničenu ulogu u široj ekonomskoj saradnji između Rusije i Srbije tokom 2000. i 2021. godine. Uslužni sektor je, s druge strane, bio jako malo zastupljen u ovom periodu. Dok se sektor informacione tehnologije u Srbiji naglo razvijao zahvaljujući nižim cenama i kvalifikovanosti radne snage, ruske kompanije nisu bile glavni takmac na ovom polju.

Geopolitički kontekst ruske emigracije

Oružani sukob između Rusije i Ukrajine, koji traje od 24. februara 2022. godine, postao je najveći konflikt u Evropi od Drugog svetskog rata. Sankcije koje se Rusiji uvode iz SAD, EU i drugih zemalja sa Zapada dostižu neviđeni broj. Kao što je izjavila predsednica Evropske komisije Ursula fon der Lajen (Ursula von der Leyen), i drugi političari u Evropskoj uniji i SAD, cilj uvođenja sankcija jeste slabljenje ruskog centra moći da bi se onemogućilo finansiranje rata, kao i ruske ekonomske baze.²⁸

Ruske devizne rezerve zamrznute su i uveden je embargo na uvoz ruske sirove nafte, ali jedna od sankcija koja se najviše osetila je isključenje Rusije iz globalnog finansijskog sistema zabranom pristupa najvećim ruskim bankama u Udruženju za međunarodne, međubankarske finansijske telekomunikacije (SWIFT).

Ova mera učinila je međunarodnu razmenu novca veoma otežanom za korisnike ruskih banaka. Na stotine zapadnih kompanija napustilo je zemlju zbog teškoća poslovanja izazvanih sankcijama i strahom od ostajanja na meti zbog nastavka poslovanja u Rusiji. Uvedene sankcije najteže su pogodile ruske kompanije, prvenstveno one koje su vodile poslovanje sa zapadnim kompanijama. Naime, onemogućen pristup bankarskom sistemu SWIFT preko ruskih banaka imao je ozbiljne posledice jer su se kompanije sada morale osloniti na alternative, gubeći na brzini i pouzdanosti.²⁹ Mnogim

²⁷ "Сбербанк начинает работать в Сербии под своим брендом", *РИА Новости*, 24 декабря 2012, <https://ria.ru/20121224/915956883.html>, 03/10/2024.

²⁸ *EU sanctions against Russia following the invasion of Ukraine*, European Commission, 2024, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en, 17/09/2024.

²⁹ "Российские банки отключат от SWIFT: что это значит", *Ведомости*, 28 февраля 2022, <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2022/02/28/911180-banki-otklyuchat-swift?ysclid=m2ryg6i56s217421010>, 28/09/2024.

kompanijama koje su osnovali ruski državljani, sa sedištem u Rusiji i poslovanjem širom sveta (što posebno važi za IT sektor), ostajanje u zemlji počelo je ugrožavati reputaciju.

Dva talasa ruske emigracije

Emigracija iz Rusije usledila je sa prvim vojnim dejstvima u Ukrajini i može se svrstati u dve faze. Prvi talas činili su oni Rusi koji su se snažno suprotstavili odluci ruske vlade o ofanzivi na Ukrajinu, ili oni koji su bili primorani da napuste Rusiju, jer tamo nisu mogli nastaviti dalje poslovanje. Ovu grupu predstavljali su najviše IT stručnjaci koji su radili onlajn za zapadne kompanije ili ruske i zapadne kompanije čije su kancelarije morale biti izmeštene u druge zemlje zbog sankcija. Mnoge od ovih kompanija ponudile su premeštanje najkvalifikovanijim među zaposlenima uz mogućnost preseljenja za porodicu.

Sticanje velikog broja stručnjaka za IT među onima koji su napustili Rusiju posle 24. februara može se objasniti time što je IT jedan od sektora koji beleži najveći rast u ruskoj privredi u proteklim decenijama, kao i jedan od najvećih u svetu po broju stručnjaka zaposlenih u privredi.³⁰ Prema izveštaju Ruskog saveza inženjera, oko milion i po stručnjaka iz ove oblasti bilo je zaposleno u Rusiji 2020. godine, što predstavlja oko 2,5% ukupne radne snage u zemlji.³¹ Jedan od glavnih faktora koji doprinose razvoju te privredne grane jeste mogućnost zapošljavanja visokokvalifikovane radne snage i visokoobrazovne institucije koje nude kvalitetno obrazovanje na polju informacione tehnologije.³²

Teško je dati tačnu socijalnu i demografsku sliku ruskih emigranata zbog nedostatka većih socioloških ispitivanja, ali uz podatke iz profesionalne prakse autora istraživanja, zasnovane na informacijama prikupljenim od 291 klijenta koji su se preselili iz Rusije u Srbiju u periodu između marta 2022. i novembra 2024. godine, i uz lična zapažanja i razmenu mišljenja sa sunarodnicima, može se dobiti opštija slika o ruskim emigrantima u prvom i drugom talasu.

U prvom talasu bili su to u najvećem broju pojedinci starosti od 30 do 45 godina, sa visokim obrazovanjem, stabilnim prihodima i ušteđevinom te se nisu mnogo opterećivali selidbom.

Pored programera prvi talas ruskih emigranata doneo je i stručnjake sa zaposlenjem u onome što se često naziva „nova ekonomija“. Ovaj sektor

³⁰ Артур Андреевич Хватов, Миннегалеј Гизятович Ахметов, “Перспективы развития ИТ сектора в России”, *Вестник Евразийской науки*, Том 15, №2, 2023, 3, <https://esj.today/PDF/23FAVN223.pdf>, 01/10/2024.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

usmeren je u prvom redu na znanje i napredne tehnologije, pružanje usluga umesto proizvodnje robe i ima snažan oslonac u kadrovskom kapitalu.³³ To su stručnjaci u oblasti digitalnog marketinga, medijskog plasiranja, promovisanja na društvenim mrežama, odnosa sa javnošću, trodimenzionalnog modelovanja i mnogim drugim. Oni obično rade onlajn pa nisu vezani za jednu lokaciju i mogu da se presele.

Čim je objavljena parcijalna mobilizacija u Rusiji, u septembru 2022. godine, nastupio je drugi talas ruske emigracije i bio je daleko veći od prvog. Nema zvanične statistike koliko je ljudi otišlo iz Rusije u ovom periodu. Prema različitim procenama od samog početka migracije između 600.000 i milion ljudi iselilo se većinom nedugo po objavljivanju mobilizacije.^{34, 35}

Ovaj talas pretežno su činili mladi ljudi koji podležu regrutaciji, bez dodatnog novca i daleko manje pripremljeni za seljenje u drugu zemlju. Mnogi tu emigraciju nisu ni videli kao svoj mogući izbor, već kao prinudno i privremeno preseljenje. Nasuprot uskom profilu prvih, drugi migranti predstavljali su širi krug profesija.

Razlozi za dolazak u Srbiju

Postoji nekoliko razloga koji su Srbiju učinili jednom od najpopularnijih zemalja za ruske migrante i ruske kompanije, a pogotovo u IT sektoru. Pre svega Srbija spada u malobrojne zemlje sa bezviznim režimom, a pritom je najbliža evropskoj zajednici. Srbija je kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, graniči se sa njenim zemljama i sa boravišnom dozvolom Rusi mogu dobiti šengensku vizu i putovati u druge zemlje EU. Ovi faktori posebno su važni Rusima koji sebe vide kao Evropejce, navikli su na putovanja Evropom i osećaju se frustrirano politikom raskidanja odnosa između Rusije i Evropske unije, strepeći od izolacije Rusije i mogućnosti da završe iza „gvozdene zavese“.

Zatim, kultura i jezik ove dve zemlje koji izgledaju veoma slični, kao i pozitivan stav prema Rusima u Srbiji, odigrali su značajnu ulogu u donošenju odluke mnogih koji su došli u Srbiju. Mnogi su došli sa svojom porodicom i bilo im je jako važno kako će se uklopiti u novoj zemlji. Mnogi su prvo došli u druge zemlje, kao što su Gruzija ili Turska, i tek onda u Srbiju kada su videli koliko su njena kultura i mentalitet bliži ruskom.

³³ Наталия Анатольевна Пашкус, Вадим Юрьевич Пашкус, “Новая экономика: Понятие, принципы, системный подход”, *Вестник Удмуртского университета*, №2, 2007, 210–211.

³⁴ “Бегство от войны: новые данные позволяют оценить число уехавших россиян в более чем 800 тысяч человек”, *Re:Russia*, 28 июля 2023, <https://re-russia.net/review/347/>, 25/09/2024.

³⁵ Denis Kasyanchuk, Alexandra Prokopenko, “Russia’s 650,000 wartime emigres”, *The Bell*, 19 July 2024, <https://en.thebell.io/russias-650-000-wartime-emigres/>, 25/09/2024.

Zatim, pozicija koju Srbija ima u konfliktu između Rusije i Ukrajine: zadržala je poziciju vojne neutralnosti i strateškog odvracanja u konfliktu, pa je i jedna od retkih zemalja koja se nije pridružila sankcionisanju Rusije. To ruskim kompanijama omogućuje da posluju i sa Rusijom i sa zapadnim državama, što je mnoge ruske kompanije, pogotovo iz IT sfere, navelo da premeste svoje kancelarije i zaposlene u Srbiju. To je znatno olakšano postojanjem direktnih letova jer Srbija ostaje jedina evropska država van postsovjetskog prostora koja održava letove u Rusiju. Iako je većina zapadnih banaka prestala otvarati račune Rusima, neke srpske banke, uključujući i najveću državnu banku – Poštansku štedionicu, nastavile su sa otvaranjem računa što Rusima omogućuje da obavljaju poslovne transakcije.

Proces dobijanja boravišne dozvole je relativno jednostavan, a stopa odbijanja je jako niska (u poređenju sa, na primer, Gruzijom ili Turskom). Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o strancima od jula 2023. godine pravna procedura je krajnje pojednostavljena, a rok važenja je produžen s jedne godine na tri, dok se za stalnu boravišnu dozvolu sada ne mora čekati pet, već samo tri godine boravka provedenog u Srbiji.^{36,37}

Pored izmene zakona za strance, podnet je i predlog izmene zakona kojim bi proces sticanja srpskog državljanstva bio znatno olakšan: stranci bi sada mogli podneti zahtev za državljanstvo nakon samo jedne godine privremenog boravka u Srbiji.³⁸ Međutim, Evropska unija istupila je protiv inicijative. Prema navodima jasno je kako bi usvajanjem ovih izmena i dopuna stranci, kojima bi inače bila potrebna šengenska viza za ulazak u EU, imali praktično bezvizni režim sa Evropom preko Srbije, te su mogući bezbednosni rizici za Evropsku uniju.³⁹ Evropska komisija je stavila Srbiji do znanja da bi usvajanjem izmena Zakona o strancima Srbiji mogao biti ugrožen njen bezvizni režim.⁴⁰ Srpskoj vladi preostalo je da povuče zakon iz procedure. Ipak, izgled za ubranu proceduru dobijanja srpskog državljanstva i dalje ostaje dodatni podsticaj za preseljenje u Srbiju.

³⁶ „Zakon o izmenama i dopunama Zakona o strancima”, član 17, *Sl. glasnik RS*, 62/2023, 27. jul 2023, https://www.paragraf.rs/izmene_i_dopune/270723-zakon-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-strancima.html, 05/10/2024.

³⁷ *Ibid.*, član 28.

³⁸ „Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije”, član 3, *Sl. glasnik RS*, 135/04, 90/07 i 24/18, 30. mart 2023, <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/030423/030423-vest17.html>, 05/10/2024.

³⁹ *Explanatory Memorandum to COM(2023)730 – Sixth report under the visa suspension mechanism*, EU Monitor, 2023, https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdhfdk3hydzq_j9vvik7m1c3gyxp/vm7fnikld5yy#_Toc141089176, 07/10/2024.

⁴⁰ „Povučen Zakon o državljanstvu, potvrđeno za RSE u MUP-u Srbije”, *Radio Slobodna Evropa*, 20. oktobar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-zakon-o-drzavljanstvu-povucen/32646747.html>, 07/10/2024.

Obeležja ruske imigracije u Srbiju

Dosta je teško izračunati broj Rusa koji su se preselili u Srbiju posle 24. februara 2022. godine, jer postoji takozvani „visa run“. Ruski državljani u Srbiji mogu ostati trideset dana bez vize. Nakon isteka tridesetodnevno perioda mogu izaći iz zemlje i ući ponovo u Srbiju gde imaju pravo da ostanu narednih trideset dana. To se tako može ponavljati beskonačno, što otežava određivanje tačnog broja ruskih državljana koji su se trajno naselili u zemlji. Podaci Evropske komisije kažu da je 219.153 državljanina Ruske Federacije ušlo je u Srbiju između februara 2022. godine i juna 2023.⁴¹ Nasuprot tome, prema Migracionom profilu Republike Srbije za 2022. i 2023. godinu – dokumentu koji svake godine objavljuje Komesarijat za izbeglice i migracije i koji pruža sveobuhvatan pregled migracionih statistika u zemlji – tokom 2022. i 2023. godine u Srbiju se doselilo ukupno 63.995 ruskih državljana.⁴² Od tog broja, 22.351 ruskih državljana činilo je 37,8% ukupne imigracije u 2022. godini, dok se 2023. godine doselilo 41.644, što je 51,1% ukupne imigracije te godine.⁴³

Što se tiče regulisanja njihovog statusa, 20.058 ruskih državljana dobilo je prvi put privremeni boravak u Srbiji 2022. godine, dok ih je 2023. godine bilo 24.068, što ukupno iznosi 44.126 ljudi sa odobrenim privremenim boravkom u ove dve godine.^{44, 45}

Imigracija ruskog naroda u Srbiju sledila je opšti tok migracije, opisan u dosadašnjem tekstu, ali je sledeći talas, koji je usledio pošto je objavljena mobilizacija u Rusiji, imao izvesne bitne razlike. Kao što je već napomenuto, ovaj talas bio je u većoj meri izazvan panikom, zahvatio je uglavnom starosno doba u granicama za regrutaciju i različite profesije. Međutim, imigracija u Srbiju sada se po svojim osobinama izdvaja. Nasuprot zemljama koje se graniče sa Rusijom, kao što su Kazahstan i Gruzija, gde se moglo preseliti relativno jeftino autom, ruski jezik svi razumeju jer su ove zemlje bile deo Sovjetskog saveza, Srbija je bila nešto drugo. Avionske karte za Srbiju bile su dosta skupe i oni koji su se selili u Srbiju u drugom talasu bili su uglavnom obrazovani mladi ljudi koji su mogli sebi da priušte avionsku kartu do

⁴¹ Anna Khan, „Russian Migration Surge in Serbia: Balancing Economic Opportunities and EU Concerns“, *European Policy Centre*, September 2023, 2.

⁴² *Migracioni profil Republike Srbije za 2023. godinu*, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Beograd, 2023, <https://kirs.gov.rs/media/uploads/1Migracioni%20profil.pdf>, 05/02/2025, 10.

⁴³ *Ibid.*, 9.

⁴⁴ *Migracioni profil Republike Srbije za 2022. godinu*, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Beograd, 2022, <https://kirs.gov.rs/media/uploads/Миграциони%20профил%20Републике%20Србије%20за%202022-годину.pdf>, 05/02/2025, 11.

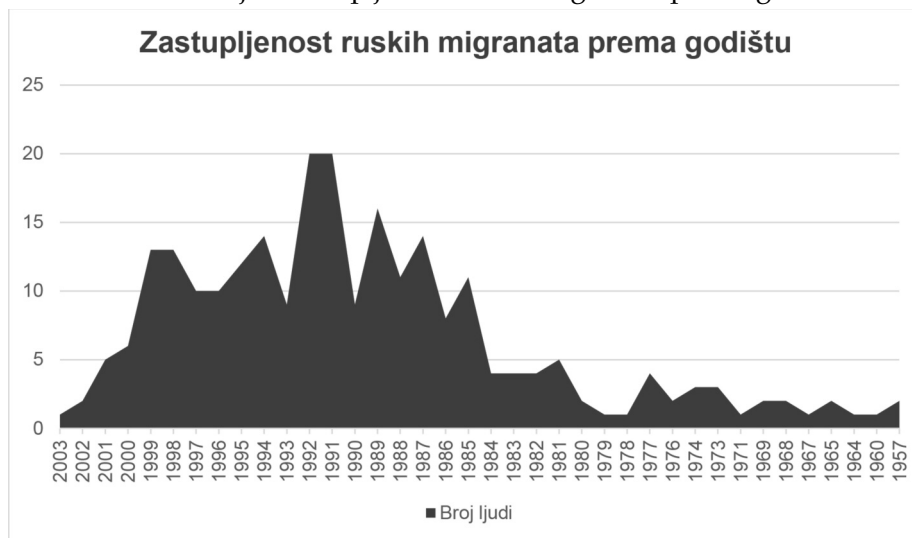
⁴⁵ *Migracioni profil Republike Srbije za 2023. godinu*, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Beograd, 2023, <https://kirs.gov.rs/media/uploads/1Migracioni%20profil.pdf>, 05/02/2025, 11.

Srbije. Obično su imali stabilna primanja i bili sigurni da bi mogli živeti u Srbiji bez finansijske podrške od roditelja i rođaka. Mnogi su već bili putovali. Kao i u prvom talasu imigracije, zamašan je broj stručnjaka za IT koji su se prvo doselili sami, a kasnije su im se priključili žene i deca.

Prema podacima iz Migracionog profila Republike Srbije za 2022. i 2023. godinu, od ukupno 63.995 ruskih državljana koji su se tokom te dve godine preselili u Srbiju, 54,4% su muškarci, dok 45,6% čine žene.⁴⁶

Ovi podaci se poklapaju i sa poslovnom statistikom autora istraživanja. Naime, od 291 ruskog klijenta koji su se doselili u Srbiju između marta 2022. i novembra 2024. godine, 249 su bili odrasli, među kojima 148 muškaraca i 101 žena, što potvrđuje trend koji beleži zvanična statistika. Većina klijenata bila je između 25 i 39 godina starosti. Visoko obrazovanje imalo je njih 217, srednje obrazovanje 23, a devetoro je imalo završenu srednju stručnu školu.

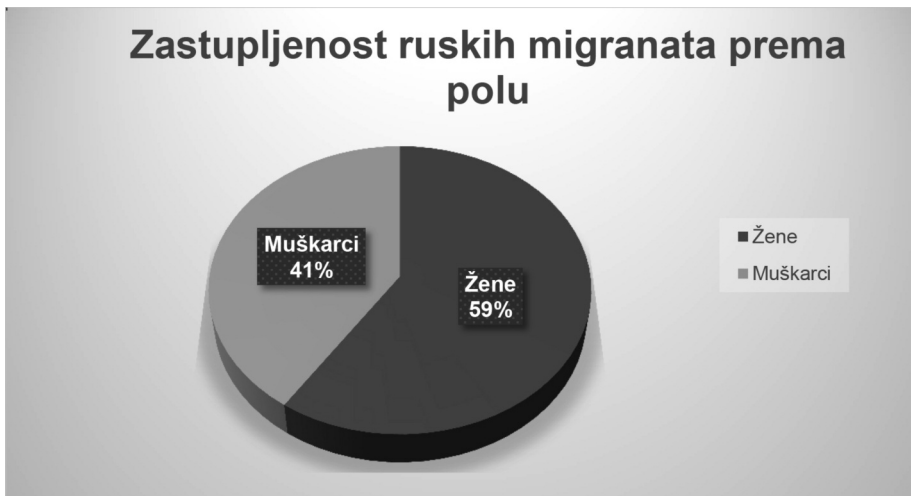
Grafikon broj 2: Zastupljenost ruskih migranata prema godištu

Izvor: Podaci iz profesionalne prakse autora 2022–2024. godine

⁴⁶ *Migracioni profil Republike Srbije za 2023. godinu*, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Beograd, 2023, <https://kirs.gov.rs/media/uploads/1Migracioni%20profil.pdf>, 05/02/2025, 10.

Grafikon 3: Zastupljenost ruskih migranata prema polu

Izvor: Podaci iz profesionalne prakse autora 2022–2024. godine

Grafikon 4: Zastupljenost ruskih migranata prema nivou obrazovanja

Izvor: Podaci iz profesionalne prakse autora 2022–2024. godine

Profil ruskih poslovanja u Srbiji

Prema Agenciji za privredne registre (APR), od 24. februara 2022. godine do 5. juna 2024. godine osnovano je 9.317 preduzetničkih firmi i 1.764 privrednih društava iza kojih stoje državljani Rusije (ukupno 11.081 takvih firmi).⁴⁷

Do poslednjeg dana 2021. godine u Registru privrednih subjekata bilo je samo 296 preduzetnika i 721 privredno društvo čiji su osnivači fizička i pravna lica iz Ruske Federacije (ukupno 1.017 firmi).⁴⁸ I broj ruskih osnivača porastao je tako za 990%.

Među ruskim preduzetničkim poslovima najviše su zastupljeni računarsko programiranje, usluge poslovnih konsultacija, druge informacione tehnologije, specijalizovana dizajnerska delatnost, konsultantske delatnosti u oblasti informacione tehnologije, ostale informacione uslužne delatnosti na drugom mestu nepomenute, usluge frizerskih i kozmetičkih salona, veb-portali, ostale obrazovne delatnosti, usluge restorana i pokretnih ugostiteljskih objekata (grafikon broj pet).⁴⁹

Grafikon broj 5: Zastupljenost ruskih migranata prema preduzetničkim poslovima

Izvor: Agencija za privredne registre, podaci za prvih pet meseci 2024. godine

⁴⁷ Slađana Gavrić, „Deset najzastupljenijih biznisa Rusa u Srbiji”, *Bloomberg Adria*, 26. jun 2024, <https://rs.bloombergadria.com/biznis/kompanije/60551/rusi-u-srbiji-uz-it-biznis-drze-i-restorane-i-salone/news,07/10/2024>.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

Podaci iz profesionalne prakse autora istraživanja potvrđuju ove nalaze: od 170 osnovanih poslova, 161 su preduzetničke radnje; 84 njih su programeri, 31 pruža konsultantske usluge u vezi sa poslovanjem a 12 usluge dizajna, odnosno grafičkog dizajna, i za njima slede ostale delatnosti.

Uočava se da su u 2022. godini ruski preduzetnici bili uglavnom usmereni na polje informacione tehnologije i poslovnih konsultacija. U naredne dve godine započinje se i posao u uslužnim delatnostima, otvaraju se kafići, restorani, berbernice i kozmetičarske radnje.⁵⁰

Kompanije se u najvećem broju vode pod sledećim delatnostima: nespecijalizovana trgovina na veliko, računarsko programiranje, konsultantske aktivnosti u vezi sa poslovanjem, odnosno informacionim tehnologijama, restorani i pokretni ugostiteljski objekti, izgradnja stambenih i nestambenih zgrada i agencije za reklamiranje.⁵¹

Od početka godine 2022. nekoliko glavnih ruskih kompanija preselilo je svoje kancelarije u Srbiju. U novembru 2022. godine svetski poznata kompanija za softverski inženjering „Luxoft” otvorila je razvojni centar u Srbiji. Kompanija pruža softverske programe za automatizaciju, osiguranje, zdravstvo, telekomunikacione industrijske grane i ima 61 kancelariju u 28 država.⁵² Uprava kompanije najavila je planove za zapošljavanje preko 2.000 novih radnika do kraja 2023. godine.⁵³

Istog meseca, najveća ruska IT kompanija, „Yandex”, koja se često naziva „ruskim Guglom”, takođe je iznela svoje planove da otvori razvojni centar u Srbiji.⁵⁴ U junu 2022. Jandeks je zvanično otvorio kancelariju u Srbiji.⁵⁵ Ovo ime bilo je poznato i pre po uslugama taksija i dostave, ali ovo je bio prvi put da je kompanija zvanično registrovana u Srbiji.⁵⁶ Godinu dana kasnije Jandeks je otvorio svoju najveću međunarodnu kancelariju u Beogradu i

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ljiljana Gradinac, „U Srbiji skoro 10.000 ruskih firmi i preduzetnika: Koliko je skočio broj ukrajinskih firmi i čime se pretežno bave”, *Euronews Serbia*, 24. decembar 2023, <https://www.euronews.rs/biznis/biznis-vesti/108169/u-srbiji-skoro-10000-ruskih-firmi-i-preduzetnika-koliko-je-skocio-broj-ukrajinskih-firmi-i-cime-se-preteznobave/vest,07/10/2024>.

⁵² *About Luxoft – global presence*, Luxoft official website, <https://www.luxoft.com/about-us,07/10/2024>.

⁵³ „U Beogradu otvoren razvojni centar: 85 odsto zaposlenih kompanije došlo iz Rusije”, *B92*, 18. novembar 2022, <https://www.b92.net/biz/vesti/srbija/u-beogradu-otvoren-razvojni-centar-85-odsto-zaposlenih-kompanije-doslo-iz-rusije-2244438,07/10/2024>.

⁵⁴ „Ruski IT gigant Jandeks otvara razvojni centar u Srbiji”, *N1*, 19. novembar 2022, <https://n1info.rs/biznis/ruski-it-gigant-jandeks-otvara-razvojni-centar-u-srbiji/,07/10/2024>.

⁵⁵ Ksenija Čurmanova, Jovana Georgievski, „Rusija, Srbija i IT firme: Dolazak „ruskog Gugla”, *BBC news*, 7. jul 2022, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-62077495,07/10/2024>.

⁵⁶ Ibid.

najavio da se planira više od 2.000 novih zaposlenih do kraja 2023.⁵⁷ Izvršni direktor Artjom Savinovski izjavio je da kompanija namerava da Srbija bude njihova druga najveća lokacija u svetu po broju zaposlenih.⁵⁸

I ne samo glavne IT kompanije, kao što su Luksoft i Jandeks, nego i nekoliko drugih velikih ruskih kompanija za razvoj tehnologije i video-igara otvorile su svoje kancelarije u Srbiji posle februara 2022. godine. „SemRush“, „Sperasoft“, „JetBrains“ i „ABBY“ su samo neka od njih. Beloruske kompanije, među kojima su „EPAM“ i „Wargaming“, takođe su se preselile iz Belorusije u Srbiju.⁵⁹

Ekonomski doprinos ruskih delatnosti

Ekonomski doprinos ruskih kompanija i preduzetnika najvidljiviji je u otvaranju novih radnih mesta, poreskim prihodima i socijalnim doprinosima. Preseljenje glavnih IT giganata, odnosno Jandeksa i Luksofta, dalo je veliki impuls srpskom tržištu rada – preko 4.000 radnih mesta. Ove kompanije ne samo što zapošljavaju povećan broj stručnjaka, i ruskih i srpskih, već i doprinose povećanju državnog budžeta.

Podaci iz profesionalne prakse autora istraživanja govore da se ruski preduzetnici uglavnom odlučuju za paušalno oporezivanje kao način plaćanja, koji se pokazuje povoljnijim za one sa stabilnim i višim primanjima. Od 161 preduzetnika, 153 opredelilo se za fiksnu poresku stopu a samo osam za oporezivanje prema ostvarenom prihodu.⁶⁰

⁵⁷ „Yandex zvanično otvorio najveću međunarodnu kancelariju u Beogradu“, *Biznis.ru*, 15. jun 2023, <https://biznis.rs/vesti/srbija/yandex-zvanicno-otvorio-najvecu-medjunarodnu-kancelariju-u-beogradu/>, 07/10/2024.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Autor ove kompanije svrstava među ruske ili beloruske jer su ih državljani ovih zemalja osnovali i otvorili kancelarije u Rusiji ili Belorusiji pre vojnog sukoba u Ukrajini, i zaposlili značajan broj ruskog ili beloruskog osoblja, posebno programera. Sve su one ponudile preseljenje u Srbiju i druge evropske zemlje svojim ruskim ili beloruskim programerima, što ukazuje na značaj ovih stručnjaka za ove kompanije. Posle početka vojnog sukoba u Ukrajini, skoro svi osnivači primetno su pokušavali da svoje kompanije predstavljaju kao strane.

⁶⁰ Svi klijenti koji su izabrali oporezivanje prema ostvarenom prihodu, učinili su to ili zato što njihova šifra delatnosti nije bila kvalifikovana za paušalno oporezivanje (kao na primer vrste delatnosti u vezi sa trgovinom na veliko i malo), ili zato što su očekivali da će premašiti limit za fiksnu poresku stopu (šest miliona dinara), koji se odnosi na prihod ostvaren u toku jedne kalendarske godine, odnosno limit od osam miliona dinara koji se odnosi na prihod ostvaren u periodu od 365 uzastopnih dana.

Grafikon 6: Opredeljenje ruskih preduzetnika po pitanju oporezivanja

Izvor: Podaci iz profesionalne prakse autora 2022–2024. godine

U 2022. i 2023. godini porez na paušalno utvrđen prihod za softverske programere i konsultante u oblasti informacione tehnologije – koji su predstavljali najpopularnije vidove preduzetničke delatnosti – bio je 380 odnosno 420 evra. Poslovni konsultanti plaćali su 260 evra 2022. godine i 300 evra 2023. godine. Za one koji su delatnost prijavili 2024. godine fiksne poreske stope snižene su na 320 evra za programere i na 220 evra za poslovne konsultante.⁶¹ Programeri su platili ukupno oko 4.560 evra poreza i socijalnih doprinosa 2022. godine, 5.040 evra 2023. godine i 3.840 evra 2024. godine; poslovni konsultanti otprilike 3.120 evra 2022, 3.600 evra 2023. i 2.640 evra 2024. godine.

Pokretanjem novih poslova javlja se nova konkurencija u različitim privrednim granama i potražnja za kvalitetnom robom i uslugama, a pospešuje se sveukupna privredna delatnost na nacionalnom nivou.

Kratkoročni efekat na srpsku privredu predstavlja privredni rast koji pokreće povećana potrošnja domaćinstava. Mnogi ruski doseljenici su

⁶¹ Ovo je stanje zabeleženo u kalkulatoru paušalnog poreza i doprinosa na sajtu Poreske uprave Srbije. Poreska osnovica se paušalno utvrđuje na osnovu nekoliko faktora, uključujući šifru delatnosti, godinu rođenja i opštinu u kojoj je preduzetnik registrovan. Međutim, za računarsko programiranje i konsultantske usluge u vezi s poslovanjem opština nije bitan faktor, jer lokacija ne utiče na utvrđivanje fiksne poreske stope po ovim šiframa delatnosti. Za ovaj proračun autor je koristio 1992. godinu rođenja za utvrđivanje fiksnih poreskih stopa za ove dve vrste delatnosti za period od 2022. do 2024. godine.

stručnjaci koji rade u tehnološkoj industriji gde su plate iznad proseka. Oni troše svoju zaradu na neophodnosti kao što su stanovanje, namirnice i kafići. Prodavnice, restorani i berbernice imaju veći promet koji pokreće dalje ekonomski lanac.⁶²

Da ne zaboravimo i visinu uplate za svako podnošenje prijave za boravak i radnu dozvolu. Za prethodne dve godine državna taksa bila je oko 180 evra za boravišnu dozvolu i 120 za radnu dozvolu. Ove godine najavljena je jedinstvena naplata u visini od 200 evra i za radnu i za boravišnu privremenu dozvolu.⁶³ To znači da su podnosiocima prijave za dozvolu u 2022. godini, koji su je potom obnavljali svake godine, izvršene naplate u iznosu od oko 800 evra. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, ruskim državljanima je odobreno 30.000 privremenih boravišnih dozvola između februara 2022. i juna 2023. godine, što predstavlja značajan doprinos državnoj blagajni.

U dužem vremenskom periodu značaj ruskih migranata odraziće se na razmenu znanja i veština. Kada se svi ti mladi stručnjaci sa visokim obrazovanjem i visokim kvalifikacijama, i značajnim iskustvom u svom polju rada, sliju u Srbiju, oni će sarađivati sa kolegama iz Srbije na različitim projektima i time će se stručnost prirodno rasprostranjivati.⁶⁴

Predviđa se da će glavne kompanije – Jandeks, Luksoft i druge, odigrati presudnu ulogu u negovanju razmene znanja i odgajanju budućih talenata. Nekoliko koraka već je učinjeno u ovom pravcu. Jandeks je pokrenuo obrazovne inicijative u Srbiji u saradnji sa Fakultetom organizacionih nauka i Elektrotehničkim fakultetom organizovanjem predavanja, seminara i takmičenja u programiranju za studente. U avgustu 2024. godine Jandeks je objavio besplatnu školu programiranja za decu uzrasta od 14 do 17 godina u partnerstvu sa Dečijim inovacionim centrom u Beogradu.⁶⁵ U junu 2024. godine Elektrotehnički fakultet Univerziteta u Beogradu objavio je takmičenje za nagradu *YandexML Prize* za naučnike i predavače.⁶⁶ Pobednici će dobiti novčanu nagradu od pola miliona do milion rubalja (otprilike

⁶² Mihajlo Gajić, „Koliki je uticaj ruskih migranata na srpsku privredu?“, *Talas*, 18. maj 2023, <https://talas.rs/2023/05/18/koliki-je-uticaj-ruskih-migranata-na-srpsku-privredu/09/10/2024>.

⁶³ *Najčešća pitanja i odgovori*, veb-portal koji administrira Vlada Republike Srbije, <https://welcometoserbia.gov.rs/pomoć/>, 09/10/2024.

⁶⁴ Mihajlo Gajić, „Koliki je uticaj ruskih migranata na srpsku privredu?“, *Talas*, 18. maj 2023, <https://talas.rs/2023/05/18/koliki-je-uticaj-ruskih-migranata-na-srpsku-privredu/09/10/2024>.

⁶⁵ „U Beogradu se pokreće besplatna škola programiranja za mlade“, *BIZLife*, 19. avgust 2024, <https://bizlife.rs/u-beogradu-se-pokrece-besplatna-skola-programiranja-za-mlade/>, 09/10/2024.

⁶⁶ *Prijave za ML – nagradu Yandex-a za naučnike i predavače su otvorene*, zvaničan sajt Elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 19. jun 2024, <https://www.etf.bg.ac.rs/sr/konkursi/2024/06/prijave-za-ml-nagradu-yandex-a-za-naucnike-i-predavace-su-otvorene,09/10/2024>.

od 4.700 do 9.500 evra) uz pristup uslugama *Yandex Cloud* za svoja istraživanja kao i dodatne nagrade.⁶⁷

U junu 2024. godine Luksoft je objavio tromesečni program stažiranja za studente završnih godina Elektrotehničkog fakulteta.⁶⁸ Najbolji su imali priliku da se zaposle u toj kompaniji.

Ruske tehnološke kompanije šire iskustvo i u organizovanju radionica i događaja za poslovne veze koji imaju ključnu ulogu u povezivanju ruskih i srpskih stručnjaka. Održavanjem ovakvih događaja u Srbiji promovise se razmena znanja i veština. U julu 2023. godine čuvena međunarodna konferencija za programere i IT stručnjake pod nazivom *HighLoad++* održana je u Srbiji po prvi put.⁶⁹ Ovaj događaj, koji organizuje Jandeks, privukao je preko sedam stotina učesnika, a bilo je uključeno više od 25 istaknutih govornika iz kompanije koja je bila domaćin, kao i iz kompanija „Uber“, „EPAM“ i „NGINX“.⁷⁰

Na konferenciji domaći i strani stručnjaci imali su mogućnost da se povežu i razmene znanja. Dva meseca kasnije Jandeks organizuje *Yandex Smart Party* s ciljem deljenja najnovijeg znanja i istraživanja na poljima veštačke inteligencije i mašinskog učenja.⁷¹ Tom prilikom platforma za obrazovanje i umrežavanje omogućila je domaćim IT stručnjacima da progovore sa ekspertima u industriji.

Dolazak ruskih imigranata je od naročitog značaja za Srbiju u datoj demografskoj situaciji. Decenijama se ova zemlja suočavala sa izazovima kao što su opadanje stanovništva i „odliv inteligencije“. Priliv pretežno mladog obrazovanog naroda, sa sličnim kulturnim i verskim tradicijama idealan je za Srbiju. Tako se i oni sami lakše prilagode životu u Srbiji. Preseljenje Rusa ne pomaže samo u rešavanju problema opadanja stanovništva, već donosi i dragocene veštine i znanje koji oživljavaju njenu privredu.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ *Embedded systems and technologies for working with GPUs and compilers: Luxoft program prakse za studente završnih godina*, zvaničan sajt Elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 24. februar 2023, <https://www.etf.bg.ac.rs/sr/konkursi/2023/02/embedded-systems-and-technologies-for-working-with-gpus-and-compilers-luxoft-program-prakse-za-studente-završnih-godina>, 09/10/2024.

⁶⁹ „HighLoad++ najveća konferencija za složene sisteme po prvi put okupila stručnjake u Srbiji“, *IT industrija*, 6. jul 2023, <https://itindustrija.com/highload-yandex-beograd-2023/>, 09/10/2024.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ „Yandex Smart Party: Naučno-popularni skup gde nam stručnjaci otkrivaju kako će AI uticati na društvo“, *Telegraf.rs*, 18. septembar 2023, <https://www.telegraf.rs/hi-tech/info-tech/3751306-yandex-smart-party-naucno-popularni-skup-gde-nam-strucnjaci-otkrivaju-kako-ce-ai-uticati-na-drustvo/>, 11/10/2024.

Izazovi koje ruska poslovanja donose u Srbiji

Dok situacija možda izgleda kao da obećava na prvi pogled, realnost je složena. Kada govorimo o otvaranju novih radnih mesta, većinu pozicija u velikim kompanijama, u Luksoftu i Jandeksu recimo, koje imaju otvorene kancelarije u Srbiji drže ruske kolege. U kancelariji Luksofta, koja se otvara u Beogradu, otkriveno je da je 85% zaposlenih premešteno iz Rusije.⁷² A sličan trend uočava se u Jandeksu, gde je poprilično veliki broj projekata usmeren na rusko tržište, što je dovelo do zapošljavanja lica koja su upoznata sa proizvodima ove kompanije, pretežno onih koji su bili članovi timova u Rusiji. Srpskim radnicima, po pravilu, ostaje administracija bez tehničkih poslova, odnosno zaposlenje u kadrovskoj službi, računovodstvu, uslužnom osoblju, dok IT pozicije većinom prevashodno zauzimaju ruski stručnjaci. Ključnu prednost za dobijanje posla u ovim kompanijama takođe imaju kandidati koji tečno govore ruski. Poznavanje jezika je glavna prepreka za većinu podnosilaca, koji su pri samom odlučivanju za izbor kandidata na osnovu radne biografije već izuzeti.

To važi i za manje poslove, za kafiće, kozmetičke i frizerske salone koji gledaju da zaposle više ruskog osoblja zbog lakše komunikacije i ruskih mušterija koje dolaze u većem broju.

Mnogi Rusi koji su se registrovali kao preduzetnici u Srbiji faktički su zaposleni u stranim kompanijama koje nemaju svoje kancelarije u Srbiji.

U pogledu poreza, prateći izbijanje konflikta između Rusije i Ukrajine, srpska vlada predstavila je znatne poreske olakšice kako bi privukla strane stručno zaposlene i kompanije, pre svega u sektorima sa visokom potražnjom. U junu 2022. godine Vlada Srbije usvojila je novu uredbu koja predstavlja podsticaj za poslodavce da zapošljavaju nove doseljenike u Srbiji, uključujući i strance i nove radnike iz dijaspore.⁷³

Naime, strani zaposleni moraju primiti zaradu od najmanje 300.000 dinara (okvirno dve i po hiljade evra).⁷⁴ Drugi zahtev je da radnik mora imati kompetencije za kojima postoji povećana potražnja na tržištu rada.⁷⁵ Međutim, ovom uredbom nije precizirano koji su poslovi u pitanju.

Pritom, subvencija za zapošljavanje važi za strance koji u protekle dve godine nisu proveli u Srbiji više od 180 dana do zaključivanja ugovora o

⁷² „U Beogradu otvoren razvojni centar: 85 odsto zaposlenih kompanije došlo iz Rusije”, B92, 18. novembar 2022, <https://www.b92.net/biz/vesti/srbija/u-beogradu-otvoren-razvojni-centar-85-odsto-zaposlenih-kompanije-doslo-iz-rusije-2244438,07/10/2024>.

⁷³ „Podsticaj za zapošljavanje: Vlada Srbije usvojila uredbu”, *Novosti.rs*, 16. jun 2022, <https://www.novosti.rs/ekonomija/vesti/1127144/podsticaj-zaposljavanje-vlada-srbije-usvojila-uredbu,09/10/2024>.

⁷⁴ „Uredba o kriterijumima za dodelu podsticaja poslodavcima koji zapošljavaju novonastanjena lica u Republici Srbiji”, član 2, *Sl. glasnik RS*, 67/2022 i 71/2023, <https://www.paragraf.rs/propisi/uredba-o-kriterijumima-za-dodelu-podsticaja-poslodavcima-koji-zaposljavaju-novonastanjena-lica-u.html,07/10/2024>.

⁷⁵ Ibid.

radu.⁷⁶ Podsticaj obuhvata povraćaj 70 odsto obračunatog i uplaćenog poreza na zarade za jedno ili više zaposlenih novonastanjenih lica, i 100 odsto obračunatih i uplaćenih doprinosa za obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje za zaposleno novonastanjeno lice u periodu do pet godina, počev od 1. jula 2022. godine i zaključno sa 31. decembrom 2029. godine.⁷⁷

Odnoseći se na stručnjake sa visokom potražnjom sa platom iznad proseka, ovaj propis jasno je pokazivao ideju sticanja IT kompanija iz Rusije i Belorusije u Srbiju. Prpratni efekat ove uredbe je da velike IT kompanije prilikom zapošljavanja daju prednost ruskim kandidatima u odnosu na domaće.

Pojedinci koji su se preselili u Srbiju, sami ili sa porodicom, većinom pružaju usluge stranim kompanijama na daljinu i redovno plaćaju porez doprinoseći srpskoj privredi. Međutim, tu su i oni koji su morali osnovati preduzeća kako bi se propisno nastanili u Srbiji, jer je to jedan od uslova koji je najlakše ispuniti. Pravili bi prekid rada do šest meseci po rešavanju pravnog položaja da bi izbegli plaćanje poreza i socijalnog doprinosa.

Povećana potrošnja domaćinstava pospešila je ekonomski rast ali je dovela i do većih cena, posebno u sektoru nepokretnosti gde je stanarina udvostručena.⁷⁸ To je za mnoge Srbe bio izazov, koji pri niskoj medijalnoj zaradi i rastućoj tenziji u društvu tek postaje nezgodan.

Sinergija, do koje dolazi između ruskih i srpskih stručnjaka, biva u znatno manjoj meri od očekivane. Ključni razlog leži u preovladavanju ruskih kolega u novoosnovanim kompanijama i malom procentu zaposlenih iz Srbije. To ograničava poslovne odnose i razmenu znanja i veština. U velikim IT firmama Srbi su često u četiri zida odeljenja računovodstva ili pravnih poslova u minimalnoj komunikaciji sa tolikim ruskim IT timovima. Dodajmo i to što se u ovim kompanijama može raditi i od kuće, a mnogi radnici, naročito programeri, ostaju kod kuće, te su šanse za saradnju još manje.

Priliv mladih obrazovanih Rusa sa sličnim kulturnim i verskim tradicijama znači napredak za zemlju u kojoj je sve manji broj stanovnika, a inteligencija odlazi. Pitanje je –hoće li ruski doseljenici ostati u Srbiji kad se situacija u Ukrajini smiri? U očima mnogih oni su morali da se sklone negde privremeno i vратиće se čim se stanje promeni.⁷⁹ Drugi priznaju da su ovde samo u prolazu, jer su krenuli put zemalja sa višim životnim standardom.⁸⁰

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid., član 4.

⁷⁸ Ljiljana Bukvić, „Rusi sada traže nekretnine i po periferiji, duplirali cene: U proseku plaćaju od 700 do 1.000 evra za stan“, *Danas*, 3. novembar 2022, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/rusi-sada-traze-nekretnine-i-po-periferiji-duplirali-cene-u-proseku-placaju-od-700-do-1-000-evra-za-stan/>, 10/10/2024.

⁷⁹ Sara Novakov, „Da li je Srbija samo velika čekaonica za Ruse koji su pobegli od Putina?“, *NIN*, 19. avgust 2024, <https://www.nin.rs/drustvo/vesti/54766/zivimo-cekajuci-zasto-se-rusi-ne-integrisu-u-drustvo-u-srbiji>, 10/10/2024.

⁸⁰ Ibid.

Takvo razmišljanje, o tome kako je sve privremeno, odvraća ih od društvene integracije i učenja srpskog jezika.

Nisu oni samo radili za ruske kompanije, mnogi su išli i u restorane, salone lepote i berbernice kod svojih sunarodnika. Posećuju doktore koji govore ruski, vode decu u ruske škole i vrtiće, idu na koncerte i na standap koji izvode ruski komičari. U suštini, ruski doseljenici stvorili su paralelnu zajednicu koja im omogućuje da ostanu u svom kulturnom krugu.

Javнопolitičke preporuke

Kad je došlo do oružanog sukoba u Ukrajini, srpska vlada prepoznala je potencijal u privlačenju mladih, obrazovanih, visokokvalifikovanih stručnjaka iz država pogođenih konfliktom. Da bi ohrabrila tehnološke kompanije i pojedince da se presele u Srbiju, srpska vlada predstavila je niz mera: pojednostavljeni pravni proces nastanjenja, produženje njegovog trajanja, ostvarivanje poreskih olakšica za kompanije koje zapošljavaju strance sa profesionalnim sposobnostima za kojima postoji povećana potražnja na srpskom tržištu rada, sniženje poreza za paušalne obveznike itd. Ovi naponi doneli su značajne rezultate i Srbija je postala stecište srednjih i velikih kompanija, u prvom redu kompanija Jandeks i Luksoft, pa je na stotine stručnjaka izabralo Srbiju za sebe i svoje porodice. Osnovni cilj koji stoji iza ovih inicijativa je da se stimuliše prenošenje znanja, pokrenu inovacije i doprinese rastu srpske privrede.

Iako su preduzete mere imale uspeha u dovođenju ruskih tehnoloških kompanija i stručnjaka, one nisu bile dovoljne za produbljivanje stručne saradnje. U mnogim slučajevima posao se obavljao u relativno izolovanom okruženju i ograničenoj komunikaciji sa domaćim stanovništvom.

Da bi se ostvario pun potencijal ruske migracije u Srbiju i iskoristile prilike koje se pružaju u dužem vremenskom periodu, potrebni su novi pristupi kako bi se unapredila profesionalna saradnja, podstakla razmena znanja i podržala integracija.

U 2020. godini Srbija je usvojila Strategiju o ekonomskim migracijama za period 2021–2027. I sama strategija upućuje na nedostatak određenih programa integracije stranih radnika.⁸¹ Sa povećanim prilivom ruskih migranata od februara 2024. godine, koji može biti od značaja za srpsku ekonomiju i društvo, važno je razviti namenske programe usmerene posebno na ruske migrante. Programima bi trebalo obuhvatiti potrebne mere podrške da bi se ruski migranti uključili u srpsku zajednicu i da Srbiji pripadnu i časti i koristi koje joj može doneti značaj ove migracije.

⁸¹ „Strategija o ekonomskim migracijama Republike Srbije za period 2021–2027. godine“, 3.5.6., *Sl. glasnik RS*, 21/2020–45, 6. mart 2020, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/21/1,08/10/2024>.

Jedna predložena mera za unapređenje obostrane poslovne saradnje jeste uspostavljanje programa za dodelu bespovratnih sredstava namenjenih inovativnim malim i srednjim preduzećima, koje su osnovali ruski imigranti ili njima upravljaju zajedno sa srpskim kolegama. Kao uslov za učešće potrebno je dokumentovati zajedničko osnivanje ili upravljanje poslom sa barem jednim imigrantom iz određene države i jednim partnerom iz Srbije. Za podnosiocce bi bilo obavezno priložiti detaljan poslovni plan sa ulogama i doprinosima određenim za svakog od partnera, kao i strategije za efikasnu saradnju.

Radi ojačavanja saradnje između ruskih tehnoloških kompanija i srpskih univerziteta Vlada Srbije može utvrditi bespovratna sredstva namenjena partnerstvima za zajedničke projekte u oblastima kao što su istraživanje i tehnološki razvoj.

Uz to bi Vlada Srbije trebalo da promoviše programe koji bi uključili tehnološke kompanije u osmišljavanje nastavnih planova i programa univerziteta i tako osigura sticanje relevantnih sposobnosti prema industrijskim zahtevima. Ovo bi uključivalo gostovanja, takmičenja i program pripravnštva. Dok glavne ruske IT kompanije predvođene Jandeksom i Luksoftom već saraduju sa Univerzitetom u Beogradu, važno je uključiti u ove programe i glavne univerzitete u Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu, kao i ostale gradove širom Srbije.

Značajni priliv ruskih kompanija u Srbiji pruža priliku srpskoj vladi da promoviše učenje ruskog jezika u školama i univerzitetima. Trenutno se ruski jezik prevashodno uči na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, dok se na drugim fakultetima ruski jezik uči na mnogo nižem rangu. Preporučuje se uvođenje kurseva ruskog jezika na različitim fakultetima, posebno tehničkim, jer će poznavanje ruskog jezika značajno povećati šanse srpskih studenata da se zaposle u ruskim tehnološkim kompanijama.

Radi unapređenja integracije Vlada Srbije bi mogla podržati inicijative koje promovišu srpsko-ruske veze. Pozitivni primer je ASKademija, podržana od strane Asocijacije za afirmaciju kulture, koja organizuje različite manifestacije, programe za učenje jezika i kulturne razmene između ruskih i srpskih zajednica.

Druga važna mera jeste revizija propisa o podsticajima za poslodavce u delu koji se odnosi na nove subvencije za zapošljavanje novo nastanjenih lica u Srbiji, koje je Vlada Srbije usvojila u junu 2022. godine. Dok su ove regulative usmerene ka privlačenju stručne radne snage u deficitu radi njenog popunjavanja, ishod je sticanje prednosti stranih radnika u kompanijama nauštrb sopstvenih talenata. Predlog za unapređenje: dodatni uslov po kom preduzeća moraju angažovati najmanje 30% domaće radne snage da bi mogla ostvariti subvencije. Ovako usklađena, uredba bi osigurala da Srbi ne budu zanemareni i povezala Ruse i Srbe u istim stručnim timovima, čime bi se ostvarila veća cirkulacija znanja i saradnja. Srbi ujedno

ne bi bili više vezani za određeno odeljenje, za četiri zida računovodstvenog ili pravnog odeljenja, nego bi se aktivno uključili u rad drugih odseka, a najpre u IT sektoru.

Zaključak

Do februara 2022. godine rusko-srpska ekonomska saradnja bila je uglavnom usmerena na projekte većih razmera u tradicionalno zastupljenim sektorima, odnosno energetici i infrastrukturi. Mala i srednja preduzeća imala su ograničenu ulogu u rusko-srpskom partnerstvu. Uslužne privredne delatnosti iz Rusije i njene tehnološke kompanije gotovo da nisu ni bile prisutne u zemlji. Rusi nisu videli Srbiju kao privlačno mesto za preseljenje i dalje poslovanje.

Nakon početka sukoba u Ukrajini i uvođenja sankcija slika je potpuno drugačija. Srbija postaje stecište doseljenih Rusa poslovnih delatnosti, najviše zahvaljujući odluci državnog vrha da se Srbija ne pridruži zapadnim sankcijama, bezviznom režimu za ruske državljane, pojednostavljenom pravnom postupku i kulturnim sličnostima između ove dve zemlje. Talas ruskih imigranata zahvatio je obrazovane mlade stručne snage, pretežno iz srednjih i viših klasa. Mnogi su osnivači preduzeća, prvenstveno na polju informacione tehnologije i na drugim poljima. Glavne ruske tehnološke kompanije, na čelu sa Jandeksom i Luksoftom, premestile su svoje kancelarije i osoblje u Srbiju.

I srpsko-ruska ekonomska saradnja razgranava se na sve strane. Uz razvoj tradicionalne privrede, energetike i infrastrukture, tu je i znatan porast malih i srednjih preduzeća i inovativnih poslova koji se ustanovljuju u Srbiji. Istraživanjem se, međutim, zaključuje da dok su kratkoročni dobici – kao što su povećani poreski prihodi i povećana potrošnja domaćinstava – odmah vidljivi, prilike za dugoročni napredak, odnosno za otvaranje novih radnih mesta i prenošenje znanja i veština sa sobom donose i značajne poteškoće. U prvom redu mora se prevazići i težnja za poslovanjem najpre u zatvorenom krugu govornika ruskog jezika, što vodi ograničenim poslovnim odnosima sa srpskom zajednicom. Iako je politika srpske vlade bila efikasna u donošenju mera kojima su privučene kompanije i stručnjaci, one nisu dovoljne za promovisanje dublje profesionalne saradnje i ostvarivanje zajednice. Saznanja do kojih se došlo podržavaju hipotezu da nedostatak saradnje ograničava dugoročni značaj ruske imigracije u Srbiju.

Na osnovu rezultata istraživanja, autor preporučuje kreatorima javnih politika u Srbiji preduzimanje konkretnih mera, kao što su uvođenje programa bespovratnih sredstava za podršku zajedničkim poduhvatima namenjenim ruskim i srpskim stručnjacima, ostvarivanje saradnje između ruskih tehnoloških kompanija i srpskih univerziteta, kao i reviziju podsticaja za zapošljavanje uz uvođenje minimalnog procenta angažovanja domaće

radne snage kao uslova za učešće kompanije. Ovim koracima ne samo što bi se ojačala profesionalna saradnja, već bi se postigla i jednakost u ostvarivanju ekonomske i socijalne koristi ruske migracije za celo srpsko društvo.

Bibliografija

- Бегство от войны: новые данные позволяют оценить число уехавших россиян в более чем 800 тысяч человек”, *Re:Russia*, 28 июля 2023, <https://re-russia.net/review/347/>, 25/09/2024.
- Деятельность – Сербия*, официальный сайт РЖД, https://www.rzdint.ru/activity/project.php?page=RS_2016, 01/10/2024.
- Жураковская, Дарья, “Что такое “Южный поток”: кому был нужен и какие проблемы возникли”, *РБК*, 23 августа 2023, <https://www.rbc.ru/base/23/08/2024/66c831a89a7947ddb1c0fb42>, 04/10/2024.
- Лисоволик, Ярослав, Чимирис, Екатерина, “Сербия – ЕАЭС: перспективы интеграции в рамках зоны свободной торговли”, *Российский совет по международным делам*, №37, 2016, 4–25.
- Лобанов, Михаил, “Отношения России и Сербии: новое содержание старых форм”, *Современная Европа*, № 2 (58), 2014, 91–105.
- Лукойл победил в тендере на приобретение 79,5% акций сербской компании “Беопетрол”, *Пресс-релиз*, официальный сайт Лукойл, <https://lukoil.com/api/presscenter/exportpressrelease?id=51532>, 2003, 02/10/2024.
- Максакова, Мария Андреевна, “Внешнеэкономическое сотрудничество России и Сербии: состояние и перспективы развития”, *Российский внешнеэкономический вестник*, № 1, 2014, 104–117.
- Пашкус, Наталия Анатольевна, Пашкус, Вадим Юрьевич, “Новая экономика: Понятие, принципы, системный подход”, *Вестник Удмуртского университета*, №2, 2007, 207–214.
- Растегаев, Даниил, “Период полураспада: к перспективам энергетического сотрудничества России и Сербии”, *Российский совет по международным делам*, 3 апреля 2023, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/sandbox/period-poluraspada-k-perspektivam-energeticheskogo-sotrudnichestva-rossii-i-serbii/>, 02/10/2024.
- “Российские банки отключат от SWIFT: что это значит”, *Ведомости*, 28 февраля 2022, <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2022/02/28/911180-banki-otklyuchat-swift?ysclid=m2ryg6i56s217421010>, 28/09/2024.
- “Сбербанк начинает работать в Сербии под своим брендом”, *РИА Новости*, 24 декабря 2012, <https://ria.ru/20121224/915956883.html>, 03/10/2024.

Стартовало движение на железнодорожном участке Стара Пазова – Нови Сад в Сербии, построенном «РЖД Интернешнл», официальный сайт РЖД, https://www.rzdint.ru/press/newspage.php?page=Train_traffic_was_launched_between_Stara_Pazova_and_Novi_Sad, 2022, 11/10/2024.

“Строительство сербского участка “Южного потока” начнется раньше срока”, РБК, 24 мая 2013, <https://www.rbc.ru/economics/24/05/2013/570409189a7947fcbd4494e2>, 04/10/2024.

Хватов, Артур Андреевич, Ахметов, Миннегалий Гизятович, “Перспективы развития ИТ сектора в России”, *Вестник Евразийской науки*, Том 15, №2, 2023, 1–10, <https://esj.today/PDF/23FAVN223.pdf>, 01/10/2024.

“Южный поток”. История проекта”, ТАСС, 11 января 2016, <https://tass.ru/info/2577488>, 02/10/2024.

About Luxoft – global presence, Luxoft official website, <https://www.luxoft.com/about-us>, 07/10/2024.

Bukvić, Ljiljana, „Rusi sada traže nekretnine i po periferiji, duplirali cene: U proseku plaćaju od 700 do 1.000 evra za stan”, *Danas*, 03. novembar 2022, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/rusi-sada-traze-nekretnine-i-po-periferiji-duplirali-cene-u-proseku-placaju-od-700-do-1-000-evra-za-stan/>, 10/10/2024.

Čurmanova, Ksenija, Georgievski, Jovana, „Rusija, Srbija i IT firme: Dolazak „ruskog Gugla”, *BBC news*, 7. jul 2022, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-62077495>, 07/10/2024.

Embedded systems and technologies for working with GPUs and compilers: Luxoft program prakse za studente završnih godina, zvanični sajt Elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 24. februar 2023, <https://www.etf.bg.ac.rs/sr/konkursi/2023/02/embedded-systems-and-technologies-for-working-with-gpus-and-compilers-luxoft-program-prakse-za-studente-zavrshnih-godina>, 09/10/2024.

EU sanctions against Russia following the invasion of Ukraine, European Commission, 2024, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en, 17/09/2024.

Explanatory Memorandum to COM(2023)730 – Sixth report under the visa suspension mechanism, EU Monitor, 2023, https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdhfdk3hydzq_j9vvik7m1c3gyxp/vm7fnikld5yy#_Toc141089176, 07/10/2024.

Gajić, Mihajlo, „Koliki je uticaj ruskih migranata na srpsku privredu?”, *Talas*, 18. maj 2023, <https://talas.rs/2023/05/18/koliki-je-uticaj-ruskih-migranata-na-srpsku-privredu/>, 09/10/2024.

- Governance of the internal energy market*, European Commission, https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package_en, 02/10/2024.
- Gavrić, Slađana, "Deset najzastupljenijih biznisa Rusa u Srbiji", *Bloomberg Adria*, 26. jun 2024, <https://rs.bloombergadria.com/biznis/kompanije/60551/rusi-u-srbiji-uz-it-biznis-drze-i-restorane-i-salone/news>, 07/10/2024.
- Gradinac, Ljiljana, „U Srbiji skoro 10.000 ruskih firmi i preduzetnika: Koliko je skoćio broj ukrajinskih firmi i čime se pretežno bave“, *Euronews Serbia*, 24. decembar 2023, <https://www.euronews.rs/biznis/biznis-vesti/108169/u-srbiji-skoro-10000-ruskih-firmi-i-preduzetnika-koliko-je-skocio-broj-ukrajinskih-firmi-i-cime-se-pretežno-bave/vest>, 07/10/2024.
- „HighLoad++ najveća konferencija za složene sisteme po prvi put okupila stručnjake u Srbiji“, *IT industrija*, 6. jul 2023, <https://itindustrija.com/highload-yandex-beograd-2023/>, 09/10/2024.
- „Južni tok garantovaće stabilnost“, *B92*, 25. novembra 2014, <https://www.b92.net/biz/vesti/srbija/juzni-tok-garantovace-stabilnost-928256>, 04/10/2024.
- Kasyanchuk, Denis, Prokopenko, Alexandra, "Russia's 650,000 wartime emigres", *The Bell*, 19 July 2024, <https://en.thebell.io/russias-650-000-wartime-emigres/>, 25/09/2024.
- Khan, Anna, "Russian Migration Surge in Serbia: Balancing Economic Opportunities and EU Concerns", *European Policy Centre*, September 2023, 1-7.
- Migracioni profil Republike Srbije za 2023. godinu*, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Beograd, 2023, <https://kirs.gov.rs/media/uploads/1Migracioni%20profil.pdf>, 05/02/2025, 9-11.
- „Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije“, *Sl. glasnik RS*, 135/04, 90/07 i 24/18, 30. mart 2023, <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/030423/030423-vest17.html>, 05/10/2024.
- Najčešća pitanja i odgovori*, veb portal koji administrira Vlada Republike Srbije, <https://welcometosrbia.gov.rs/pomoć/>, 09/10/2024.
- Najveći trgovinski partneri Srbije u 2023*, EU u Srbiji, <https://europa.rs/trgovina>, 2024, 28/09/2024.
- Nikolić, Goran, „Spoljnotrgovinska robna razmena Srbije i Rusije 2000-2021: Dinamička i strukturna analiza“, *Finansije*, broj 1-6, 2021, 7-25.
- Novakov, Sara, „Da li je Srbija samo velika čekaonica za Ruse koji su pobegli od Putina?“, *NIN*, 19. avgust 2024, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/rusi-sada-traze-nekretnine-i-po-periferiji-duplirali-cene-u-proseku-placaju-od-700-do-1-000-evra-za-stan/>, 10/10/2024.

- „Podsticaj za zapošljavanje: Vlada Srbije usvojila uredbu”, *Novosti.rs*, 16. jun 2022, <https://www.novosti.rs/ekonomija/vesti/1127144/podsticaj-zaposljanje-vlada-srbije-usvojila-uredbu>, 09/10/2024.
- Popović Petrović, Ivana, Špirić, Katarina, „Razvijanje spoljnotrgovinske saradnje između Srbije i Evroazijske ekonomske unije”, *Ekonomске ideje i praksa*, broj 46, 2022, 31–45.
- „Povučen Zakon o državljanstvu, potvrđeno za RSE u MUP-u Srbije”, *Radio Slobodna Evropa*, 20. oktobar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-zakon-o-drzavljanstvu-povucen/32646747.html>, 07/10/2024.
- Prijave za ML – nagradu Yandex-a za naučnike i predavače su otvorene*, zvaničan sajt Elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 19. jun 2024, <https://www.etf.bg.ac.rs/sr/konkursi/2024/06/prijave-za-ml-nagradu-yandex-a-za-naucnike-i-predavace-su-otvorene>, 09/10/2024.
- „Ruski IT gigant Jandeks otvara razvojni centar u Srbiji”, *N1*, 19. novembar 2022, <https://n1info.rs/biznis/ruski-it-gigant-jandeks-otvara-razvojni-centar-u-srbiji/>, 07/10/2024.
- Spoljnotrgovinska robna razmena, konačni podaci, 2021, Saopštenje za javnost*, Republički zavod za statistiku, 2022, <https://www.stat.gov.rs/en-us/vesti/20220715-spoljnotrgovinska-robna-razmena-konacni-podaci-2021/>, 02/10/2024.
- „Strategija o ekonomskim migracijama Republike Srbije za period 2021–2027. godine”, *Sl. glasnik RS*, 21/2020–45, 6. mart 2020, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/21/1,08/10/2024>.
- „U Beogradu otvoren razvojni centar: 85 odsto zaposlenih kompanije došlo iz Rusije”, *B92*, 18. novembar 2022, <https://www.b92.net/biz/vesti/srbija/u-beogradu-otvoren-razvojni-centar-85-odsto-zaposlenih-kompanije-doslo-iz-rusije-2244438>, 07/10/2024.
- „U Beogradu se pokreće besplatna škola programiranja za mlade”, *BIZLife*, 19. avgust 2024, <https://bizlife.rs/u-beogradu-se-pokrece-besplatna-skola-programiranja-za-mlade/>, 09/10/2024.
- „Uredba o kriterijumima za dodelu podsticaja poslodavcima koji zapošljavaju novonastanjena lica u Republici Srbiji”, *Sl. glasnik RS*, 67/2022 i 71/2023, <https://www.paragraf.rs/propisi/uredba-o-kriterijumima-za-dodelu-podsticaja-poslodavcima-koji-zaposljavaju-novonastanjena-lica-u.html>, 07/10/2024.
- „Yandex Smart Party: Naučno-popularni skup gde nam stručnjaci otkrivaju kako će AI uticati na društvo”, *Telegraf.rs*, 18. septembar 2023, <https://www.telegraf.rs/hi-tech/info-tech/3751306-yandex-smart-party-naucno-popularni-skup-gde-nam-strucnjaci-otkrivaju-kako-ce-ai-uticati-na-drustvo/>, 11/10/2024.

- „Yandex zvanično otvorio najveću međunarodnu kancelariju u Beogradu“, *Biznis.ru*, 15. jun 2023, <https://biznis.rs/vesti/srbija/yandex-zvanicno-otvorio-najvecu-medjunarodnu-kancelariju-u-beogradu/>, 07/10/2024.
- „Zakon o izmenama i dopunama Zakona o strancima“, *Sl. glasnik RS*, 62/2023, 27. jul 2023, https://www.paragraf.rs/izmene_i_dopune/270723-zakon-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-strancima.html, 05/10/2024.

UDK 327(470:569.4)
Bibliid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1193, str. 123–142
Originalni naučni rad
Primljen: 2. 1. 2025.
Revidiran: 28. 2. 2025.
Prihvaćen: 15. 3. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1193.6
CC BY-SA 4.0

Maša MIHAJLOVIĆ¹

Koncept balansiranog prijateljstva: odnosi Rusije i Izraela u kontekstu rata u Gazi

SAŽETAK

Rad istražuje kompleksnu dinamiku rusko-izraelskih odnosa kroz prizmu koncepta „balansiranog prijateljstva“, kao ključa za razumevanje njihovih savremenih odnosa, sa posebnim fokusom na pitanje uticaja rata u Gazi na ove odnose. Dinamika rusko-izraelskih odnosa ogleda se kroz sposobnost država da održavaju stabilne odnose, ali da, s druge strane, često balansiraju između sopstvenih ciljeva i osećaja uzajamnog priznavanja interesa. Ozbiljnost trenutne situacije, prouzrokovane ratom u Gazi, svakako je testirala granice ovog bilateralnog odnosa i redefinisala prioritete u njihovoj međusobnoj saradnji. Prvi deo rada analizira koncept prijateljstva u teoriji o međunarodnim odnosima primenjen na odnos Rusije i Izraela, osvetljavajući istorijske, ekonomske, društvene i bezbednosne aspekte koji su omogućili razvoj ovog specifičnog odnosa. Zatim, rad se osvrće na koncept balansiranja, ističući kako su suprotstavljeni regionalni interesi i različite savezničke mreže Rusije i Izraela doveli do razvoja odnosa koji kombinuju saradnju i rivalitet. U trećem delu istražuje se kako su događaji koji su usledili od početka rata u Gazi promenili dinamiku ovih odnosa, naglašavajući potrebu za jasnijim pozicioniranjem stavova dve države. Polazna pretpostavka rada jeste da je rat u Gazi imao negativan uticaj na rusko-izraelske odnose, što se manifestovalo u intenzivnijem balansiranju i

¹ Diplomirani politikolog za međunarodne poslove. Studentkinja master programa „Mir, bezbednost i razvoj“ na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. E-mail: masamb11@gmail.com, ORCID: 0009-0009-3928-4796.

Članak je nastao tokom Programa kratkoročnog volontiranja u Institutu za međunarodnu politiku i privredu 2024. godine, uz mentorsku podršku dr Vladimira Trapare, višeg naučnog saradnika.

potiskivanju elemenata prijateljstva. Aktuelno stanje na Bliskom istoku ukazuje na to da je regionalna nestabilnost, uz rastuće geopolitičke napetosti, redefinisala prioritete i strateške kalkulacije obe strane, čime se otvorilo pitanje održivosti njihovog balansirano prijateljstva. U tu svrhu, kvalitativnim metodološkim pristupom, prevashodno analizom diskursa, biće pregledani zvanični dokumenti dve države, izjave državnih zvaničnika, kao i javno dostupne informacije o rusko-izraelskim odnosima.

Ključne reči: Rusija, Izrael, rat u Gazi, koncept balansirano prijateljstva, Bliski istok.

The Concept of Balanced Friendship: Russia-Israel Relations in the Context of the Gaza War

SUMMARY

This paper examines the complex dynamics of Russia-Israel relations through the lens of the concept of “balanced friendship” as a key to understanding their contemporary relations, with a particular focus on the impact of the Gaza war on these relations. The dynamics of Russia-Israel relations reflect the ability of both states to maintain stable relations while often balancing between their own goals and mutual recognition of each other's interests. The seriousness of the current situation caused by the Gaza war has certainly tested the limits of this bilateral relationship and redefined the priorities of their cooperation. The first part of the paper analyses the concept of friendship in international relations theory, applied to the relationship between Russia and Israel, highlighting the historical, economic, social, and security aspects that enabled the development of this specific relationship. The paper then turns to the concept of balancing, emphasising how the conflicting regional interests and different allied networks of Russia and Israel have led to the development of relations that combine cooperation and rivalry. In the third part, the paper examines how events following the start of the Gaza war have altered the dynamics of these relations, emphasising the need for clearer positioning of the two states' stances. The paper's starting assumption is that the Gaza war has had a negative impact on Russia-Israel relations, manifesting in more intense balancing and suppression of the elements of friendship. The current situation in the Middle East indicates that regional instability, along with growing geopolitical tensions, has redefined the priorities and strategic calculations of both sides, raising questions about the sustainability of their balanced friendship. To this end, a qualitative methodological approach, primarily through discourse analysis, will be used to review official documents from both states, statements by state officials, and publicly available information on Russia-Israel relations.

Keywords: Russia, Israel, Gaza war, concept of balanced friendship, Middle East.

Uvod

Sovjetski Savez je bio među prvim državama koje su priznale uspostavljanje Države Izrael 1948. godine. Međutim, Moskva je u relativno kratkom periodu okrenula svoju politiku ka potpunoj podršci arapskim nacionalističkim režimima. Politika podržavanja izraelskih protivnika rezultirala je prekidom diplomatskih odnosa nakon Šestodnevnog rata 1967. godine, kada je Sovjetski Savez pružio podršku palestinskim pokretima u Zapadnoj obali i Gazi. Tek u oktobru 1991. godine, pred sam raspad Sovjetskog Saveza, odnosi sa Izraelom su formalno obnovljeni.

Od raspada Sovjetskog Saveza i osnivanja Ruske Federacije, Moskva je usmerila svoje napore ka vraćanju kredibiliteta na međunarodnoj sceni, nastojeći da ponovo potvrdi svoju ulogu relevantnog aktera u globalnim pitanjima. Povratak pozicije velike sile označava postojanje moći da utiče na ishode globalnih dešavanja. Bliski istok kao „bure baruta”, obeležen konstantno prisutnim konfliktima i težnjama velikih sila da uspostave regionalni mir, predstavlja povoljnu opciju za Rusiju da reafirmiše svoju ulogu velike sile na međunarodnoj sceni. Kao tradicionalna sfera interesa velikih sila, ovaj region pružio je priliku Rusiji da se prikaže kao neizostavan akter u ostvarivanju regionalne stabilnosti. U tom kontekstu, Rusija je težila neutralnom pozicioniranju i uspostavljanju uloge posrednika koji je sposoban da održava kompleksne, a često i kontradiktorne odnose sa različitim akterima u regionu.

Tokom predsedništva prvog predsednika Ruske Federacije Borisa Jeljcina (*Boris Yeltsin*), odnosi Rusije i Izraela bili su obeleženi kombinacijom saradnje i strateškog manevrisanja. Prvobitni strateški motivi Borisa Jeljcina bili su usmereni na ponovno uključivanje Rusije u proces ostvarivanja mira na Bliskom istoku, s ciljem ograničavanja uticaja Sjedinjenih Američkih Država i sprečavanja njihove dominacije u regionu.² Time je Rusija pokušala da ponudi alternativu američkom pristupu, naglašavajući svoju spremnost za dijalog sa svim stranama i ujedno demonstrirajući sopstvene diplomatske kapacitete kao faktor u rešavanju jednog od najznačajnijih konflikata na globalnom nivou. Rusija je učestvovala u važnim mirovnim inicijativama, poput Sporazuma iz Osla 1993. godine i mirovnog sporazuma između Izraela i Jordana 1994. godine, čime je potvrđivala svoj značaj u regionalnoj diplomatiji. Takođe, tadašnji ministar spoljnih poslova Ruske Federacije Jevgenij Primakov (*Yevgeny Primakov*) pokušavao je da posreduje između Izraela i Palestinaca, kao i između Izraela i Sirije, ukazujući na težnju Rusije da se prikaže kao ključni pomiratelj u regionu. Međutim, problem je predstavljao njegov pristup

² Robert O. Freedman, "Russia and Israel under Yeltsin", *Israel Studies*, Vol. 3, No. 1, 1998, 140-169.

pomirenju, s obzirom na njegovu pristrasnost prema arapskom svetu, nakon čega su se rusko-izraelski odnosi ponovo našli u senci.

Dolaskom Vladimira Putina (*Владимир Путин*) na vlast u Rusiji, paralelno dolazi do ubrzanog napretka rusko-izraelskih odnosa, naročito nakon Putinove prve posete Jerusalimu 2005. godine. Shodno tome, savremeni odnosi Rusije i Izraela zaista se mogu smatrati specifičnim, imajući u vidu da se pozitivni odnosi od tada održavaju, pa čak i napreduju, uprkos kontradiktornostima i različitim interesima u regionu. Balansirano prijateljstvo ove dve države predstavlja značajan predmet analize jer je ovakva vrsta odnosa pre bedan u globalnoj diplomatiji, gde sa različitim stavovima i saveznicima države ipak uspeavaju da održe pozitivne odnose i ispune određene zajedničke interese.

Rusko-izraelski odnos, iako do sada nije značajno uticao na šire strateške pozicije i regionalnu dinamiku, ilustruje kako velike sile manevrišu u kompleksnom međunarodnom sistemu, odnosno prioritetizuju diplomatske odnose i ekonomske veze, prilagođavajući se različitim konfrontacijama. Postavlja se pitanje – da li trenutni rat u Gazi ima direktne posledice na dinamiku ovog bilateralnog odnosa, budući da Rusija pažljivo kalkuliše svoje političke stavove i aktivnosti kako bi izbegla pogoršanje ekonomski i politički značajnih odnosa sa Izraelom, ali i zadržala svoju poziciju u regionu.

Koncept prijateljstva u odnosima Rusije i Izraela

Pretpostavka od koje se polazi u konceptualnoj analizi jeste da se prijateljstvo između država ne može posmatrati kroz isti okvir kao i prijateljstvo između pojedinaca. Samim tim, analiza prijateljskih odnosa između država iziskuje pristup koji, s jedne strane, uzima u obzir istorijske i društvene veze, specifičnosti šireg geopolitičkog konteksta, kao i dinamiku moći i strateških interesa koji oblikuju te odnose.

Felix Berenskoter (*Felix Berenskoetter*) posmatra prijateljstvo kao mehanizam kroz koji država može da stabilizuje svoju anksioznost, pružajući svojim prijateljima osećaj ontološke sigurnosti.³ U tom kontekstu, prijateljstvo se ne zasniva samo na praktičnim interesima, već i na dubljem osećaju sigurnosti i predvidljivosti u međusobnim odnosima. Države koje se ponašaju kao prijatelji nude jedna drugoj kontinuitet i sigurnost, a kroz normativna očekivanja i međusobnu percepciju oblikuju sopstveno ponašanje. Pojam ontološke sigurnosti, koji podrazumeva osećaj stabilnosti identiteta, direktno je povezan sa konstruktivističkim stavom da identiteti država nisu dati, već se formiraju kroz interakciju i prepoznatljive obrasce

³ Felix Berenskoetter & Yuri van Hoef, "Friendship and foreign policy", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, Vol. 1, 2017, 7.

ponašanja. Prijateljstvo, dakle, pomaže državama da smanje osećaj nesigurnosti tako što omogućava predvidljive odnose sa prijateljskim državama što, dalje, može uticati na stabilnost identiteta i uloge u međunarodnom sistemu.

U kontekstu odnosa Rusije i Izraela, koji se neretko percipiraju kao pragmatični, postoji element međusobnog razumevanja i priznanja koji može biti povezan sa konceptom prijateljstva kako ga definiše Berenskoter. Ukoliko prihvatimo faktor stabilizacije anksioznosti kao prisutan u ovim odnosima, Rusija kroz svoje odnose sa Izraelom može tražiti način da stabilizuje svoju poziciju u regionu, istovremeno afirmišući svoj identitet velike sile i vraćajući status koji joj omogućava značajniji uticaj u globalnoj politici. S druge strane, prijateljski odnos sa Rusijom omogućava Izraelu da upravlja rizicima koji proizilaze iz ruske podrške njegovim protivnicima, posebno u kontekstu njenih odnosa sa Iranom i Sirijom, dok istovremeno, obezbeđuje diplomatski kanal za očuvanje sopstvenih interesa.

U teoriji o međunarodnim odnosima, koncept prijateljstva može se sagledati kroz prisustvo utilitarističkih i normativističkih elemenata.⁴ Utilitaristički elementi u prijateljstvu odnose se na koristi i relativne dobitke koji se mogu ostvariti u određenom odnosu. Takođe, utilitaristička perspektiva promatranja prijateljstva bliska je realističkim teorijama koje ističu da države održavaju prijateljske odnose sa pojedinim državama kako bi maksimizirale svoje interese poput bezbednosti, ekonomske dobiti ili regionalne stabilnosti.

Sa druge strane, normativistički elementi prijateljstva predstavljaju izraz zajedničkih vrednosti, naglašavajući društvene determinante i elemente saradnje poput međusobnog poštovanja i uzajamne podrške. Takođe, normativističke komponente uključuju zajedničku istoriju, naglašavajući da se država ponaša prema prijatelju drugačije nego prema neutralnoj ili neprijateljskoj državi upravo zbog tih konstruisanih značenja.

U osnovi rusko-izraelskih odnosa leže utilitarističke komponente prijateljstva, što upućuje na održavanje odnosa koji su pre svega pragmatični i zasnovani na maksimiziranju obostranih koristi. Naime, interesi poput bezbednosti, stabilnosti, razvoja i ekonomskih koristi su najznačajnije determinante koje oblikuju ovaj odnos.

Iz ugla Rusije, Bliski istok predstavlja prostor za sprovođenje njene realpolitik strategije u međunarodnoj trci za uticaj, a odnos sa Izraelom se, između ostalog, koristi kao metod prodiranja na region. Postoji nekoliko aspekata interesa koje Rusija nastoji da ostvari putem održavanja pozitivnih odnosa sa Izraelom. Pre svega, Rusija teži jačanju svog geopolitičkog uticaja i reafirmisanju statusa velike sile kroz

⁴ Ibid., 4.

suprotstavljanje zapadnom prisustvu u regionu i kroz obezbeđivanje sopstvene pozicije kao ključnog posrednika u bliskoistočnim pitanjima.

Paralelno održavanje bliskih odnosa sa Izraelom i drugim bliskoistočnim državama poput Irana i Sirije, omogućava Rusiji da predstavi alternativu zapadnoj hegemoniji, koja se neretko optužuje za pristrasnost i naklonjenost izraelskoj strani u konfliktima, doprinoseći postepenom razbijanju unipolarnog momenta na Bliskom istoku. Rusija je uspjela da osigura svoju poziciju u regionu kroz aktivno posredovanje u brojnim krizama, samostalno, ali i kao članica međunarodnog Bliskoistočnog kvarteta.⁵ Takođe, uspešno je izgradila sopstvenu mrežu podrške zahvaljujući sposobnosti da komunicira sa svim relevantnim akterima u regionu, bez obzira na njihove međusobne tenzije.

Druga utilitaristička komponenta koja čini odnos sa Izraelom značajnim za Rusiju, jesu trgovinska razmena i ekonomska korist koju Rusija ostvaruje u ovom odnosu. Prihod od bilateralne trgovine doprinosi ruskoj ekonomiji i njenom ekonomskom opstanku u uslovima ograničenog pristupa zapadnim tržištima, a Izrael igra važnu ulogu u podršci ruskom energetske sektoru, kupujući velike količine ruske nafte. Takođe, nakon aneksije Krima 2014. godine i uvođenja sankcija Rusiji od strane Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije, Rusija je doživela pad uvoza u brojnim sektorima, posebno u prehrambenoj industriji. U tim okolnostima, Izrael ne podržavajući sankcije, postao je jedan od najznačajnijih izvoznika prehrambenih proizvoda u Rusiju. Ova saradnja je omogućila Rusiji da u velikoj meri ublaži efekte zapadnih sankcija u sektoru hrane, dok je Izraelu otvorila značajno tržište za izvoz poljoprivrednih proizvoda, naročito svežeg voća, mesa i mlečnih proizvoda.

Osim nafte i prehrambenih proizvoda, trgovinska razmena obuhvata i saradnju u sektoru visokih tehnologija i odbrambenih sistema. Izrael se smatra svetskom supersilom u oblasti vojne tehnologije, a njegova inovativna tehnologija predstavlja atraktivnu komponentu za Rusiju u cilju modernizacije sopstvenih industrijskih kapaciteta. Jedan od najvažnijih aspekata ove saradnje jeste kontinuirana kupovina dronova, koja traje više od decenije, a koja je omogućila Rusiji da unapredi svoju vojnu industriju. Dokaz uspešne saradnje jeste ugovor u vrednosti od 400 miliona dolara između Izraelske vazduhoplovne industrije i ruskog državnog preduzeća Oboronprom, koji je doveo do proizvodnje naprednih špijunskih dronova.⁶ Takođe, Rusija prepoznaje Izrael kao

⁵ Bliskoistočni kvartet predstavlja međunarodnu ad hoc grupu uključenu u posredovanje u izraelsko-palestinskom mirovnom procesu, osnovanu u Madridu 2002. godine. Bliskoistočni kvartet čine Ujedinjene nacije, Sjedinjene Američke Države, Evropska unija i Rusija.

⁶ Megan Bailey, "A Strategic Alliance: An Exploration of Israeli Russian Relations", *Independent Study Project Collection 1985, 2014*, 26.

predvodnika u oblasti svemirske tehnologije, posebno ističući izraelske inovacije u smanjenju veličine i težine satelita. Ovo priznanje je rezultiralo potpisivanjem sporazuma o saradnji u oblasti svemira između dve zemlje 2011. godine, koji obuhvata oblasti kao što su astrofizička istraživanja, svemirska biologija, navigacioni sateliti i usluge lansiranja.⁷ Dok izraelski napredak naglašava njegovu nezavisnost i inovativnost, ruski interes za ove tehnologije ukazuje na saradnju u kom prepoznaje i koristi prednosti izraelskih postignuća.

Treći značajan aspekt ruskog interesa za održavanje prijateljskih odnosa sa Izraelom leži u zajedničkom tvrdokornom stavu prema terorizmu, predstavljajući narednu normativističku komponentu.⁸ Dolaskom Vladimira Putina na vlast, borba protiv terorizma postala je jedan od glavnih prioriteta ruske administracije, naročito zbog postojanja straha od širenja džihadizma iz Čečenije. U istom periodu kada izbija Drugi čečenski rat 1999. godine, dolazi do jačanja talibana u Avganistanu i širenja uticaja Al Kaide u bliskoistočnom regionu. Nova ruska administracija prepoznala je veze između arapskih džihadista i terorističkih grupa na Kavkazu.⁹ U tom kontekstu, Izrael, koji se dugo suočava sa pretnjama terorističkih organizacija, deli sličan stav sa Rusijom u pogledu potrebe za odlučnim delovanjem protiv ekstremizma. Zajednička osetljivost na terorizam postala je osnova za izgradnju određenog stepena poverenja između dve države. Shodno tome, Izrael je podržao ruske akcije u Čečeniji uprkos osudama zapada, što je bilo značajno za legitimitet ruske borbe protiv islamskih ekstremista u očima međunarodne zajednice. Istovremeno, ova saradnja omogućila je uspostavljanje zajedničkog jezika u bezbednosnim pitanjima i pružanje zajedničkog otpora prema širenju terorističkih mreža.

Iz perspektive Izraela, održavanje prijateljskih odnosa sa Rusijom značajno je iz nekoliko razloga, od kojih jedan od najvažnijih leži u imigraciji ruskih Jevreja u Izrael. Istorijska veza između Rusije i Izraela, preciznije između Rusije i jevrejskog naroda, datira mnogo pre uspostavljanja Države Izrael 1948. godine. Njihova povezanost ogleda se u dugom istorijskom prisustvu jevrejske dijaspore na teritoriji tadašnjeg ruskog carstva, a kasnije i Sovjetskog Saveza, gde je živela velika jevrejska zajednica – Aškenazi. Po osnivanju Države Izrael, usledila je prva masovna

⁷ *Israel and Russia Sign Space Cooperation Agreement*, Prime Minister's Office, <https://www.gov.il/en/pages/spokeheskem270311>, 23/10/2024.

⁸ Vitaly Naumkin, "Common Interests and Differences in the Changing Middle East", in: *Russia and Israel in the Changing Middle East*, Zvi Magen & Vitaly Naumkin (eds.), Institute for National Security Studies, Tel Aviv, 2013, 23–25.

⁹ Spyridon N. Litsas, "Russian Foreign Policy in the Middle East under Putin: Can Bears Walk in the Desert?", in: *Conflict and Diplomacy in the Middle East*, Yannis A. Stivachtis (ed.), Bristol, E-International Relations Publishing, 2018, 64–77.

emigracija Jevreja sa sovjetskog prostora, kada je više od milion sovjetskih Jevreja emigriralo u Izrael, čineći jedan od najvećih migracionih talasa u istoriji zemlje.¹⁰ Drugi talas migracije usledio je nakon raspada Sovjetskog Saveza i ponovnog uspostavljanja diplomatskih odnosa, kada je veliki broj Jevreja napustio bivše sovjetske republike i nastanio se u Izraelu, od kojih su mnogi govorili ruski jezik i održavali kulturne i društvene veze sa svojim ruskim poreklom. Takođe, na ovaj migracioni talas uticala je odluka Rusije 1996. godine da dozvoli jevrejskoj agenciji da radi unutar njenih granica kako bi olakšala imigraciju Jevreja u Izrael, prvenstveno kroz obrazovne napore.¹¹ Ovakvo delovanje rezultiralo je stalnim prilivom imigranata, doprinoseći rastu i razvoju Izraela, ali i formiranjem jedne od najvećih etničkih manjina u Izraelu – ruskojezične zajednice.¹² Ova zajednica je značajno oblikovala politički, društveni i kulturni pejzaž Izraela, ali i postala značajna determinanta budućih odnosa između Rusije i Izraela. Uzimajući u obzir činjenicu da skoro jednu petinu izraelskog stanovništva čine Jevreji ruskog porekla, demografski faktor poprilično utiče na oprezno donošenje odluka, pri čemu se doprinosi zadovoljstvu ovog značajnog segmenta stanovništva i na taj način unapređuje unutrašnja politička i društvena stabilnost.

Drugo, trgovinska saradnja sa Rusijom značajno doprinosi obezbeđivanju energetske bezbednosti Izraela, pre svega kroz snabdevanje Izraela sirovom naftom. Izrael, kao zemlja koja ne raspolaže velikim rezervama prirodnih resursa, zavisna je od uvoza energenata kako bi osigurala svoj dalji ekonomski i industrijski razvoj, ali i kako bi održala visoki životni standard za svoje stanovništvo. Pored uvoza nafte, Rusija predstavlja i strateškog partnera Izraela investiranjem u izraelski tečni gas.¹³ Takođe, već pomenute trgovinske koristi koje Rusija ostvaruje u okviru bilateralnih odnosa, od izrazitog su značaja i za Izrael. Rast izvoza prehrambenih proizvoda nakon aneksije Krima, dodatno je dobio na značaju tokom rata u Ukrajini. Odluka Izraela da se ne pridruži zapadnom konsenzusu upućivanja sankcija protiv Rusije, omogućila je nastavak i proširenje trgovinske razmene između dve zemlje, istovremeno doprinoseći izraelskoj ekonomskoj stabilnosti.

Treći aspekt težnje Izraela za održavanjem prijateljskih odnosa sa Rusijom odnosi se na koristi koje može ostvariti u kontekstu rešavanja

¹⁰ Noah Lewin-Epstein & Yinon Cohen, "Ethnic origin and identity in the Jewish population of Israel", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 45, No. 11, 2018, 2118–2137.

¹¹ Megan Bailey, "A Strategic Alliance: An Exploration of Israeli Russian Relations", 15.

¹² Larissa Remennick, *Russian Jews on Three Continents: Identity, Integration and Conflict*, Routledge, New York, 2018, 13–52.

¹³ Dmitry Maryasis "Participation of Russian Energy Companies in the Development of Israel's Natural Gas Discoveries", in: *Conflict and Diplomacy in the Middle East*, Yannis A. Stivachtis (ed.), Bristol, E-International Relations Publishing, 2018, 93–102.

bliskoistočnih konflikata. Iako Izrael izražava zabrinutost zbog bliskih veza Rusije sa Iranom na Bliskom istoku, takođe se nada da bi njihov savez mogao da utiče na neutralniji stav Rusije ukoliko nastavi sa učestvovanjem u procesu pomirenja i stabilizacije u tom regionu. Tradicionalan uticaj koji Rusija ostvaruje u Siriji i u Iranu može doprineti ograničavanju njihovog delovanja, čime se stvara određena diplomatska ravnoteža. Nasuprot tome što Izrael uživa značajnu podršku od strane SAD i svojih zapadnih saveznika, bliski kontakti sa Rusijom omogućavali su da deluje kao nezavisan akter, izbegavajući prekomerni pritisak sa svih strana. Ovakva diplomatska ravnoteža proširuje manevarske sposobnosti Izraela na međunarodnoj sceni, čime ojačava njegovu poziciju i fleksibilnost u ostvarivanju sopstvenih interesa.

Koncept balansiranja u odnosima Rusije i Izraela

Sa rastućim uticajem sila u usponu i sve izraženijom multipolarizacijom sveta, globalni odnosi postaju sve kompleksniji, zahtevajući preciznija objašnjenja od pojednostavljenih distinkcija poput one koju pravi Arnold Wolfers (*Arnold Wolfers*) na „prijateljstvo” ili „neprijateljstvo” u međunarodnim odnosima.¹⁴ Globalizacija odnosa, koja osnažuje međusobnu povezanost država i povećava njihovu političku i ekonomsku zavisnost, dovodi do novih izazova u diplomatiji. Države se sve češće opredeljuju za saradnju, iako im se interesi često razlikuju, pa čak i suprotstavljaju. Ovakva dinamika odnosa zahteva od država da, uz diverzifikaciju partnerstava, razvijaju fleksibilnije strategije u kojima balansiraju između saradnje i rivalstva.

Konceptom balansiranja u odnosima objašnjava se ograničena relevantnost razlika u idejama, identitetima i odnosima sa drugim državama, predstavljajući varijable značajne u međunarodnim odnosima, ali koje se ipak neretko zanemaruju radi ostvarivanja dugoročnih interesa i osećaja stabilnosti. Takođe, ovaj koncept podrazumeva uspostavljanje bliskih odnosa između dve države bez formalnog savezništva ili potpune zavisnosti. Balansiranje u odnosima temelji se na dinamici međusobnog poverenja i prilagođavanja, pri čemu su veze dovoljno čvrste da prevaziđu okvire klasičnih političko-vojnih saveza, ali istovremeno dovoljno fleksibilne da omogućavaju zadržavanje različitih stavova i donošenje nezavisnih odluka. Shodno tome, odnos između Rusije i Izraela predstavlja odraz složenosti moderne geopolitike, u kojoj tradicionalni savezi više nisu jedina osovina oko koje se odvijaju međunarodni odnosi. Umesto toga, prisutno je situaciono partnerstvo, u kojem zemlje poput

¹⁴ Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1962, 25-35.

Rusije i Izraela nalaze zajedničke interese i međusobnu podršku, uprkos suprotstavljenosti na drugim frontovima.

Razlog zašto Rusija i Izrael posežu za balansiranjem u odnosima, kao i zašto se njihov odnos ne može smatrati čistim prijateljstvom, leži u nekoliko suprotstavljenih interesa koji destabilizuju potpunu saradnju dve države, što neretko iziskuje balansirani međusobni pristup. Ova pragmatična strategija balansiranja omogućava obema zemljama da maksimiziraju svoje strateške ciljeve, izbegavajući potencijalno destruktivne konfrontacije. Balansiranje u odnosima Rusije i Izraela odvija se na dva nivoa.

Sa jedne strane, Rusija balansira svoje političke stavove, odluke i aktivnosti između svrstavanja uz pojedine bliskoistočne države i svrstavanja uz Izrael. Shodno odnosima sa Izraelom, najveća prepreka jeste rusko partnerstvo sa Iranom i Sirijom. Prvo, Moskva podržava razvoj iranskog nuklearnog programa, konstantno ističući značaj ovog projekta za rusku industriju nuklearne energije. Naime, neke od ruskih kompanija bile su uključene u izvođenje radova na izgradnji iranskog nuklearnog reaktora u Bušehru.¹⁵ Nasuprot tome, iranske nuklearne ambicije predstavljaju direktnu pretnju bezbednosti Izraela uzimajući u obzir regionalna trvenja između Irana i Izraela.

Drugo, rusko vojno uplitanje u Siriji, koje je počelo 2015. godine, izazvalo je značajnu zabrinutost Izraela koja proizilazi iz bliskih veza Rusije sa režimom Bašar al-Asada (*Bashar al-Assad*) u Siriji i mogućnosti Irana da poveća svoj uticaj u Siriji, u neposrednoj blizini izraelskoj granici. Iako je Rusija saradivala sa Izraelom u nekim bezbednosnim pitanjima, poput koordinacije vazdušnih napada kako bi se izbegli sukobi između njihovih snaga, ona takođe daje prioritet svojim dugogodišnjim saveznicima.

Treća tačka razmimoilaženja u odnosima jesu različiti stavovi Rusije i Izraela po pitanju rešavanja izraelsko-palestinskog sukoba, koja je još naglašenija od otpočinjanja rata u Gazi. Rusija se zalaže za formiranje nezavisne palestinske države u okviru granica koje su dogovorene 1967. godine, sa Istočnim Jerusalimom kao glavnim gradom, koja bi koegzistirala sa Izraelom u miru. Takođe, redovno podseća na važnost primene Rezolucije 181 Ujedinjenih nacija iz 1948. godine kao temelja za rešavanje palestinskog pitanja, što Izrael uporno odbacuje kao moguće rešenje.¹⁶

Sa druge strane, Izrael balansira na osi održavanja pozitivnih bilateralnih odnosa između dve velike sile – Sjedinjenih Američkih Država i Rusije – koje se međusobno takmiče u trci za ostvarivanje premoći na Bliskom istoku. Ovaj strateški pristup Izraela proizilazi iz činjenice da, iako nije u potpunosti regionalna sila sa kapacitetom da samostalno oblikuje

¹⁵ Mark N. Katz, "Putin's pro-Israel policy", *Middle East Quarterly*, Vol. 12, No. 1, 2005, <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/putins-pro-israel-policy>, 23/10/2024.

¹⁶ "Resolution 181 (1947)", General Assembly of the United Nations, 29 November 1947.

regionalni sistem u pretežno arapskom okruženju, ipak poseduje značajnu moć da odbrani svoje interese kroz balansiranje diplomatskih odnosa, osiguravajući potporu svojim interesima i od strane SAD i Rusije. Gotovo od uspostavljanja izraelske države, Sjedinjene Američke Države deluju kao njegov ključni saveznik i zaštitnik, pružajući sveobuhvatnu podršku na vojnom, političkom i ekonomskom planu. Ova podrška ogleda se ne samo u jačanju izraelskih kapaciteta na unutrašnjem nivou, već i u zastupanju njegovih interesa na međunarodnoj sceni, posebno kroz odbranu izraelskih stavova u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija. Kako se ističe na zvaničnom sajtu Stejt Departmenta (*State Department*) Sjedinjenih Američkih Država, Izraelci i Amerikanci su ujedinjeni zajedničkom posvećenošću demokratiji, ekonomskom prosperitetu i regionalnoj stabilnosti, dok je „Izrael veliki partner Sjedinjenim Američkim Državama i Izrael nema većeg prijatelja od Sjedinjenih Američkih Država”.¹⁷

Kroz različite sporazume o saradnji, SAD su pomogle Izraelu da se razvije u oblastima poput civilnog vazduhoplovstva, javnog zdravlja, obnovljive energije, saradnje u svemiru i transportu. Međutim, ključni aspekt saradnje jeste opsežna vojna podrška koju Izrael dobija, pri čemu su SAD glavni izvor stranog vojnog finansiranja i snabdevanja naprednom vojnom opremom. Izrael i SAD potpisali su dugoročni sporazum, uspostavljen tokom administracije Baraka Obame (*Barack Obama*), koji predviđa da Izrael svake godine dobija 3,8 milijardi dolara za vojnu pomoć.¹⁸ Većina tih sredstava mora biti utrošena na kupovinu oružja od američkih kompanija, čime SAD ne samo da pomaže Izraelu već i osigurava stalnu ekonomsku i stratešku povezanost sa velikim proizvođačima oružja. Samim tim, Izrael je jedan od najvećih korisnika američkog vojnog oružja, a većina tih sredstava koristi se za kupovinu oružja od američkih vojnih proizvođača poput *Boeinga*, *Lockheed Martina*, *RTX*, *Northrop Grumman* i drugih.¹⁹ Primera radi, američka kompanija Boing (*Boeing*), sve više se oslanja na izraelske narudžbine kako bi kompenzovala gubitke u svojim komercijalnim sektorima, posebno u proizvodnji civilnih aviona. Boing je tokom 2023. godine isporučio Izraelu preko 1.000 malih dijametralnih bombi i 1.800 *JDAM* kitova za precizno navođenje bombi, što svedoči stalnom izvoru prihoda koji američki

¹⁷ *U.S. Relations With Israel*, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-israel/>, 7/11/2024.

¹⁸ *Fact Sheet: Memorandum of Understanding Reached with Israel*, The White House, Office of the Press Secretary, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/09/14/fact-sheet-memorandum-understanding-reached-israel>, 7/11/2024.

¹⁹ *United States Spending on Israel's Military Operations and Related U.S. Operations in the Region October 7, 2023 – September 30, 2024*, Watson Institute for International & Public Affairs, https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2023/2024/Costs%20of%20War_US%20Support%20Since%20Oct%202017%20FINAL%20v2.pdf, 10/11/2024.

proizvođači oružja ostvaruju kroz ovu saradnju.²⁰ Prema Zakonu o kvalifikovanoj vojnoj ekspanziji (QME) iz 2012. godine, Izrael je postavljen kao primarni partner u regionalnoj sigurnosti, obezbeđujući da američke isporuke oružja Izraelu budu prioritetne, i da se ne naruši njegova vojna superiornost u odnosu na druge zemlje Bliskog istoka.²¹ Samim tim, F-35 borbeni avioni, koji su među najmodernijim vojnim platformama, pružaju Izraelu značajnu prednost u regionu. Ovo partnerstvo je značajno doprinisilo vojnom jačanju Izraela, što je samim time i dovelo do učvršćivanja njegove pozicije kao regionalne sile i osiguralo odbranu njegovih interesa.

Navedene situacije, u kojima je prijateljstvo Rusije i Izraela stavljeno na test, prevaziđene su mehanizmima koje Čen Kerčer (*Chen Kertcher*) naziva normativnim i strukturalnim načinima održavanja odnosa. Prema Kerčeru, normativni mehanizmi predstavljaju redovne prakse koje se koriste najčešće na formalnom nivou u vidu regularnih sastanaka lidera država, javnih izjava, izgradnje zajedničkog identiteta i sećanja, kao i javnih gestova upućivanja podrške.²² Samim tim, jedan od najznačajnijih elemenata odnosa i razloga uspešnosti balansiranja jeste idiosinkratički faktor, odnosno odnos između predsednika Ruske Federacije Vladimira Putina i premijera Države Izrael Benjamina Netanjahua (*Benjamin Netanyahu*). Lideri Rusije i Izraela održavaju bliske i dinamične odnose gotovo čitavu deceniju. Jedan od centralnih elemenata ovog odnosa jeste obostrano prepoznavanje snažnog liderstva, koje se ogleda u čestom i intenzivnom dijalogu. Čak ni ruska vojna intervencija u Siriji, koja je mogla potencijalno da ugrozi njihove odnose, nije narušila ovu blisku saradnju. Osim političkog dijaloga, odnosi dve zemlje dodatno su učvršćeni kroz podsećanje na snažne kulturne veze, zajedničke vrednosti i istorijsku povezanost. Naglasak se stavlja na stradanja i iskušenja kroz koje je prolazilo rusko i jevrejsko društvo tokom Drugog svetskog rata, što postavlja čvrst temelj za međusobno razumevanje. Ova kombinacija lične diplomatije i kolektivnog sećanja postala je kamen temeljac odnosa Rusije i Izraela, omogućavajući im da prevaziđu potencijalne izazove i zadrže stabilan kurs saradnje.

Među strukturalnim načinima održavanja odnosa Kerčer podrazumeva delovanje u cilju sprečavanja konflikata, odnosno koordinaciju aktivnosti kako se ne bi urušili odnosi. Do koordinisanja međusobnih ciljeva došlo je nakon vojnog intervanisanja Rusije u Siriji 2015. godine. Izrael je nastojao da

²⁰ Ibid.

²¹ *United States-Israel Enhanced Security Cooperation Act of 2012*, Congress, <https://www.congress.gov/112/statute/STATUTE-126/STATUTE-126-Pg1146.pdf>, 10/11/2024.

²² Chen Kertcher & Dima Course, "The Practice of Friendship Balancing: Russia-Israel Relations, 2015 to 2021", *Middle East Policy*, Wiley Periodicals LLC, Vol. 31, No. 2, 2024. 67–82.

zadrži mogućnost za sprovođenje vazdušnih napada, posebno na ciljeve povezane sa vojnim prisustvom Irana i Hezbolaha, dok je Rusija težila da osigura efikasnost sopstvenih vojnih operacija, da zaštiti svoje jedinice i očuva savezništvo sa sirijskim režimom Bašara al-Asada.²³ Bez obzira na suprotstavljene ciljeve, dve strane uspešno su izbegle dekonstrukciju međusobnih odnosa tako što je Izrael davao Rusiji poverljive informacije o predstojećim napadima u blizini ruskih položaja, pri čemu Rusija nije interpretirala te napade kao pretnju sopstvenim interesima.

Može se zaključiti da su Rusija i Izrael, zahvaljujući efikasnim mehanizmima i dosadašnjem strateškom balansiranju, uspevale da očuvaju prijateljske odnose tokom izazovnih perioda. Ipak, postavlja se pitanje da li su isti ti mehanizmi bili dovoljni da održe stabilnost odnosa od početka rata u Gazi, kada su razlike između stavova ovih država postale upadljivije. Štaviše, pitanje jeste u kojoj meri su uopšte nastojale da posegnu za ovim mehanizmima i koliko im je balansiran prijateljski odnos predstavljao značaj. Na dinamiku njihovih odnosa dodatno utiču ograničene mogućnosti delovanja Rusije, uslovljene iscrpljujućim ratom u Ukrajini, i intenzivna međunarodna kritika sa kojom se Izrael suočava zbog svojih poteza u Gazi. U tom kontekstu, neophodno je analizirati da li su posledice prouzrokovane ratom u Gazi, kako na regionalnu stabilnost tako i na globalni imidž obe države, nadmašile kapacitet bilateralnih odnosa Rusije i Izraela da prevaziđu ovakav izazov.

Odnosi Rusije i Izraela od početka rata u Gazi

Rat u Gazi, zvanično započet napadom Hamasa na Izrael 7. oktobra 2023. godine, izazvao je jednu od najvećih međunarodnih kriza u 21. veku koja je pokrenula podele među velikim silama, primoravajući ih da se jasno pozicioniraju u odnosu na konflikt. Samo pet dana nakon napada, državni sekretar Sjedinjenih Američkih Država Entoni Blinken (*Antony Blinken*) posetio je Izrael kako bi izrazio solidarnost sa Državom Izrael, istovremeno pozivajući na sprečavanje širenja sukoba na druge zemlje u regionu.²⁴ Brz diplomatski odgovor američkog rukovodstva predstavlja jasan signal da SAD ne samo da stoji uz svog bliskog, dugogodišnjeg saveznika, već i da je spreman da aktivno učestvuje u oblikovanju budućih događaja u regionu.²⁵ Reputacija SAD kao primarnog posrednika na

²³ Larry Hanauer, "Israel's Interests and Options in Syria", *RAND Corporation*, 2016, 5.

²⁴ Secretary Antony J. Blinken and Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu After Their Meeting, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-israeli-prime-minister-benjamin-netanyahu-after-their-meeting-2/>, 10/11/2024.

²⁵ Secretary Blinken's Travel to Israel and Jordan, U.S. Embassy in Israel, <https://il.usembassy.gov/secretary-blinkens-travel-to-israel-and-jordan/>, 10/11/2024.

Bliskom istoku, dovedena je u pitanje zbog nepokolebljive podrške koju pruža Izraelu, zanemarujući njegove aktivnosti u pojasu Gaze. S druge strane, neposredno nakon napada, Rusija je nastojala da zadrži ambivalentniji stav izbegavajući direktno zauzimanje strana u sukobu. Naime, portparolka Ministarstva spoljnih poslova Rusije Marija Zaharova (*Maria Zakharova*), istakla je zvaničan politički stav Rusije da je neophodan hitan prekid vatre, sprečavanje humanitarne krize, kao i da je rešenje sukoba moguće naći jedino diplomatskim putem.²⁶

Od izbijanja rata u Gazi prepoznaje se nekoliko izazova sa kojima je suočeno balansirano prijateljstvo Rusije i Izraela. Pre svega, Rusija je od samog početka pristupila sukobu oportunistički, posmatrajući sukob kao priliku za ostvarivanje sopstvenih geopolitičkih interesa. Rat je doprineo preusmeravanju globalne pažnje sa rata u Ukrajini na dešavanja na Bliskom istoku. Ovaj strateški pomak uticao je ne samo na medijsku i javnu percepciju, već i na redistribuciju političke pažnje i resursa međunarodnih aktera. Podrška palestinskom narodu predstavlja se kao centralni instrument ruske strategije u pridobijanju simpatija Globalnog juga, naročito u kampanji delegitimizacije uloge Zapada koju Rusija aktivno vodi, optužujući Sjedinjene Američke Države za izazivanje globalnih konflikata. U prilog tome stoji predlog nacrtu rezolucije u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija na inicijativu Rusije kojima se poziva na humanitarni prekid vatre.²⁷ Ovaj dokument je izbegavao političke insinuuacije i otvoreno pozicioniranje prema stranama u sukobu, čime je Moskva želela da olakša usvajanje rezolucije. Međutim, rezolucija je odbijena zbog protivljenja SAD, Francuske i Velike Britanije, što je omogućilo Moskvi da odgovornost za neuspeh mirovnih inicijativa pripiše Zapadu. Takođe, instrumentalizacija rata u svrhu potiskivanja Ukrajine iz prvog plana globalnog političkog diskursa, odrazila se i na tok podrške SAD koja je bila primarno usmerena na Ukrajinu. Fokus Kongresa SAD na rat u Gazi, otežao je obezbeđivanje finansijskih sredstava za nastavak pomoći Ukrajini, čime su stvorene povoljnije okolnosti za Rusiju u ukrajinskom sukobu, omogućavajući joj da u manjoj meri oseća pritisak sa Zapada. Shodno navedenom, percepcija da Rusija koristi bliskoistočni konflikt primarno za ostvarivanje svojih geopolitičkih ciljeva, umesto za angažman u rešavanju sukoba, značajno je narušilo poverenje i oslabilo prijateljski ton u bilateralnim odnosima sa Izraelom.

Drugi značajan izazov u odnosima Rusije i Izraela proizilazi iz sve izraženije i otvorenije ruske podrške palestinskom narodu. Palestinsko pitanje, godinama potisnuto na margine globalne diplomatije, uključujući i

²⁶ *Comment by Foreign Ministry Spokeswoman Maria Zakharova on the sharp escalation of the Palestinian-Israeli conflict*, The Ministry of the Foreign Affairs of the Russian Federation, https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1907962/, 10/11/2024.

²⁷ *Security Council rejects Russian resolution on Gaza*, United Nations, <https://news.un.org/en/story/2023/10/1142427>, 10/11/2024.

period kreiranja Abrahamovih sporazuma 2020. godine koji su bili predstavljeni kao korak ka novom bliskoistočnom poretku, dobilo je novu dimenziju vraćajući se u središte međunarodne agende. Ovaj zaokret usledio je nakon eskalacije rata, intenzivnih operacija izraelske vojske u Gazi i pojačane represije na Zapadnoj obali.²⁸ Shodno tome, Rusija koristi priliku da se nametne kao glas podrške Palestincima uz sve češće osude kolektivnog kažnjavanja palestinskog naroda u izraelskim vojnim operacijama što joj je, uzgred, omogućilo i da polarizuje međunarodnu zajednicu u kontekstu svoje šire geopolitičke borbe sa Zapadom. Ovakav narativ Izrael percipira kao neprijateljski gest, naročito u svetlu činjenice da Rusija nikada nije označila Hamas kao terorističku organizaciju. Nakon početka neprijateljstava, spekulacije o prisustvu Hamasa u Moskvi i o tome koliko je Rusija bila upoznata sa planovima za napad, izazvale su sumnje i pitanja u vezi sa intenzitetom kontakata između Rusije i Hamasa, uključujući nesigurnosti u vezi sa tvrdnjama o finansijskoj podršci Hamasa od strane Rusije. Nesporno je da je Rusija i ranije održavala kontakte sa Hamasom, prvenstveno u kontekstu pružanja konzularne pomoći ruskim državljanima koji žive u Gazi. To je uključivalo posete iz Ramale, gde se nalazi ruska diplomatska misija za Palestinu, kao i održavanje rada kulturnog centra „Kalinka“, što bi bilo nemoguće ostvariti bez određenog nivoa saradnje sa Hamasom. Zahvaljujući komunikaciji i sastajanju sa rukovodstvom Hamasa nekoliko dana nakon napada, Rusija je uspela da dogovori evakuaciju ruskih građana iz pojasa Gaze i oslobodi svoje državljane zarobljene od strane islamističke grupe.²⁹ Takođe, značajno je da se Rusija nije povukla iz dugogodišnje uloge potencijalnog posrednika među palestinskim frakcijama, insistirajući na uključivanju Palestinske oslobodilačke organizacije u pregovore, ne bi li „reanimirala“ Bliskoistočni kvartet i osigurala svoju ulogu u daljim pregovorima sa Izraelom.³⁰ Međutim, dok palestinski politički akteri vide Rusiju kao poželjnu protivtežu SAD, izraelske vlasti ostaju nezadovoljne ruskim kontaktima sa Hamasom i postepeno se distanciraju.

²⁸ Abrahamovi sporazumi potpisani su u Beloj kući 2020. godine između Izraela, s jedne strane, i Ujedinjenih Arapskih Emirata, Bahreina, Maroka i Sudana, s druge strane.

²⁹ “Hamas thanks Putin for his support as it releases Russian hostages”, *The Telegraph*, November 26, 2023, <https://archive.ph/20231126221337/>; <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2023/11/26/hamas-thanks-putin-for-support-releases-russian-hostage/>, 13/11/2024.

³⁰ *Press release on Foreign Minister Sergey Lavrov’s telephone conversation with Minister of Civil Affairs of the State of Palestine, Secretary of the PLO Executive Committee and member of the Fatah Central Committee Hussein Al-Sheikh*, The Ministry of the Foreign Affairs of the Russian Federation, <https://www.mid.ru/en/maps/ps/1913827/>, 13/11/2024, “Рассказываем об истории отношений России с ХАМАС – главным врагом Израиля в эти дни”, *Meduza*, <https://meduza.io/feature/2021/05/21/rasskazyvaem-ob-istorii-otnosheniy-rossii-s-hamas-glavnym-vragom-izrailya-v-poslednie-nedeli>, 13/11/2024.

Treći izazov u ovom kontekstu odnosi se na čvršće izraelsko vezivanje za Sjedinjene Američke Države, posebno kroz duboku finansijsku i vojnu zavisnost. Ovaj odnos ogleda se u kontinuiranoj vojnoj pomoći koju SAD pruža Izraelu, a koja za period od 7. oktobra 2023. godine do 30. septembra 2024. godine iznosi 17,9 milijardi dolara.³¹ Ova cifra uključuje i troškove za obnavljanje zaliha oružja koje je poslato Izraelu, ali ne obuhvata druge ekonomske troškove ili buduće finansijske obaveze. Samo u prvih nekoliko dana od napada Hamasa, administracija Džozefa Bajdena (*Joseph Biden*) hitno je odobrila prodaju naoružanja u vrednosti preko 250 miliona dolara bez odobrenja Kongresa.³²

Naposletku, ali nimalo manje važan, četvrti izazov predstavlja nova dimenzija u rusko-iranskim odnosima koji su održavani na bliskom nivou, ali je u poslednjem periodu došlo do znatno usklađenijeg spoljnopolitičkog kursa. Tokom sastanka predsednika Islamske republike Iran Ebrahima Raisija (*Ebrahim Raisi*) i predsednika Ruske Federacije Vladimira Putina, u decembru 2023. godine u Moskvi, lideri dve države naglasili su zajedničku retoriku, pripisujući regionalnu nestabilnost zapadnom unilateralizmu.³³ Takođe, primetna je promena stava Moskve prema iranskom nuklearnom programu, s obzirom na raniju opreznost prema iranskim nuklearnim ambicijama, čemu je u velikoj meri doprinela njihova vojna saradnja i isporuka balističkih raketa i dronova Rusiji od početka rata u Ukrajini. Dodatno, i pojedini članovi Likuda, partije Netanjahua, otvoreno su optuživali Moskvu za pristrasnost u korist Irana i Hamasa. Ovakve optužbe reflektuju atmosferu zabrinutosti unutar izraelske političke elite koja se može odraziti na buduće odluke u vezi sa odnosima sa Rusijom. Štaviše, ovakva retorika oslikava širi problem u kojem se bilateralni odnosi sve više udaljavaju od kompromisnih rešenja ka konfliktnoj dinamici. S druge strane, mogućnost iransko-izraelskog sukoba nesumnjivo nosi potencijal da preoblikuje odnose snaga na Bliskom istoku. U tom kontekstu, neophodno je razmotriti i potencijalne implikacije koje bi razvoj rata u Gazi imao na odluku Netanjahua da intenzivira neprijateljstvo prema Iranu, uprkos opasnosti od eskalacije u širi regionalni konflikt.

Uzimajući u obzir težinu navedenih izazova, normativni i strukturalni napori Rusije i Izraela u njihovom prevazilaženju i balansiranju

³¹ *United States Spending on Israel's Military Operations and Related U.S. Operations in the Region, October 7, 2023 – September 30, 2024*, Watson Institute for International & Public Affairs, https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2023/2024/Costs%20of%20War_US%20Support%20Since%20Oct%207%20FINAL%20v2.pdf, 13/11/2024.

³² *U.S. Aid to Israel in Four Charts*, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/article/us-aid-israel-four-charts-17/11/2024>.

³³ *Russian-Iranian talks*, President of Russia, December 7, 2023, <http://en.kremlin.ru/catalog/persons/680/events/72929>, 17/11/2024.

prijateljstva su sve ograničenijeg obima. Razmatrajući normativne načine održavanja odnosa, može se doneti zaključak da je primetan pad učestalosti poseta državnih zvaničnika između Rusije i Izraela. Razgovori između Vladimira Putina i Benjamina Netanjahua značajno su opali sa 49 telefonskih razgovora u periodu od 2015. godine do 2021. godine na svega dva telefonska razgovora od otpočinjanja rata u Gazi, dok direktnih poseta u istom periodu nije ni bilo. Tokom tih razgovora nisu se razmatrala potencijalna rešenja za sukob, već su se strane fokusirale na usmeravanje zajedničkog interesa, poput evakuacije ruskih državljana i razmene zarobljenika. Takođe, pojavljuje se povremeno pozivanje na zajedničku istoriju, tragične događaje iz prošlosti i borbu protiv nacizma, gde se povlače paralele između rata u Gazi i rata u Ukrajini. Iako ove tvrdnje nisu široko prihvaćene u izraelskom društvu, one pokazuju kako Rusija koristi narativ o borbi protiv imperijalizma i terorizma kako bi opravdala svoju poziciju na Bliskom istoku. Zajednička borba protiv terorizma, kao što je to bilo nakon incidenta u Dagestanu i napada na izraelske izbeglice u junu 2024. godine, dodatno osnažuje ovu poziciju. Ipak, zvaničan stav prema ratu u Gazi ostaje neutralan, iako realna slika sugerise na sve izraženije naginjanje ka Hamasu, odnosno još relevantnije ka Iranu.

Sa druge strane, vid strukturalnog balansiranja primetan je u ograničenim i pasivnim aktivnostima Rusije u odgovoru na zločine u Gazi. Rusija je proračunato pokretala nekoliko inicijativa u okviru Ujedinjenih nacija, pozivajući na prekid vatre i smanjenje tenzija, uzimajući u obzir već dugogodišnju unutrašnju paralizu ove međunarodne institucije. Iako su Rusija i Izrael u prošlosti uspevale da održe prijateljske odnose, uprkos suprotstavljenim interesima, zahvaljujući normativnom i strukturalnom balansiranju poslednji razvoj događaja ukazuje na sve veće distanciranje i promenu u njihovom međusobnom odnosu.

Zaključak

Rat u Gazi, kao jedan od najrazornijih sukoba u 21. veku, sa više od 43.000 palestinskih žrtava od njegovog izbijanja do novembra 2024. godine, od kojih su mnoge žene i deca, predstavlja značajnu varijablu u dinamici rusko-izraelskih odnosa.³⁴ Ovaj sukob, osim što je doveo do humanitarne krize i mobilizacije međunarodne zajednice, testirao je granice balansirano prijateljstva između Rusije i Izraela, preusmeravajući njihovu dinamiku prema sve izraženijem balansiranom neprijateljstvu. Rusija, iako nastoji da očuva formalne diplomatske odnose sa Izraelom, pokazuje blago naginjanje ka palestinskoj strani, što se ogleda u njoj

³⁴ Palestinian Central Bureau of Statistics https://www.pcbs.gov.ps/site/lang_en/1405/Default.aspx, 20/11/2024.

podrški Hamasu, jačanju odnosa sa Iranom i širim ambicijama ka stvaranju multipolarnog svetskog poretka. S druge strane, Izrael, suočavajući se sa stalno prisutnom opasnošću od eskaliranja sukoba sa Hezbolahom i mogućeg direktnijeg uplitanja Irana, ostavlja odnose sa Rusijom u drugom planu, zasenjene širim geopolitičkim kalkulacijama.

Postavlja se nekoliko pitanja u vezi sa budućim tokom sukoba i regionalnom dinamikom. Prvo – da li će dalja degradacija odnosa između Rusije i Izraela, u kombinaciji sa redefinisanim regionalnim savezništva, dodatno uticati na intenziviranje sukoba, potencijalno širenje rata na region i uključivanje drugih ključnih aktera poput Irana, Hezbolaha ili drugih regionalnih sila?

Drugo – postavlja se pitanje u kojoj meri će akteri poput SAD, Rusije i Evropske unije prepoznati potrebu za proaktivnijim pristupom u rešavanju ovog sukoba i da li će, zajedničkim naporima ili odvojenim inicijativama, dovesti do pronalaženja održivog rešenja koje bi zaustavilo humanitarnu katastrofu i smanjilo dalji broj žrtava?

Treće – pitanje američke spoljne politike, posebno u svetlu povratka Donalda Trampa u Belu kuću, povećava nesigurnost u kontekstu dalje bliskoistočne dinamike. Politika Donalda Trampa prema Iranu i njegova podrška izraelskim vojnim operacijama može ubrzati eskalaciju i dodatno polarizovati međunarodne aktere.

Konačno, posebno je važno pitanje da li će Rusija uspeti da revitalizuje ideju oživljavanja rada Bliskoistočnog kvarteta, što bi moglo predstavljati platformu za obnovu dijaloga i saradnje između ključnih međunarodnih aktera. Njegova realizacija zavisice ne samo od volje regionalnih aktera, već i od globalnih odnosa, uključujući odnos SAD i Rusije, koji trenutno deluje daleko od mogućnosti saradnje na rešavanju ovog pitanja.

Bibliografija

Bailey, Megan, "A Strategic Alliance: An Exploration of Israeli Russian Relations", *Independent Study Project Collection 1985*, 2014, 26.

Berenskoetter, Felix & van Hoef, Yuri, "Friendship and foreign policy", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, Vol. 1, 2017, 7.

Comment by Foreign Ministry Spokeswoman Maria Zakharova on the sharp escalation of the Palestinian-Israeli conflict, The Ministry of the Foreign Affairs of the Russian Federation, https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1907962/, 10/11/2024.

Fact Sheet: Memorandum of Understanding Reached with Israel, The White House, Office of the Press Secretary, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/09/14/fact-sheet-memorandum-understanding-reached-israel>, 7/11/2024.

- Freedman, Robert O., "Russia and Israel under Yeltsin", *Israel Studies*, Vol. 3, No. 1, 1998, 140–169.
- Hanauer, Larry, "Israel's Interests and Options in Syria", *RAND Corporation*, 2016, 5.
- " Hamas thanks Putin for his support as it releases Russian hostages", *The Telegraph*, November 26, 2023, <https://archive.ph/20231126221337/https://www.telegraph.co.uk/world-news/2023/11/26/hamas-thanks-putin-for-support-releases-russian-hostage/>, 13/11/2024.
- Israel and Russia Sign Space Cooperation Agreement*, Prime Minister's Office, <https://www.gov.il/en/pages/spokeheskem270311>, 23/10/2024.
- Katz, Mark N., "Putin's pro-Israel policy", *Middle East Quarterly*, Vol. 12, No. 1, 2005, <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/putins-pro-israel-policy>, 23/10/2024.
- Kertcher, Chen & Course, Dima, "The Practice of Friendship Balancing: Russia-Israel Relations, 2015 to 2021", *Middle East Policy*, Wiley Periodicals LLC, Vol. 31, No. 2, 2024, 67–82.
- Lewin-Epstein, Noah & Cohen, Yinon, "Ethnic origin and identity in the Jewish population of Israel", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 45, No. 11, 2018, 2118–2137.
- Litsas, Spyridon N., "Russian Foreign Policy in the Middle East under Putin: Can Bears Walk in the Desert?" in: Yannis A. Stivachtis (ed.), *Conflict and Diplomacy in the Middle East*, Bristol, E-International Relations Publishing, 2018, 64–77.
- Maryasis, Dmitry, "Participation of Russian Energy Companies in the Development of Israel's Natural Gas Discoveries", in: Yannis A. Stivachtis (ed.), *Conflict and Diplomacy in the Middle East*, Bristol, E-International Relations Publishing, 2018, 93–102.
- Naumkin, Vitaly, "Common Interests and Differences in the Changing Middle East", in: *Russia and Israel in the Changing Middle East*, Zvi Magen & Vitaly Naumkin (eds.), Institute for National Security Studies, Tel Aviv, 2013, 23–25.
- Palestinian Central Bureau of Statistics*, https://www.pcbs.gov.ps/site/lang_en/1405/Default.aspx, 20/11/2024.
- Press release on Foreign Minister Sergey Lavrov's telephone conversation with Minister of Civil Affairs of the State of Palestine, Secretary of the PLO Executive Committee and member of the Fatah Central Committee Hussein Al-Sheikh*, The Ministry of the Foreign Affairs of the Russian Federation, <https://www.mid.ru/en/maps/ps/1913827/>, 13/11/2024.
- Remennick, Larissa, *Russian Jews on Three Continents: Identity, Integration and Conflict*, Routledge, New York, 2018, 13–52.

- “Resolution 181 (1947)”, General Assembly of the United Nations, 29 November 1947.
- Russian-Iranian talks, President of Russia*, December 7, 2023, <http://en.kremlin.ru/catalog/persons/680/events/72929>, 17/11/2024.
- Secretary Antony J. Blinken and Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu After Their Meeting*, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-israeli-prime-minister-benjamin-netanyahu-after-their-meeting-2/>, 10/11/2024.
- Secretary Blinken’s Travel to Israel and Jordan*, U.S. Embassy in Israel, <https://il.usembassy.gov/secretary-blinkens-travel-to-israel-and-jordan/>, 10/11/2024.
- Security Council rejects Russian resolution on Gaza, United Nations*, <https://news.un.org/en/story/2023/10/1142427>, 10/11/2024.
- United States Spending on Israel’s Military Operations and Related U.S. Operations in the Region October 7, 2023 – September 30, 2024*, Watson Institute for International & Public Affairs, https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2023/2024/Costs%20of%20War_US%20Support%20Since%20Oct%207%20FINAL%20v2.pdf, 10/11/2024.
- United States-Israel Enhanced Security Cooperation Act of 2012*, Congress, <https://www.congress.gov/112/statute/STATUTE-126/STATUTE-126-Pg1146.pdf>, 10/11/2024.
- U.S. Aid to Israel in Four Charts*, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/article/us-aid-israel-four-charts>, 17/11/2024.
- U.S. Relations With Israel*, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-israel/>, 7/11/2024.
- Wolfers, Arnold, *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1962, 25–35.
- “Рассказываем об истории отношений России с ХАМАС – главным врагом Израиля в эти дни”, *Meduza*, <https://meduza.io/feature/2021/05/21/rasskazyvaem-ob-istorii-otnosheniy-rossii-s-hamas-glavnym-vragom-izrailya-v-poslednie-nedeli>, 13/11/2024.

Polarnost i polarizovanost?

Goedele De Keersmaecker, *Polarity, Balance of Power and International Relations Theory: Post-Cold War and the 19th Century compared*, Palgrave Macmillan, London, 2017, 247

Dominantan stav od kraja Hladnog rata jeste da je struktura međunarodnog sistema unipolarna, ali poslednjih nekoliko godina sve su češće tvrdnje da svet poprima obrise multipolarnosti, ili da je u potpunosti multipolaran. U svom radu De Kirsmaejker (De Keersmaecker) razmatra da li stavove o unipolarnom svetu nakon kraja Hladnog rata treba bezrezervno prihvatati kao tačne. Shodno navedenom, centralno pitanje na koje nastoji da odgovori u radu glasi: da li je posthladnoratovski svet unipolarna fantazija ili multipolarni mit?¹ Upotreba pojma polarnosti u međunarodnim odnosima je „lansirana“ u radu Keneta Volca (Kenneth Waltz) „Stabilnost bipolarnog sveta“, a osnovna tvrdnja jeste da je bipolarni svet stabilniji od multipolarnog.² Za bavljenje ovim pitanjem neophodno je razumeti pojam polarnosti. Stoga je prvi deo rada De Kirsmaejkerove usmeren na pojmovno određenje polarnosti, gde uočava dva osnovna problema. Prvi je nepostojanje jedinstvene i opšteprihvaćene definicije pojma polarnosti, a drugi se odnosi na to da nije reč o čisto akademskom konceptu, te njegovo puko preuzimanje, bez dublje i preciznije analize, dovodi do njegovih različitih interpretacija.

Osnovni termin na kojem se zasniva polarnost je „pol“, poreklom geografski termin, koji se koristi da označi jednu od dve suprotne/ekstremne tačke. U nauci o međunarodnim odnosima pojam „pol“ je našao svoje mesto u periodu Hladnog rata, da označi dve tadašnje suprotstavljene velike sile (SAD i SSSR). Iz toga se razvio i pojam polarnosti koji opisuje strukturu međunarodnog sistema, na osnovu broja velikih sila³. Međutim, pojam polarnosti je oblikovan tadašnjim hladnoratovskim okolnostima koje su podrazumevale antagonizam među polovima. Kada su te okolnosti

¹ Godele De Keersmaecker, *Polarity, Balance of Power and International Relations Theory: Post-Cold War and the 19th Century compared*, Palgrave Macmillan, London, 2017, 4.

² Kenneth Waltz, „The Stability of a Bipolar World“, *Daedalus*, vol. 93, no. 3, 1964, 881–909.

³ Godele De Keersmaecker, *Polarity, Balance of Power and International Relations Theory: Post-Cold War and the 19th Century compared*, op. cit., 10–17.

suprotstavljanja nestale, posthladnoratovske rasprave o polarnosti su u središte stavile utvrđivanje broja „polova“, ali ne i suprotnosti među njima. Samo identifikovanje broja velikih sila ne znači da su one nužno suprotstavljene jedna drugoj. Na primer, možemo da postavimo pitanje – da li je moguće da međunarodni sistem ima pet velikih sila koje su grupisane u dva pola? Ako jeste da li onda govorimo o multipolarnom ili bipolarnom sistemu? Dakle, za razumevanje polarnosti neophodno je pored samog broja velikih sila analizirati i odnose među njima. Svesna toga De Kirschmajker u svom radu navodi da moramo praviti razliku između pojmova: pol, polarnost i polarizacija.⁴ Međutim, pošto se pojam polarizacije odnosi na proces, a središnje mesto posthladnoratovskih debata je identifikovanje strukture međunarodnog sistema kao stanja, prikladnije je koristiti pojam polarizovanosti.

Pojam polarizovanosti se u početku nije ni razmatrao, i sam Volc je posmatrao bipolarizovanost kao rezultat bipolarne strukture.⁵ Iako Volc pravi razliku između polarnosti i polarizovanosti, on bipolarizovanost vidi kao „rezultat“ bipolarnosti. Međutim, postavlja se pitanje – da li je zaista bipolaran svet nužno i bipolarizovan? Kako bi se onda razumele tvrdnje nekih autora, poput Foksa (Fox), koji ističu da je period Hladnog rata bio multipolarnan (tri velike sile: SSSR, SAD i Velika Britanija), ali ujedno i bipolarizovan (dva bloka: Istočni i Zapadni)?⁶ Iako je u osnovi pojmova polarnosti i polarizovanosti pojam pola, prvi naglasak stavlja na njegov „kvantitativni“ (utvrđivanje broja polova), a drugi na „kvalitativni“ deo (utvrđivanje odnosa). Kada je reč o polarizovanosti, odnosi koji imaju središnje mesto su oni koji se uspostavljaju među polovima, ali i oni koje pol uspostavlja sa drugim državama. Prvi se odnose na „nerješive protivrečnosti između dve grupe“,⁷ odnosno dva pola, dok se drugi najbolje shvataju kroz ono što Vajman (Wayman) označava kao klaster polarnost.⁸ Klaster polarnost podrazumeva da polovi za sebe „privlače“ druge države u svoje klastere/blokove. Dakle, polarnost i polarizovanost nisu sinonimi, niti je, kako Volc ističe, bipolarizovanost rezultat bipolarnosti. Dakle, hladnoratovski sistem je bio bipolaran jer su se dva pola (SAD i SSSR) izdvajala po svojim materijalnim sposobnostima, a bipolarizovan jer su ti polovi u svoje blokove „privlačili“ brojne države (Zapadni i Istočni blok), a odnosi između ta dva bloka su bili suprotstavljeni (zasnovani na različitim ideologijama koje nužno poništavaju jedna drugu).

⁴ Ibid., 15.

⁵ Kenneth Waltz, „The Stability of a Bipolar World“, op. cit., 889–890.

⁶ William Fox, *The Super-Powers: The United States, Britain, and the Soviet Union: Their Responsibility for Peace*, Harcourt Brace and Company, New York, 1944, 97–98.

⁷ Godele De Keersmaeker, *Polarity, Balance of Power and International Relations Theory: Post-Cold War and the 19th Century compared*, op. cit., 16.

⁸ Frank Whelon Wayman, „Bipolarity and war: The role of capability concentration and alliance patterns among major powers, 1816–1965“, *Journal of Peace Research*, vol. 21, no. 1, 1984, 63.

Pored perioda Hladnog rata De Kirschmajker analizira polarnost i u 19. veku, gde usled dva različita analitička nivoa postoje oprečni stavovi o tome da je ovaj period bio unipolaran, s jedne, ili multipolaran, s druge strane. Tako, ukoliko se analiza svede na evropsku analitičku ravan tadašnji sistem je bio multipolaran (konstantno postojanje pet do šest velikih sila), dok „prenošenje” te ravni na globalni nivo upućuje na zaključak da je svet bio unipolaran, sa Velikom Britanijom kao jedinom velikom silom (uprkos evropskom izolacionizmu, bila je kolonijalna svetska sila i država sa najviše materijalnih resursa)⁹. Ipak, kada je reč o polarizovanosti u navedenom periodu, nju je moguće mnogo lakše utvrditi jer su se sklapali kratkotrajni savezi bez dublje integrisanosti i zajedničkog identiteta. Dakle, blokovi su bili fluidna kategorija, a neprijateljstva među njima umerena, što ukazuje da je tada vladala Lokovska kultura, za razliku od hladnoratovske Hobsovske kulture, što znači da je 19. vek bio multipolarizovan.

I na kraju, kada je reč o polarnosti u posthladnoratovskom periodu, vode se brojne debate o tome da li je svet unipolaran ili multipolaran. U vojnom smislu bi bilo teško govoriti o unipolarnosti SAD, jer bi se time ignorisao značaj nuklearnog oružja, a još teže u ekonomskom smislu, imajući u vidu rast Kine. Konačan zaključak jeste da se svet od 2000-ih godina nalazi u procesu multipolarizacije, odnosno procesu koji vodi ka multipolarnosti, te je teško precizno utvrditi polarnost¹⁰. Međutim, kada je reč o polarizovanosti, jedini blok koji danas postoji je onaj formiran oko SAD još u Hladnom ratu, te je svet unipolarizovan. O integrisanosti tog bloka svedoče pojmovi kojim označavamo SAD i njene saveznike, poput: „Zapadnog sveta”, „Kolektivnog zapada”, „Zapada” i slično. U savremenom svetu, nijedna druga velika sila nije za sebe „vezala” druge države u tolikoj meri da se posmatra kao jedan blok i govori o bi- ili multipolarizovanosti. Dodatno, važno je napomenuti da je polarizovanost, za razliku od polarnosti kojom se utvrđuje činjenično stanje (broj velikih sila), stvar politika i odluka država. Tako su, na primer, nuklearne sile i stalne članice Saveta bezbednosti, Francuska i Velika Britanija, odlučile da se svrstaju u američki blok. Cilj SAD jeste da očuvaju unipolarizovanost, a osnovni pristup nakon kraja Hladnog rata bio je „privlačenje” suprotstavljenih velikih sila u svoj blok. Ipak, vremenom je ovaj pristup zamenjen drugim – sprečavanjem udruživanja velikih sila u novi, supраниčki blok. Iako je, usled brojnih razlika, mala verovatnoća da Rusija i Kina formiraju novi blok, pomenuti američki pristup, paradoksalno, povećava šanse za to. Tako bi glavni podsticaj za stvaranje rusko-kineskog bloka bio upravo zajednička pretnja u vidu SAD.

Mile OBRENOVIĆ

⁹ Ibid., 67–95.

¹⁰ Ibid., 126–133; 222.

Bibliografija

- De Keersmaecker, Godele, *Polarity, Balance of Power and International Relations Theory: Post-Cold War and the 19th Century compared*, Palgrave Macmillan, London.
- Fox, William, *The Super-Powers: The United States, Britain, and the Soviet Union: Their Responsibility for Peace*, Harcourt Brace and Company, New York, 1944.
- Waltz, Kenneth, "The Stability of a Bipolar World", *Daedalus*, vol. 93, no. 3, 1964, 881-909.
- Wayman, Frank Whelon, "Bipolarity and war: The role of capability concentration and alliance patterns among major powers, 1816-1965", *Journal of Peace Research*, vol. 21, no. 1, 1984, 61-78.

Međunarodna politika

Recenzenti

- Dr Aleksandar Gajić, naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Aleksandar Milošević, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Beograd
- Dr Ana Batrićević, naučni savetnik, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd
- Dr Anđela Đukanović, naučni saradnik, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd
- Prof. dr Artur Adamcik, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Dr Biljana Grujić Vučkovski, naučni saradnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd
- Prof. dr Biljana Jovanović Gavrilović, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Biljana Vankovska, redovni profesor, Filozofski fakultet, Institut za bezbednost, odbrana i mir, Skopje
- Prof. dr Vanja Bajović, vanredni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
- Prof. dr Vladan Pavlović, redovni profesor, Ekonomski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici
- Doc. dr Vladimir Ajzenhamer, docent, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Vladimir Grečić, redovni profesor, Srpska akademija ekonomskih nauka, Beograd
- Dr Vladimir Ristanović, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Gojko Rikalović, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Goran Tepšić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Dejan Molnar, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Dragan Đukanović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

- Prof. dr Dragoljub Todić, redovni profesor, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Dušan Dostanić, naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd
- Dr Dragica Luković Jablanović, predavač, Visoka sportska i zdravstvena škola, Beograd
- Dr Edita Stojić-Karanović, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Prof. dr Zijad Bećirović, vanredni profesor, Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije, Ljubljana (IFIMES)
- Prof. dr Zoran Krstić, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Dr Igor Novaković, direktor istraživanja, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, ISAC fond, Beograd
- Dr Jelena Kostić, viši naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Prof. dr Jelena Lopičić-Jančić, redovni profesor, Fakultet za diplomatiju i bezbednost
- Dr Luka Glušac, naučni saradnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd
- Prof. dr Maja Kovačević, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Maja Nastić, redovni profesor, Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu
- Prof. dr Marijana Joksimović, redovni profesor, Fakultet za finansije, bankarstvo i reviziju, Alfa BK Univerzitet, Beograd
- Prof. dr Marko Babić, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Prof. dr Marko Veković, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Marko Dašić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Marko Kovačević, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Milan Igrutinović, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Milan Lipovac, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Milka Dimitrovska, Institut za sociološka i političko-pravna istraživanja, Skoplje, Severna Makedonija
- Dr Milorad Stamenović, naučni saradnik, Inventis, Universite Cote'D Azur, Francuska

- Dr Miloš Jončić, naučni saradnik i ministar savetnik, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije
- Prof. dr Miloš Hrnjaz, vanredni profesor Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Mina Zirojević, viši naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Prof. dr Mirosljub Jevtić, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Miša Đurković, naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Dr Nada Raduški, naučni savetnik, Institut za političke studije, Beograd
- Prof. dr Nemanja Džuverović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Rajko Petrović, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Dr Sanja Stojković Zlatanović, viši naučni saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd
- Dr Svetlana Stanarević, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
- Dr Senada Šelo Šabić, viša znanstvena suradnica, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
- Prof. dr Siniša Atlagić, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Slobodan Kotlica, redovni profesor, Odbor za ekonomske nauke, SANU, Beograd
- Dr Srećko Đukić, ambasador u penziji, Forum za međunarodne odnose Evropskog pokreta u Srbiji, Beograd
- Doc. dr Stevan Nedeljković, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Stevan Rapaić, viši naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd
- Dr Strahinja Obrenović, asistent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Suzana Balaban, docent, Fakultet za finansije, bankarstvo i reviziju, Alfa BK Univerzitet, Beograd
- Doc. dr Stefan Surlić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Uroš Čemalović, viši naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Filip Ejodus, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

UREĐIVAČKA POLITIKA

OPIS ČASOPISA, CILJEVI I OPSEG

Međunarodna politika je recenzirani naučni časopis otvorenog pristupa koji izdaje Institut za međunarodnu politiku, vodeća naučna institucija u regionu posvećena istraživanju međunarodnih odnosa. Više od 70 godina ovaj interdisciplinarni časopis objavljuje originalne, analitičke, teorijske, pregledne i stručne radove o širokom spektru savremenih međunarodnih političkih, ekonomskih i pravnih odnosa. U svoja tri godišnja izdanja časopis *Međunarodna politika* ima za cilj da objavljuje visoko kvalitetna istraživanja orijentisana na razmatranje širokog spektra međunarodnih i spoljnopolitičkih pitanja. U tom kontekstu časopis se interesuje za politike najvažnijih aktera koji oblikuju savremene međunarodne odnose. Relevantne su i teme posvećene različitim teritorijalnim i etničkim sukobima i sporovima, od međudržavnih do unutardržavnih, kao i njihovim širim regionalnim i globalnim političkim, ekonomskim i pravnim implikacijama. Za časopis su značajne i druga pitanja koja utiču na savremene međunarodne odnose, kao što su globalna trgovina, ekonomski i energetske odnosi, međunarodne i regionalne integracija, različiti oblici terorizma i fundamentalizma, kao i izazovi koje predstavljaju migrantska kriza, globalno širenje zaraznih bolesti i nuklearnih kapaciteta u svetu. Dakle, ovaj naučni časopis je zasnovan na otvorenom i širokom pristupu predmetnoj oblasti, dajući prvenstvo priložima koji nude otvorena, teorijski i praktično utemeljena gledišta aktuelnih međunarodnih procesa. Na taj način časopis nastoji da na što kredibilniji način objasni raznolike i nedovoljno istražene nove fenomene na međunarodnoj sceni.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodne politike* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni

urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodna politika* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnoj politici*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijave projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodne politike* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

PLAGIJARIZAM

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikriivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslani recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske

standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predočeni samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe.

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodna politika*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda,

objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su smernicama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>), a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodna politika*.

POLITIKA OTVORENOG PRISTUPA

Časopis *Međunarodna politika* je dostupan u skladu s principima otvorenog pristupa. Objavljuje se i u papirnom i u digitalnom obliku. Članci mogu da budu preuzeti besplatno sa sajta i distribuirani za akademske i druge svrhe. Časopis se rukovodi *Budimpeštanskom deklaracijom o otvorenom pristupu* u kojoj se navodi:

Pod „otvorenim pristupom” [recenziranoj naučnoj literaturi] podrazumeva se njena slobodna raspoloživost na javnom internetu, koja dozvoljava bilo kom korisniku da čita, preuzme, kopira, distribuira, štampa, pretražuje ili usmeri putem linka ka punom tekstu članka, popisuje za potrebe indeksiranja, prosleđuje u vidu podatka ka softveru, i koristi ih za bilo koju zakonitu svrhu, bez finansijskih, pravnih ili tehničkih prepreka osim onih koje su neodvojive od samog pristupa internetu. Jedino ograničenje u pogledu reprodukcije i distribucije, i jedina uloga autorskih prava u ovom domenu, trebalo bi da bude davanje autorima kontrole u pogledu integriteta njihovog rada i prava da budu pravilno prepoznati i citirani.

Časopis omogućuje besplatan pristup svim svojim člancima, bez pretplate i bez ikakvih povezanih troškova. Sadržaj časopisa objavljuje se bez odlaganja (bez tzv. perioda embarga) i materijali mogu biti korišćeni bez traženja posebne dozvole pod uslovom da se navodi referenca ka originalnom dokumentu.

POLITIKA LICENCIRANJA I AUTORSKIH PRAVA

Objavljeni članci će biti distribuirani u skladu sa međunarodnom licencom Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA), omogućavajući deljenje – kopiranje i ponovnu distribuciju u bilo kom obliku ili mediju – i prilagođavanje – prerađivanje, menjanje ili nadgradnju za bilo koju svrhu, čak i komercijalnu, pod uslovom da se pridaje odgovarajuće priznanje originalnom(ima) autoru(ima), da se obezbedi veza do licence, da se navede da li su izmene napravljene i da se novo delo distribuira pod identičnom licencom kao i originalno delo. Korisnici moraju dati detaljnu referencu na originalni rad, koja sadrži ime(a) autora, naslov objavljenog istraživanja, puni naslov časopisa, tom, broj, raspon stranica i DOI. U elektronskom izdavaštvu, korisnici su takođe obavezni da povežu sadržaj sa originalnim člankom objavljenim u časopisu i korišćenom licencom. Autori mogu da se bave posebnim, dodatnim ugovornim aranžmanima za neekskluzivnu distribuciju objavljene verzije dela časopisa (npr.,

da ga postave u institucionalni repozitorijum ili objave u knjizi), uz potvrdu njegovog prvobitnog objavljivanja u *Međunarodnoj politici*.

Autori zadržavaju autorska prava na svoje radove bez ograničenja. Autori daju izdavaču pravo prvog objavljivanja i druga neisključiva izdavačka prava.

Autor(i) garantuju da je njihov rukopis njihovo originalno delo koje ranije nije objavljeno; da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu; i da su njegovo objavljivanje odobrili svi koautori, ako ih ima, kao i prećutno ili eksplicitno nadležni organi u ustanovi u kojoj je rad izveden.

Autor(i) potvrđuju da članak ne sadrži neosnovane ili nezakonite izjave i da ne krši prava drugih. Autor(i) takođe potvrđuju da nemaju sukob interesa koji bi mogao uticati na integritet rukopisa i validnost zaključaka predstavljenih u njemu. Ako su uključena dela zaštićena autorskim pravima, Autor(i) snose odgovornost da dobiju pismenu dozvolu od vlasnika autorskih prava. Odgovorni autor (potpisnik) garantuje da ima puna ovlašćenja za tu svrhu u ime drugih autora. Ako Autor(i) koristi bilo koje lične podatke subjekata istraživanja ili drugih pojedinaca, oni potvrđuju da su dobili sve saglasnosti koje se zahtevaju po važećem zakonu i da su se pridržavali smernica izdavača u vezi sa korišćenjem takvih slika ili ličnih podataka.

Po prijemu lektorisane verzije rukopisa, autor(i) se slažu da je u najkraćem roku pažljivo pročitaju, skrenu pažnju Časopisu na bilo kakvu štamparsku grešku i odobre objavljivanje korigovane lektorisane verzije. Autor za dopisivanje je saglasan da obavesti svoje koautore o bilo kom od gore navedenih uslova.

Dok časopis dozvoljava autoru(ima) da deponuje autorovu dostavljenu, prihvaćenu i objavljenu verziju članka u institucionalni repozitorijum i nekomercijalne repozitorijume zasnovane na predmetima, ili da je objave na ličnom veb sajtu autora i veb sajtu odeljenja (uključujući sajtove za društvene mreže, kao što su ResearchGate, Academia.edu, itd.) u bilo kom trenutku nakon objavljivanja, Urednički tim savetuje Autora(e) da deponuje objavljenu verziju.

UGOVOR O LICENCI

Dolepotpisani autor(i) ovim putem daju svoju pravnu saglasnost da *Međunarodna politika*, ISSN 0513-3657 eISSN 2787-0618

objavi članak: _____,

od autora: _____,

uključujući i bilo koju tabelu, ilustraciju ili drugi materijal koji je poslat za objavljivanje kao deo rukopisa, da bude naveden kao prvobitni izdavač u slučaju ponovne upotrebe, i da ga distribuira u svim oblicima i medijima.

Prava akademske izdavačke komunikacije

Razumem da zadržavam autorska prava u članku i da se na *Međunarodnu politiku* ne prenose prava na patente, zaštitne znakove ili druga prava intelektualne svojine. Kao autor, razumem da ću imati ista prava ponovne upotrebe članka kao ona koja su predviđena za treća lica (korisnike članka), u okviru licence *Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International/ Autorstvo – Deliti pod istim uslovima 4.0 Međunarodna* (CC BY-SA 4.0).

Prava korisnika

Izdavač će primeniti licencu CC BY-SA 4.0 na članak objavljen u *Međunarodnoj politici* na njegovoj internet platformi u skladu s principima otvorenog pristupa.

Potpis(i) autora

Datum

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodna politika je četvorumesečnik koji izlazi u aprilu, septembru i decembru svake godine. Časopis objavljuje članke na srpskom i na engleskom jeziku.

Časopis objavljuje recenzirane originalne i pregledne članke i prikaze knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Originalni istraživački članak predstavlja rezultate istraživanja sa jasnim doprinosom proširenju i/ili produbljivanju postojećeg znanja. Treba ga postaviti tako da ima sledeće delove: kontekst i cilj istraživanja; jasno objašnjenje teorijske osnove (pregled literature) u uvodu; hipoteza ili istraživačko pitanje; primenjene metode; prezentaciju i objašnjenje rezultata; i zaključak koji govori o glavnim nalazima istraživanja, hipotezi ili istraživačkom pitanju.

Pregledni članak pruža sveobuhvatan rezime istraživanja o određenoj temi ili perspektivu o stanju na terenu opisujući trenutne oblasti dogovora, kao i kontroverze i debate. Pregledni članak identifikuje praznine u znanju i najkritičnija istraživačka pitanja na koja još uvek nije odgovoreno. Takođe sugeriše pravce za buduća istraživanja.

Recenzija knjige je sistematski opis i/ili kritička analiza kvaliteta i značaja knjige, uređenog toma ili udžbenika. Recenzija knjige treba da sadrži opšti opis teme ili problema o kome se knjiga bavi, rezime glavnog argumenta knjige, osnovne informacije o autoru, pregled sadržaja knjige, prednosti i slabosti, i sažetak mišljenja recenzenta o knjizi.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima..

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Članci treba da sadrže od 5.000 do 8.000 reči.
2. Članke pisati latinicom, korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu..
3. Iznad naslova članka treba napisati ime i prezime autora članka.

4. Ime i prezime autora/a članka (i eventualno zvanje), naziv ustanove u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i adresa autora za kontakt (poštanska, institucionalna ili elektronska), i ORCID ID treba napisati u prvoj fusnoti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na istraživačko pitanje, najbitnije hipoteze, kontekst i zaključke istraživanja. Apstrakt treba da sadrži do 200 reči, a ispod njega autor navodi do 10 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija Footnote), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic*-u), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, ukoliko se citira jedna strana izvora navodi se broj strane, ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. 123; 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Bogdan Stojanović, *Teorija denuklearizacije: zašto države prekidaju programe nuklearnog naoružanja?*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2021, 205.

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribičević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneva, 2002, 234–7

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (*Italic*), broj toma, broj izdanja, str. od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, “The Organisation of Serious Crimes”, in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 878–84. (878–9 ili 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, “Cartel Evolution: Potentials and Consequences”, *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka — pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (*Italic*) datum — napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, “Investor votes should count”, *The Financial Times*, 17 April 2006, 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (*Italic*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

“Resolution 1244 (1999)”, Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

“Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, 1–14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice Word formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova moraju sadržati fusnote.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima — veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u Italic-u, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

Uredništvo

EDITORIAL POLICY

JOURNAL DESCRIPTION, OBJECTIVES, AND SCOPE

International Politics is a peer-reviewed, open-access scientific journal published by the Institute of International Politics, a leading scientific institution in the region dedicated to the research of international relations. This interdisciplinary journal has been publishing original, analytical, theoretical, review, and expert papers on a wide range of topics in contemporary international political, economic, and legal relations for more than 70 years. The journal *International Politics* aims to publish high-quality research on a wide range of international and foreign policy issues in its three yearly issues. In that context, the journal investigates the policies of the most important actors who shape contemporary international relations. Topics dedicated to various territorial and ethnic conflicts and disputes, from interstate to intrastate, as well as their wider regional and global political, economic, and legal implications, are also relevant. Other issues affecting contemporary international relations are also significant for the journal, such as global trade, economic and energy relations, international and regional integration, various forms of terrorism and fundamentalism, as well as the challenges posed by the migrant crisis, the global spread of infectious diseases, and nuclear capacity in the world. Therefore, this scientific journal is based on an open and broad approach to the subject area, giving priority to contributions that offer open and theoretically and practically grounded points of view on current international processes. In this way, the journal tries to explain diverse and insufficiently researched phenomena on the international stage.

RESPONSIBILITIES OF THE PUBLISHING COUNCIL, EDITORS, AND EDITORIAL BOARD

The Publishing Council is an advisory body that actively contributes to the development of the journal. Members of the Council are responsible for helping the journal grow and promoting it. They are also supposed to encourage experts in the field of scientific research on the political, security, economic, and legal aspects of international relations to write for or review the journal, as well as write editorials, reviews, and comments on works.

The Editor-in-Chief of *International Politics* makes the final decision on which manuscripts will be published. When making a decision, the Editor-in-

Chief is guided by the editorial policy, taking into account legal regulations related to defamation, copyright infringement, and plagiarism.

The Editor-in-Chief and Deputy Editor-in-Chief retain the discretionary right to evaluate and reject received manuscripts without peer review if they determine that manuscripts do not correspond to the content and formal standards for writing scientific research articles and the thematic requirements of editorial policy. Articles that do not meet the technical standards prescribed in the *Instructions to Authors*, even if the content is correct, will be returned to the authors for alignment. In regular circumstances, the editorial office will inform authors whether their articles are accepted or not and if the review procedure is initiated within seven days from the date of manuscript receipt.

The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the members of the Editorial Board must not have any conflict of interest related to manuscripts they consider. Any member of the Editorial Board with a conflict of interest will be excluded from the procedure of selecting reviewers and deciding the fate of manuscripts. If such a conflict of interest exists, the Editor-in-Chief determines the reviewers and the future of manuscripts. The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the members of the Editorial Board are obliged to report the conflicts of interest promptly.

The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the Editorial Board are obliged to evaluate manuscripts based on their content, without any racial, sexual/gender, religious, ethnic, or political prejudices.

The editors and members of the Editorial Board must not use unpublished material from submitted manuscripts for their own research without express written permission from the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts must be kept confidential. They must not be used for gaining personal benefit.

The editors and members of the editorial office are obliged to take all reasonable measures so that the identities of reviewers remain unknown to authors before, during, and after the review process and to keep authors' identities anonymous to reviewers.

AUTHORS' OBLIGATIONS

Authors warrant that manuscripts represent their original contributions, which have not been published before and are not being considered for publication elsewhere. Simultaneous enrollment of the same manuscript in several journals represents a violation of ethical standards. Such a manuscript is immediately excluded from further consideration. The authors also guarantee that after the manuscript is published in the journal *International Politics*, it will not be published in any other publication or journal without the permission of the copyright holder.

In the case that the submitted manuscript is the result of a scientific research project or that, in the previous version, it was presented at a conference in the form of an oral presentation (under the same or similar title), more detailed information about projects, conferences, and the like should be listed in the footnote at the very beginning of the manuscript. An article published in another journal cannot be reprinted in *International Politics*.

Authors must adhere to the applicable ethical standards related to scientific research work. Authors guarantee that their manuscripts do not contain unfounded or illegal claims and do not violate the rights of others. The publisher will not bear responsibility in the case of any requests for damages.

Content of articles

An article should contain enough details and references to allow reviewers and readers to verify the claims presented. Intentionally making false claims is a violation of ethical standards. Conferences and book reviews must be accurate and objective.

Authors bear all responsibility for the content of submitted manuscripts. They are obliged, if necessary, to obtain the consent of all persons or institutions that directly participated in the research presented in the manuscript before its publication.

Authors who wish to include illustrations, tables, or other materials that have already been published elsewhere are obliged to obtain consent from copyright holders. Material for which no such proof has been submitted will be considered the author's original work.

Authorship

Authors are obliged to list as authors only those persons who have significantly contributed to the content of the manuscript, i.e., all persons who have contributed considerably to the content of the manuscript must be cited as authors. If other persons who are not authors have participated in essential aspects of the research project and the manuscript preparation, their contributions should be mentioned in a note or acknowledgment.

Citation of sources

Authors are obliged to correctly cite sources that have significantly influenced research and manuscript content. The information obtained in private conversations or correspondence with third parties may not be used without the express written permission of the source.

Conflicts of interest

Authors are obliged to indicate financial or any other conflicts of interest that could affect the presented results and interpretations.

Errors in published articles

If an author finds an important error in their article after it has been published, they are required to notify the editor or publisher immediately and cooperate with them to withdraw the article or correct the article.

By submitting the manuscript to the editorial office of *International Politics*, the authors commit to complying with the stated obligations.

PLAGIARISM

Plagiarism, i.e., taking other people's ideas, words, or other forms of creative expression and presenting them as one's own, is a gross violation of scientific and publishing ethics. Plagiarism can also include copyright infringement, which is punishable by law. Plagiarism includes the following:

- Verbatim or nearly verbatim copying or intentional paraphrasing (to hide plagiarism) of parts of other authors' works without clearly indicating the source or labeling the copied fragments (for example, by using quotation marks);
- Copying pictures or tables from other people's work without proper attribution of the source and/or without the permission of the author or copyright holders.

Manuscripts, where there is a clear indication of plagiarism, will be automatically rejected and their authors will be permanently banned from publishing in the journal.

If it is found that the article published in the journal is plagiarized, the article will be withdrawn in accordance with the procedure described under *Withdrawal of already published articles*, and the authors will be permanently prohibited from publishing in the journal.

REVIEWERS' OBLIGATIONS

Reviewers are obliged to provide the editor with a professional, well-argued, impartial assessment of the scientific value of articles within the given deadlines.

Reviewers evaluate articles in relation to the compliance of the articles' topic with the journal's profile, the relevance of the researched area and applied methods, the originality and scientific relevance of the data presented in

manuscripts, the style of scientific presentation, and the use of scientific apparatus in the text.

A reviewer who has well-founded suspicions or knowledge of ethical standards' violations by an author is obliged to inform the editor about it. A reviewer should recognize important published works not cited by their authors. He should also alert the editor to important similarities and coincidences between manuscripts under consideration or of any other published articles or manuscripts that are in the review process in another journal, if he/she has personal knowledge of this fact. If a reviewer has knowledge that the same manuscript is being considered in several journals at the same time, the reviewer is obliged to inform the editor about it.

A reviewer must not have a conflict of interest with authors or a research financier. If there is a conflict of interest, a reviewer is obliged to inform the editor about it immediately.

If a reviewer believes he or she is incompetent for the topic or area of the manuscript, the editor must be notified immediately.

Reviews must be objective. The judgment of reviewers must be clear and supported by arguments.

Manuscripts sent to reviewers are considered confidential documents. Reviewers may not use unpublished material from submitted manuscripts for their research without the express written permission of the authors, and information and ideas expressed in submitted manuscripts must be preserved as confidential and may not be used for personal gain.

Received articles are subject to peer review. The review aims to help the Editor-in-Chief decide whether the article should be accepted or rejected and, through the process of communication with the authors, improve the manuscript's quality.

Reviews are doubly anonymous: authors' identities are unknown to reviewers, and vice versa. The identity of reviewers remains unknown to authors and vice versa before, during, and after the review process. Editors guarantee that the personal data of authors (primarily, name and affiliation) will be removed from manuscripts before they are sent for review and that all reasonable measures will be taken so that the identities of authors remain unknown to reviewers. Throughout the process, reviewers act independently of each other. Reviewers do not know the identities of other reviewers. If the decisions of reviewers are not the same, editors may seek the opinion of other reviewers.

The deadline for completing the review process is 30 days from the date when reviewers receive the manuscript.

The choice of reviewers falls within the discretionary rights of the Editor-in-Chief and the Deputy Editor-in-Chief. Reviewers must have relevant knowledge related to the field that manuscripts deal with. Reviewers cannot be authors who

have recently co-authored publications with any of the authors of submitted articles, nor can they be from the same field institutions as authors.

Editors send submitted manuscripts with a peer review form to two reviewers who are experts in the scientific field the articles deal with. The review form contains a series of questions that need to be answered and which indicate to reviewers which aspects should be covered in order to make a decision about the fate of a manuscript. In the final part of the form, reviewers must provide their observations and suggestions on how to improve the submitted manuscript.

During the review process, editors may require authors to provide additional information (including primary data) if it is needed to make a judgment about the scientific contribution of the manuscript. Editors and reviewers must keep such information confidential and must not use it for personal gain.

In cases where authors have serious and well-founded objections to reviews, editors will check whether the review is objective and whether it meets academic standards. If there is doubt about the objectivity or quality of the review, editors will seek the opinion of other reviewers.

DISPUTE RESOLUTION

Any individual or institution can report violations of ethical standards or other irregularities at any time and provide the necessary information and evidence to editors and/or the Editorial Board.

Verification of the allegations and evidence presented

- The Editor-in-Chief, in agreement with the Editorial Board, will decide on the initiation of the procedure aimed at checking the presented allegations and evidence;
- During that procedure, all presented evidence will be considered confidential and will be presented only to the persons directly involved in the procedure;
- Persons suspected of violating ethical standards will be given the opportunity to respond to the accusations.

Decisions regarding the established violations of ethical standards are made by the Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board and, if necessary, with a group of experts. The following measures are planned and can be applied individually or simultaneously:

- Publishing a press release or an editorial describing the breach of ethical standards;
- Sending official notice to managers or employers of an author/reviewer;
- Unconditional rejection of manuscripts or withdrawal of already published articles in accordance with the procedure described under *Withdrawal of already published articles*;

- The author is permanently prohibited from publishing in *International Politics*;
- Informing the relevant professional organizations or authorities about the case so that they can take appropriate measures.

When resolving disputed situations, the Editorial Board is guided by the guidelines and recommendations of the Committee on Publication Ethics (Committee on Publication Ethics - COPE, <http://publicationethics.org/resources/>).

WITHDRAWAL OF ALREADY PUBLISHED ARTICLES

In the case of violation of the rights of publishers, copyright holders, or authors, violations of professional ethical codes, i.e., in the case of sending the same manuscripts to several journals at the same time, false claims of authorship, plagiarism, manipulation of data for the purpose of fraud, as well as in all other cases of gross violation of ethical standards, the published article must be withdrawn. In some cases, an already published article can be withdrawn in order to correct subsequently observed errors.

Standards for resolving situations when an article must be withdrawn are defined by the guidelines of the Committee on Publication Ethics (Committee on Publication Ethics - COPE, <http://publicationethics.org/resources/>), and the same practice was also adopted by *International Politics*.

OPEN ACCESS POLICY

International Politics is available in accordance with the principles of open access. It is published in both paper and digital form. Articles can be downloaded free of charge from the site and further distributed for academic and other purposes. The journal is guided by the *Budapest Declaration* on Open Access, which states:

Under “open access” [peer-reviewed scientific literature], it is understood as its free availability on the public Internet, which allows any user to read, download, copy, distribute, print, search, or direct via a link to the full text of the article, sign for the purposes of indexing, forward in the form of data to software, and use it for any lawful purpose, without financial, legal, or technical obstacles other than those that are inseparable from internet access itself. The only restriction on reproduction and distribution, and the sole purpose of copyright in this domain, should be to give authors control over the integrity of their work and the right to be properly recognized and cited.

The journal provides free access to all its articles without subscriptions or any associated costs. The content of the journal is published without delay (without the so-called embargo period), and materials can be used without asking for special permission provided that the reference to the original document is cited.

LICENSING AND COPYRIGHT POLICY

The published articles will be disseminated in accordance with the Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA), allowing to share – copy and redistribute in any form or medium – and adapt – remix, transform, and build upon it for any purpose, even commercially, provided that an appropriate credit is given to the original author(s), a link to the license is provided, it is stated whether changes have been made and the new work is disseminated under the identical license as the original work. The users must provide a detailed reference to the original work, containing the author name(s), title of the published research, full journal title, volume, issue, page span and DOI. In electronic publishing, users are also required to link the content with both the original article published in the journal and the licence used. The authors may pursue separate, additional contractual arrangements for the nonexclusive distribution of the journal's published version of the work (e.g., post it to an institutional repository or publish it in a book), with an acknowledgement of its initial publication in *The International Politics*.

Author(s) retain the copyright of their papers without restrictions. Author(s) grant the publisher the right of first publication, and other non-exclusive publishing rights.

The Author(s) warrant that their manuscript is their original work that has not been published before; that it is not under consideration for publication elsewhere; and that its publication has been approved by all co-authors, if any, as well as tacitly or explicitly by the responsible authorities at the institution where the work was carried out.

The Author(s) affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others. The author(s) also affirm that they hold no conflict of interest that may affect the integrity of the Manuscript and the validity of the findings presented in it. If copyrighted works are included, the Author(s) bear responsibility to obtain written permission from the copyright owners. The Corresponding author, as the signing author, warrants that he/she has full power to make this grant on behalf of the Author(s). If the Author(s) are using any personal details of research subjects or other individuals, they affirm that they have obtained all consents required by applicable law and complied with the publisher's policies relating to the use of such images or personal information.

Upon receiving the proofs, the Author(s) agree to promptly check the proofs carefully, correct any typographical errors, and authorize the publication of the corrected proofs.

The Corresponding author agrees to inform his/her co-authors, of any of the above terms.

While the Journal allows Author(s) to deposit Author's submitted, accepted and published version of the article in an institutional repository and non-commercial subject-based repositories, or to publish it on Author's personal

website and departmental website (including social networking sites, such as ResearchGate, Academia.edu, etc.) at any time after publication, the Editorial team advises Author(s) to deposit the published version

LICENSE AGREEMENT

The undersigned author(s) hereby grant *International Politics*, ISSN 0513-3657 eISSN 2787-0618 their legal consent

to publish the article: _____,

from the author: _____,

including any table, illustration, or other material submitted for publication as part of the manuscript, to be listed as the original publisher in case of reuse, and distribute in all forms and media.

Scholarly publishing and communication rights

I understand that I retain the copyright of the article, and I do not transfer patent rights, trademarks, or other intellectual property rights to *International Politics*. As the author, I understand that I will have the same rights to reuse the article as those intended for third parties (users of the article) under the Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International Copyright License (CCBY-SA 4.0).

User rights

The publisher will apply the CC BY-SA 4.0 license to the article published in *International Politics* on its Internet platform in accordance with the principles of open access.

Signature(s) of the Author(s)

Date

DISCLAIMER OF LIABILITY

The views expressed in the published articles do not express the views of the Editorial Office and the Editorial Board. Authors assume legal and moral responsibility for the ideas expressed in their works. The publisher will not bear any liability in the event of any damage claims.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

International Politics is a four-monthly scientific journal published in April, September, and December every year. The journal publishes articles in Serbian and English.

The journal publishes peer-reviewed original and reviewed articles and book reviews in the fields of international relations, foreign policy, international public law, and international economics.

The original research article presents the research results with a clear contribution to expanding and/or deepening existing knowledge. It should be set up so that it has the following parts: an overview of the situation and the goal of the research; a clear explanation of the theoretical background (review of literature) in the introduction; a hypothesis or research question; applied methods; a presentation and explanation of the results; and a conclusion that talks about the main research findings, hypothesis, or research question.

A review article provides a comprehensive summary of research on a certain topic or a perspective on the state of the field by describing current areas of agreement as well as controversies and debates. The review article identifies gaps in knowledge and the most critical research questions that still haven't been answered. It also suggests directions for future research.

A book review is a systematic description and/or critical analysis of the quality and significance of a book, edited volume, or textbook. A book review should include a general description of the topic or problem the book is about, a summary of the book's main argument, basic information about the author, an overview of the book's contents, strengths, and weaknesses, and a summary of the reviewer's opinion of the book.

For contributions to be considered, they must be prepared according to the instructions below:

I - Instructions for Writing Articles

1. Articles should contain 5,000 to 8,000 words.
2. Articles should be written in English or Serbian, using Times New Roman font size 12, with page numbers in the lower right corner.
3. The name and surname of the article's author should be written above the article's title.
4. The name and surname of the author/s of the article (and eventual title), the name of the institution where he/she is employed and its headquarters, as well as the author's address for correspondence (postal, institutional, or electronic), and ORCID ID should be written in the first footnote.
5. If the author wants to let readers know that some of the views in the article are his or her own and not those of the institution where he or she works,

he or she must add a special footnote with the symbol * to the end of the title of the article, where it will be specifically mentioned.

6. The abstract is attached in both Serbian and English, and the author should indicate the research question, the most essential hypotheses, context, and research conclusions. The abstract should contain up to 200 words, and below that, the author should list up to 10 keywords.
7. Latin, ancient Greek, and other non-English words and phrases (like *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, etc.) should be written in italics in the text.
8. Footnotes must be written at the bottom of the page (Footnote option), and footnotes' labels should be exclusively put at the end of the sentence.

Following these suggestions, the footnotes should include information about the specified bibliographic unit:

a) Monographs

The full name of the author, the title of the monograph (in italics), the name of the publisher, the place of publication, and the year of publication. If only one page of the source is cited, the page number should be indicated; if more than one page is mentioned, the middle line is used without a space (for example, 123; 22–50).

When a collection of papers, which one person has edited, is cited, it should be written (ed.) with a period. On the other hand, when there are more editors, it should be written (eds) without a period.

Examples:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Center for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneva, 2002, 234–7.

b) Articles in scientific journals

The full name and surname of the author, the article's title (in quotation marks), the journal's name (italic), the volume number, issue number, and page

number from- to. The page numbers are separated by a dash (-) without a space. If some data are incomplete, it is necessary to emphasize that.

Examples:

Michael Levi, "The Organization of Serious Crimes," in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 878–84. (878–9 or 878).

Robert J. Bunker & John R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, Vol. 4, No. 2, Summer 1998, 55–76.

c) Articles in daily newspapers and magazines

Specify the author's name (or initials if only those are given), the article's title in quotation marks, the name of the newspaper or magazine in italics, the date in Arabic numerals, and the page number(s).

Example:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, 9.

g) Citing documents

Specify the name of the document (in quotation marks), the article, point, or paragraph to which the author is referring, and the name of the journal or official journal where the document was published (in italics), with the volume number, issue number, place, and year of publication.

Examples:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, 17 /91, Novi Sad, 18. jun 1991, 1–14.

d) Citing internet sources

The name of the author, the title of the work or article, the full Internet address, which allows the specified source to be reached by typing the specified address, the date of accessing the page on the Internet, the page number (if any), and if the attachment is published in PDF.

Example:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, <http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care>

+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\$File/Who+is+Paying+text.pdf, 14/09/2004, 3.

f) Repetition of previously mentioned sources

When we refer to a source that has already been cited in the text, after other footnotes, the author's name and surname, the title of the source, then op. cit., and finally the page number must be written (e.g., Michael Levi, "The Organization of Serious Crimes", op. cit., 879). Ibid. or Ibidem is to be used exclusively when citing the source mentioned in the previous footnote, with an indication of the number of the page/pages if the new statement is from that source (e.g., Ibid., 11).

At the end of the article, a bibliography is attached, which should contain all the sources and literature cited in the text in the form stated in the footnotes guide. The only difference is that in a bibliography, it is mandatory to put the author's last name first and then their first name, and the entire bibliography is organized in alphabetical order by the first names of the authors cited (or the names of the documents used).

II – Instructions for Writing Book Review

1. Book Review shouldn't be longer than two and a half pages in Word format (single spacing), or more than 1,200 words (8,800 characters with spaces).

2. At the beginning of the review, the bibliographic references of the book are cited according to the rules for listing monographs in footnotes. In the end, the total number of pages should be listed (for example, p. 345).

3. Book Review must contain footnotes.

4. The author can specify the title of the review of the book or collection in capital letters — font size 14, which is subject to change by the editorial office of the journal.

5. The font size, font, and alignment of the text should be in accordance with the previously mentioned suggestions for writing articles.

6. At the end of the review, the author's full name and surname are stated in italic, with the entire surname written in capital letters (e.g., Žaklina NOVIČIĆ).

Editorial Office

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

327

MEĐUNARODNA politika / glavni i odgovorni urednik
Ana Jović-Lazić. - God. 1, br. 1 (1950)-
. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu,
1950- (Beograd : Donat Graf). - 24 cm

Tri puta godišnje. - Drugo izdanje na drugom medijumu
: Međunarodna politika (Online) = ISSN 2787-0618
ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika COBISS.SR-ID
3092482

COBISS.SR-ID 3092482

IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika, naučni časopis na srpskom i engleskom jeziku

The Review of International Affairs, naučni časopis na engleskom jeziku

Međunarodni problemi, naučni časopis na srpskom i engleskom jeziku

Evropsko zakonodavstvo, naučno-stručni časopis za pravo Evropske unije

KNJIGE:

Ivona Lađevac, Branislav Đorđević, Sanja Filipović, Katarina Zakić, Aleksandar Mitić, Nenad Stekić, Pavle Nedić, *Year in Rewind: Serbia's COMPASS for 2024, 2025*, 54 p.

Радослав Балтезаревић, *Нове технологије и глобална економија*, 2025, 135 стр.

Жаклина Новичић, *Легитимитет међународног поретка*, 2024, 91 стр.

Сања Јелисавац Трошић, Митко Арнаудов, *Улога регионалне сарадње у савременим међународним односима*, 2024, 203 стр.

Слободан С. Поповић, *Загонетка у мозаику поретка „кинеског сна“ Шангајска организација за сарадњу*, 2024, 450 стр.

Aleksandar Mitić, *Global Strategic Narrative Wars*, 2024, 314 p.

Мирољуб Кршљанин, *Односи Југославије са СССР и Француском између два рата: огледи из дипломатске историје*, 2024,

Жарко В. Обрадовић, *Кина и Србија: огледи о улози НР Кине у савременом свету, значају иницијативе „Појас и пут“, „Челичном пријатељству“ Кине и Србије и геополитичкој димензији простора Балкана*, 2024, 215 стр.

Harvesting the winds of change: China and the global actors, Volume I, Aleksandar Mitić, Katarina Zakić (Eds.), hard cover, 2024, 506 p.

Harvesting the winds of change: China and the global actors, Volume II, Aleksandar Mitić, Katarina Zakić (Eds.), hard cover, 2024, 546 p.

Дуг одјек 1999., Јекатерина Ентина (ур.), 2024, броширано, 242 стр.

Јелица Горданић, *Невладине организације у међународном праву*, броширано, 2024, 282 стр.

Невена Станковић, *Србија и Европска унија: спољнополитичке дилеме, ограничења, импликације – Поглавља 35 и 31*, броширано, 2024, 218 стр.

Геостратегија Индо-Пацифика: велики полигон глобалног сучељавања, Небојша Вуковић, Михајло Копанџа (ур.), броширано, 2024, 308 стр.

Марина Костић Шулејић, *Војна неутралност и нуклеарно оружје – између поседовања и забране*, броширано, 2024, 247 стр.

Александар Јазич, *Основни инструменти цивилне заштите Европске уније: тренутно стање и изазови*, 2024, 142 стр.

Данило Бабић, *Јагма за Подсахарску Африку у XX и XXI веку*, тврд повез, 2024, 518 стр.